

PROPERTY OF
APIC
Established
1975

یکونگی

صبر علی الباقین

عبدالستین اندر

د کابل راډیو د نشراتو ریاست

د پښتون زغ مدیریت

ایکو نکی: صدیق الله رشتین

د ژوند سندره

عبدالمعتین (اندر)

مهمم:

(۱۰۰۰)

د چاپ شمیر

د ۱۳۳۸ کال د کب (۳۰)

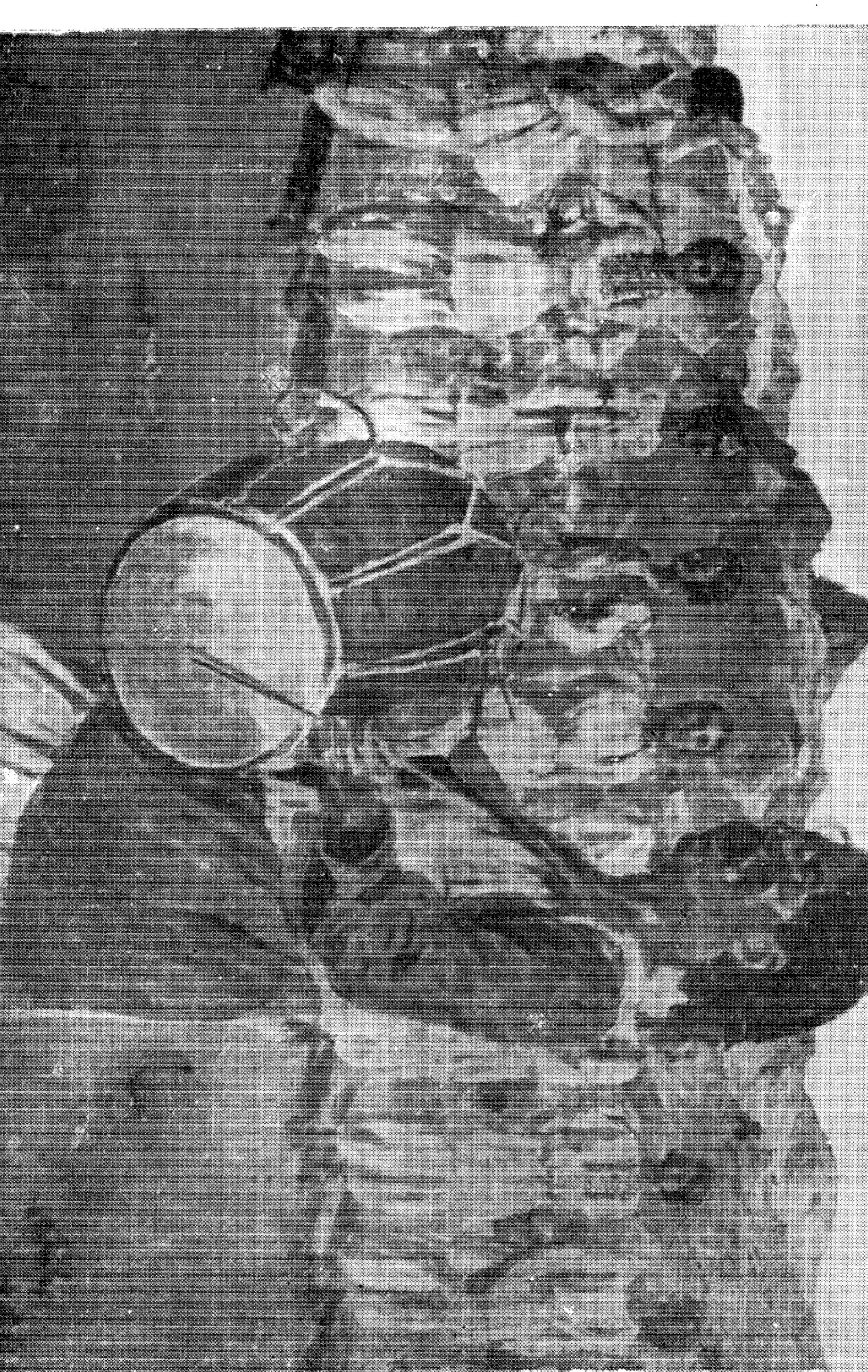
د چاپ نیټه

د کتاب لیکونکی
 ښاغلی صدیق الله ریشتمین

سیریز ۵

دخدای مینه دتولو مینو سردی، دغه مینه دپره اوچته اوله هرڅه پورته ده
دخدای دپاره مینه هم دهرچا سره چه وی او هرڅنگه چه وی؛ پاکه او
سپیشلی ده. دهبواد او وطن مینه، دژبی، اولس او کام مینه، دمور پلار،
زوی او ورور مینه، ددوست آشنا، بنځی او ماینی مینه داتولې مینې خدائی
دې او په دې معنی اصلی او فطری دی د خوشحال خان خبره:

خدایه ته په زړه کښې اچوې دامینې چه په ښکار دی مبتلا کړم ته می وینی
په ما کښې هم خدای د پښتو مینه اچولی ده، د عربې ژبی او عربې پوهنودزده
کړې په زمانه کښې هم زما د پښتولیک لوست سره مینه وه.

دا شلم کال دې چه زه په رسمی چارو بوخت یم په دی شل کاله کښې زما هره
دنده د پښتود پاره وه شومره چه ما څه لیکلی او شو مره چه زما ژبه
او کلم خو خیدلې دی نو بی له پښتو نه په بل څه ندی خو خیدلې ښائې
چه ځینی کسان به ما په دغسی زیاته مینه وغندی. مگر دا له واک او وسه
وتلی خبره ده. زه وایم چه زما (لالو) دې ترهر چا زیاته ښایسته وی. دا
مینه ده. په مینه کښې غندنه بې ځایه ده. مینه خدائی شې دی، فطری شې دی
دژبی مینه، د کام مینه په وینو کښې ګډه ده. دامینه دمور د پور سره یو ځای
په وینه اور ګونو کښې ننوزی. دغسی مینه دژوند ساده، ترڅو چه سړی
ژوندی وی دغه مینه به پکښې غریزی.

زه همدغې مینې دې ته اړ کړی یم چه د پښتو ناوې په هر رنگ کالو او ګاڼه
ښایسته کړم ما په دی شل کاله کښې په پښتو او د پښتو دپاره، له دیر شو
زیات کتابونه اوله زرو زیاتې مقالې، کوشلی دي.

لومړی کوشنې می دژبی دایرې او سټې دپخولو دپاره ؤ. نورومبی می دلیک اولوست دښودنی دپاره درې گرامرونه ولیکل. بیا می ددب په تاریخ. لاس پوری کړ. ورپسې می دژبی په راویستون او جوړښت پیل وکړ، وروسته دژبپوهنې اود پښتو اوستا اوسانسکرت پرتنی بهیر روان شو. پس له هغه «دپښتنو دمجاهدو» اوزیار ښودو وار راغی بیاد پښتونستان هله گو له توده شوه اود «نوی ژوند» نغاری وپنځېدی. په دی منع کښې دتول پوهنې (دایرة المعارف) تادوهم کښې شواو دپښتو په لغت، گرامر، ادب، شاعری، زیاتې څیړنې وشوې. له ډېری مودې نه دې خبرې ته گواښېدم چه په پښتو کښې دسندرو او موسیقۍ په باب هم څه لیکل په کاردی. مگر دا کار یوازې زما دپاره څه چه اصلاً هم گران کار و له زرو کالو څخه زیاته موده کیږی چه ساز او سرود ته په بده ستر که کتل شوی دی. له دې کبله نه پکښې چا څه لیکلی دی او نه پکښې چا څه ویلی دی نورواولسونو له خپل موسیقۍ سره دپښتنو هو مره بی پروای نه ده کړی په خپله عر بودموسیقۍ په تاریخ کښې ډیر څه لیکلې او عملی برخه ئې هم پکښې اخستی ده په هند کښې دا ځنځیر هیڅکله نه دی شلیدلی همدغسې ټینگ ساتل شوی دی مگر د پښتنو په نظر کښې یو داسی بد شی ښو و دل شوی و چه غوږونه به ئې ترې پنا کول.

نو ځکه دپښتو دساز دآلو په باب څه لیکل دشگوپړۍ غښتلوو خویا هم ما دخپلې مینې په زور دې گران کار ته لیځی ونغښتلی او په څلورو میاشتو کښې دیو کتاب گوټی په لیکلو بریالی شوم. زه دموسیقۍ په فن کښې لاس نه لرم، دتالونو او آهنگو نو په ویش اونو ټونونه پوهېږم نو ځکه دا کتاب نیمگړی او نیمکله بولم،

خوبه دې خبره می زړه ډاډه اولیا ډی می تیری شي چه هر یو کار په
لومړې سر کښې د غسی نیمگړی وی . ولې سره د دی و یلای شم چه
دا کتاب په دې حال کښې هم د پښتو د موسیقی په باره کښې ډېر څه
لری چه بل ځای نشته . د خوند خبری او کیسې پکښې ډېری دی . بیا هم

په خپله بی وسه ډاډه یم او وایم
تل تحفه وی موافق له خپل طاقته
در ښتین طاقت دی ستاسو مخکښې پیش
دامتل می او رېدلی پخوانی دی
برگ سبز است تحفه درویش

صدیق الله رښتین
دادیاتو دفا کولتی استاد

سندرې

په پښتو کېنې هم د ساز او سر و د دپاره او هم دخوږو بدلو او شعرونو د پاره د سندرو کلمه راوړل کېږي نو ځکه غواړو چه دا کلمه له پيڅه را و سپړو او په معنی او جوړښت يې څيړنه وکړو او بيا تا سي ته د پښتو دوه زړې سندرې وښيو .

زمونږ د څيړنې او پلټنې له مخې د سندرې د کلمې ريښه او نيله (سنديسن) دی. سند ياسينا په او ستا کېنې د يو مارغه نوم دی د باختر د آريه ټولنه عقيدې سره سم دې مارغه د (سوما) بوتي د پامير له غره څخه او چت کړ او د افغانستان په ټولو غرو و نولکه هندو کش ، سپين غراو نورو کېنې يې و شينده (١) دغه شان په سانسکرت کېنې هم د (سينه) په نامه د يو مارغه يادونه راغلي ده ، په او ستا کېنې د هندو کش غر د اپار سين په نامه ذکر شوی دی ددې نامه لفظي معنی داده د عقاب يا شاهين تر الوتلو او چت او لوړ غر .

دانوم په هندي کېنې د (سين) په پښتو کېنې د (شند ، شندی) او په فارسي کې د شاهين په صورت تر اوسه موجود دی په هندي کېنې د سين کلمه د فوځ او ژوند او قوت په معنی هم ترجمه شویده چه دغه ټولې معنا گانې د دغه مارغه سره لازمي دي ، ځکه چه شند يو قوی ښکاري مارغه دی .

د تان سين لقب چه په هندوستان کېنې دا کبر پاچا در بار يو ډير زورور سندرغاړی تير شوی دی . له دغې ريښې څخه اخستل شوی دی ځکه چه دی د تال او سر شاهين ټولنه دې نه معلومه شوه چه سين ، سينا ، بناهين او (شيند، شند ؛ شيندي) دا ټول ديوه مارغه نومونه دي چه د افغانستان

په غرونو کېښي ښي دسوما بوټي شيندلي دي. هر کله چه د موسيقي او سندرو په پيدايښت کېښي دمارغانو افسانې يوقوي رنگ موندلي دي لکه چه څوک ښي د موسيقار او څوک ښي د قنځس نومي مارغانو سره تړي نو په دې اساس کيدی شي چه د سندرو کلمه د (شيند، سيند) له نامه سره تړلي و بولو ،
 د سندري په کلمه کېښي (ره) يو سفکس يعنی پسينه توري دي لکه د
 ډغري او ټکري کلمې چه د ټک او ډغ له صوت څخه د (ره) په لگولو جوړ
 شوی دی .

د قاموسونو له کتنې څخه څرگنديږي چه د (سيمرغ) نوم هم په اصل کېښي
 (سين مورد) دی . دا يو داسی مارغه ؤ چه سراو مخو که ښي د شاهين او څانگونه
 او وزرونه ښي د تاووس په شان وواو يو ډير ښايسته او ښکلی مارغه ؤ مونږ
 د سندري په کلمه کېښي ځيني نوري ريښي هم موندلای شولکه سان ،
 سام او سانگ سان د صاف او روښانه په معنی راغلي دي . سام په ويدی ژبه
 کی دلحن او سرود معنی ورکوي لکه په سام ويد کی
 چه د موسيقي د علم معنی ورکوي . سانگ په انگرېزي کېښي د ساز
 غږولو معنی ښندي . په پښتو کېښي (د ساندي) کلمه هم ددې ريښي سره
 اړه لري او په دې ټولو کلمو کېښي د صاف، روښانه او ډاډا هنگ دار غږ
 معنی گاني پرته دي . ساندي په پښتو کېښي داوږ دې غاړې راښکل
 دي چه اوس يواځي د غم او وېر په وخت کی ويل کيږي سريره په دې
 څير نه د سندري په کلمه کېښي د (سين او سيند) ريښه هم ليدلای کيږي
 ځکه چه د موسيقي او سندرو څپي هم د اوبو او سيند ونود څپو پشان مد
 او جزر يعنی هسک او ټيټ لري او په روانی اورنځای کېښي ښي پوره
 شباغت موجود دی له دې نه معلومه شوه چه د سندرو کلمه ډېره لرغونې

او پخوانی ده اورینه ئې هماغه (سین ، سیند) نومی مارغه ته رسیږی .
 له تازه او نوي څیرني څخه معلو میږی چه (سند پسن ، سم) داتفاق
 او اتحاد په معنی دی ، خوشحال خټک په دستار نامه کښې وائی
 «د کینه مچې هسی سندلری چه میر ، سردار ، دروان ، وکیل وزیرلری (۱)»
 په ستره اوسنتور کښې هم داتحاد او اتفاق معنی ورکوی . یعنی متحې
 ترازې او متفق تارونه . « سم » په سمفونی کښې د غېز ونو د ترکیب
 او اتحاد معنی لری . په (سندر) کښې هم (سم ، سام) د مجموعی په معنی دی په
 دغه کلمه په سانسکرت کښې (سامودرا) ده یعنی داو بو مجموعه . نوددی
 معنی گا نو په لحاظ (سندر) هغه موزون کلام یا نغمه ده چه د الفاظو
 یا آهنگونو له ترکیب ، اتفاق او یووالی څخه لاس ته راغلی وی ،
 د سندرې د کلمی دلغوی څیرني له مخه معلو میږی چه د پکښت تېرېږي خوا
 د آهنگونو له ترکیب ، څخه کار اخست اوداروپا د سمفونی ارکستراډول
 او طرز ورته معلوم و . ولی کوم مفهوم چه دغه کلمه ښکاره کوی
 د (سندری) په معنی کښې هم پروت دی .

مونږ په دې باور لرو چه د پښت ساووتو کم له ډېرو لرغو نو زمانو
 څخه د آمو او اباسیند ترمنځ د سپین غره ، کسی غره ، هندو کش او پامیر په لمنو
 او ناوونو کښې د خپل ښایسته هېواد د غرونو ، سیند ونو او منظرو
 په ستاينه ډېرې خوږې سندری و یلی دی خو هغه ټولی دلیک او تحریر
 په لمن کښې نه دی اچولی شوی بلکه په شفاهی ډول دخلکو په خولو
 کښې اوښتی راوښتی دی . مونږ د پښتو ژبی په لنډیو کښې دلرغونو سندرو
 کیف اور نگ په ښه شان لیدلای شو . اودغه زمونږ ډیرې زړې سندری دی

چه د پښتو د شفاهی ادب یوه لویه پنګه ده . د پښتو په تحریری ادب کی
 کومه لومړۍ سندره چه زمونږ لاس ته راغلی ده هغه د بیت نیکه
 مشهور مناجات دی ، سلیمان ما کو په تذکره الاولیا کی لیکي :
 « چه شیخ بیتنی به ډېر تر ډیره داسندری لولولی او د کسی غره کښی
 به د شپي گرځید »

لوپه خدایه لویه خدایه	ستا په مینه په هر خدایه
غرو لار دی درناوی کی	تو له ژوی په زاری کی
دلته دی د غرو لمنی	زه ونږ کیږدی دی پکښی پلنی
داو گړی ډیر کړی خدایه	لوپه خدایه لویه خدایه
دلته لبز زمونږ اور بل دی	وړ کور کی دی وړ وړ جل دی
مینه ستا کښی مونږ میشته یو	بل د چا په مله تله نه یو
هسک او محکه نغښته ستا ده	د میړ ووده له تاده

دا پالنه ستا ده خدایه

لوپه خدایه لویه خدایه

داسندره د خیال او فکر له مخه زړو آریائی سندرو ته ورته ده ، په دې سندره
 کښی د لوی خدای نما نځنه د کورنۍ او کډول مینه ، د خپل اولاد د ډېرښت
 دعا او داسی نورې ښیځې شته دی . سربیره پردې په دې سندره کی
 دبلی ژبی یوه کلمه هم نشته له دې نه د دې سندری ډېر قدامت اولر غوښتوب
 ثابتیږی که مونږ د بیت نیکه زمانه د هجرت لومړۍ پیړۍ و بولو نو بیادا
 سندره د هجرت لومړۍ پیړۍ ته رسیږی .

کوم تاریخونه چه بیت نیکه دسپین او غرغښت ورور او د کیس زوی
 کښی نو هغوی کیس د حضرت محمد (ص) هم زمانه بولی او وائی چه دی

د غور د غرو نو څخه در سالت در بارته ولاړ او هلته د حضرت خالد (رض) په واسطه محمد (ص) په حضور مشرف شو او د اسلام دين ئي قبول کړ. په هر صورت مونږ د اشعر د تحريري سندله مخي دهجرت د لومړۍ پيړۍ يو ډېر خوندور او اغيزناک مناجات او د خدای په لوی دربار کښې د زاری او دعا يوه سوزناکه سندره بولو.

بله سندره د قطب الدين بختيار کاکی (رح) ده بختيار کاکی دشهاب الدين غوري په وخت کښې يولوی صوفي او ولی تير شوی دی. د تذکرة الاوليا په روايت دده ستر نيکه موسی له بختيار انو څخه سندته تللی ؤ او هلته د سيند په (اوچ) نومی ځای کښې اوسيده. د (اوچ) ښاریو وخت د سيند يو مشهور ښار ؤ او د يو مرکز او پایتخت حیثيت ئي درلود، دا ځای اوچت او جگ دی نو ځکه اوچ بلل شوی دی په دې کلمه کښې د پښتو ريښه ځان ښکاره کوي، برهان قاطع د (اوچ) د کلمې په بيان کښې ددی کلمې هندي توب ته هم څه اشاره کړيده مگر که ده ته د پښتو لغات معلوم وای نو هيڅکله به ئي دغه حکم نه ؤ کړی. په هر صورت مطلب د قطب الدين کاکی په سندره کی دی. دا سندره د شپږ می هجري پيړۍ يوه سوزناکه سندره ده. سليمان ما کوهسی ليکی: بختيار په پښتو سندرې کړينه. او اوښی تو يوينه، خدای ته نارې کړی، غلبلی کړی. پاړ کی لرينه چه يودادی:

ویرمی زړه سوری سوری کړ راته و گوره ملو کی

په ییلتون کی دې و باسم له خوږ منه زړه کی کو کی

راته و گوره ملو کی

د بيلتون او رونه بل دی هر گهي می زړه گي سولخی
 لیسو نی یمنه مینی سوخیم زه لکه پیلوخی
 راته و گوره ماو کی!
 غوړولی دی ور بل دی اور ز ما په زړه گي بل دی
 زه بخیتار خاوری ایری شوم په اور سوی می کو گل دی
 راته و گوره ماو کی!

دهو سيقی پيژندنه

په تورو او گډو کښې د موسيقي پيژندنه او ښودنه څه قدر گران او مشکل کاردی. خالی د اثر او کيفيت له منځه سپړي د موسيقي په ژوروالي او حقيقت پوه پدای شي. لکه څنگه چې د روح اصلي پيژندنه يانې ښودنه خلکو ته گرانه شوی ده. دغسې موسيقي هم وېوله! د ويي په باب د فکر او ذوق د خاوندانو بيان دادی چې موسيقي د لطيفه فنونو په ډنار کښې تر ټولو جگړه لورېښی چې د زړه په دننه پردو کښې لار دومي او انساني روح او زړه ته پيا کی او صفائې ورکوي. موسيقي يوه فطري نغمه او د قدرت د پورازونو يوه خوږه زمزمه ده. موسيقي د کائناتو او ټولو موجوداتو د ژوندانه يو خوندور تال دی. دا تال او سور د مارغانو په نارو، داوو او سيندونو په زمرزو اود گلابو او پاڼو په خوځېدو او رپېدو کښې داسې نوتی دی لکه ساچهد پلو، وینی او غوښی په منع کښې چلیبزی را چلیبزی. خانله نغمه، گډه نغمه د شعر او نظم سره ملگری نغمه د اتولي د موسيقي د ونې

گوري او خوري وري ځانگي دی.

عربي او فارسي قاه و سونه د ساز او سرود علم ته موسيقي وائي اروپايان يې (موزيك) او هندي پوهان يې (سنگيت بولی) پښتانه ورته سندرې او تنگ ټکور وائي. خوشحال خټک په دستار نامه ښي د موسيقي د انسان له شلو هنرونو څخه يو لوی او غټ هنر بللی دی. دی وائي نظم او نغمه سره لازم او ملزوم دی. د خولي لحن او واز ته سرود وايه شي. د موسيقي يو ژور علم دی شپږ بحره لري او په هر بحر کښې شپږ نغمی دی

دیوانائی او عربی پوهانو په نظر کښې موسیقی دتالو نو او آهنگو نو
 د حالانو پیژندنه ده. د موسیقی لحنونه د هر راز غېزونو له ترکیب او
 غیر گولو څخه جوړېږي دغه لحنونه او نغمې یا دانسان دغېزید او دغېز
 په واسطه بیانېږي نو ځکه ده موسیقی اصل غېز او آهنگ دی. ابو نصر فارابی
 موسیقي در یاضی پوهنو یو قسم بولی . دی وایي : چه موسیقی
 یو داسی صنعت دی چه د نغو او دغو د جوړښت ، ترکیب او فاصو
 بحث کوي . ځینی وایي موسیقی د نغو او غېزونو د جوړښت د پیژند او علم دی
 د ارسطو په نظر شعر ، موسیقی ، او نڅایو بل ته ډېر نېژدی اوله یوه خپله
 گڼل کیږي . په موسیقی کښې د آواز او نغمې په واسطه د یو فکر او خیال
 نقل یا عکس اخستل کېږي او په شعر او نڅا کښې د الفاظو او حرکاتو
 په زریعه دغه کار سرته رسیږي (۱) په شعر او نڅا کښې یو ازی وزن او
 تولوی او په موسیقی کښې وزن او آهنگ دواړه وی.

په دې حساب موسیقی د فطرت او طبیعت یو خوند وراوژوندي انعکاس
 دی ، د احساساتو او جذباتو د ښه گندو او خوږه ژبه ده ، شعر ، موسیقی او نڅا
 په حقیقت کښې هم سره ډېر نژدی او تړلی دی ، د شعر خوند موسیقی په قالب
 کښې زیاتېږي او موسیقی د شعر په چوکاټ کښې درندوالی پیدا کوي ، کله چه
 شعر او موسیقي د مینې گډون وکړي نو نڅا ترې وزیږي ، ولانا والکلام آزاد
 شعر او موسیقی دیوه حقیقت بیله بیله جلوه کوي امیر خسرو د همدوی
 نظم لکه ناوی او موسیقی لکه گانه بولی :-

نظم راچون عروس دان ونغمه زیورش

لیست عینی ار عروس خوب بی زیور بود

موسیقی د کلتور او ثقافت یو مهم توکی دی چه له اولسی ژوند څخه زبزی او په اولسی ژوند اثر کوی، موسیقی د پرو مطلبونو د پاره استعما لېزې او د ژوندانه په ټولو خواو کښې ورځنی کار اخستل کيږي مثلاً: د کوچنیانو ویده کول، دروحي رنځونو علاج، د عسکرو جوش او مستی، دنځا انتظام د کاریگر و خوشحالی، د بزگرو آرامی او هوسائې، دوزواو گډه و څرېدل، داوښل او زده مزلنه، داسو نو او مالونو او به کول، د مارانو اوده کول، د څارویو روزنه، د ټول د موسیقی په واسطه سره سرته رسیدای شی.

موسیقی په اول کښې هر ځای منډه بې رنگ درلود او د عبادت او نماز ځای

وسيله وه

د مصر او چین، هند، یونان او یهودو روحانیونو موسیقی د عبادت و ه ذریعه ګڼله.

د موسیقی په باب نوی نظریه داده چه په رګونو کښې حرارت او په وینه کښې جوش پیدا کوی. (د رومن رولان) (۱) په نظریه موسیقی د ژوندانه یو خوند ورتال او خوږ بیان دی. نو ځکه د موسیقی و ده او ترقی د یو قوم په وده پوری اړه لری.

دا ابتدائی قوم موسیقی هم ابتدائی او در سیدلی او مدنی قوم موسیقی هم پنځه در نه ولور هوی.

د موسیقی تاریخ او پیدایښت:

د موسیقی د پیدایښت اصلی ځای او نیټه تراوسه چا په یقیني ډول نه ده معلومه کسری اودا خبره لا تراوسه د شک له تورو تیار څخه ده. او سپینی رناته نه ده راوتلې، د هند پوهان د دې علم راویستونکی برهما بولی او مهار یو جی ته پکښې لویه برخه ورکوی، مصریان په دې عقیده دي چه موسیقی ددوی خدایا نور او یستلې ده دیو نانیانو یقین دادی

چه موسیقي ددوی د آرت او صنعت د رب النوع « میوز » پیدایشت دی ، یهودان د تورات په حواله (جوبل) ددې فن راو یستونکی بولای . په عربی روایاتو کښې یوبال د موسیقي راو یستونکی گڼل شوی دی . د تورات جوبل او د عربو (یوبال) یونوم ښکاری .

امام فخرالدین رازی وائي چې د موسیقي دفن پیدا کونکي حکیم فیثاغورث دی . خو کائي داؤد علیه اسلام ته نسبت ورکوي . خوشحال خټک په خپل مشهور کتاب دستار نامه کښې دا علم د افلاطون اختراع گڼي . دغه شان د موسیقي د پیدایشت د نیټې په باره کښې هم کومه پریکړې نظریه نشي موندل کیدای . له ژورې کستنې او پخې پلټنې څخه داسې معلو میږي چې د موسیقي وجود د حکیم فیثاغورث او افلاطون له زمانې څخه ډېر پخوانی دی چې حکیم فیثاغورث ترمیلاد پخوا د شپږ می پېړۍ په آخر کښې یعنی نږدې دوه نیم زره کاله پخوا ژوند کاوه او افلاطون خو ترده هم وروسته دی حال دادي چې د موسیقي بیان د آریه و په دوهم وید (سام وید) کښې نږدې زر کاله له دغه وخت څخه دمخه راغلی دی .

په را ماین او مهابارت کښې هم د موسیقي بیان شوی دی دغه شان شلور زره کاله پخوا په نړۍ کښې د موسیقي د آلاتو وجود ثابت او څرگند دی ، تردې چې په افغانستان کښې هم د سومره ، وده پخوا د تولي او هارپ د وجود یادونه شویده . البته افلاطون د موسیقي د یوې آلې (ارغنون) جوړوونکی بلل شوی دی . اودا خبره تر ډېره حده د منلو وړده .

په ډېرو کتابونو کښې د موسیقي د پیدا کېدلو په بیان کښې د وسیقار او قننن نو می مارغا نو قصه هم راغلی ده د قاموس مشهور کتابونه لکه غیاث اللغات ، فرهنگ نظام ، هفت قلزم او نور لیکي چې پوها نو

او حکیمانوده موسیقی علم د موسیقار نومی مارغه له غېز شخه راویستلی دی .
 دچینی دغه مارغه یو انسانوی شیز بولی هفت قلزم پسی برخه کښې زیاته
 چېرته کوی . چه موسیقی د قنفس نومی مارغه له غېز شخه پیدا شوی ده .
 قنفس یو ښایسته او خوږ آواز ده مارغه دی منږ که ئې (۲۶۰) سوری لری اوله
 هر سوری شخه یو غېز را باسی ، ددې مارغه عمر زر کاله وی د عمر په
 آخر کښې دو چوار کیو یوه خاله جوړه کړی دی پکښې کښینې او د خپلو
 خوږو نغولو سوزه او رواخلي خاله اودی دواړه وسوخی او په پای کښې
 ابری شی هندی ما خذونه لیکي چه دغه مارغه ته په سنسکریت کښې
 (ویسکلات) وایي .

په هندی ساز کښې د «دیک» په نامه و راگ هم له دغه نامه اخستل شوی
 دی ، خوند وره لا داده چه په پښتو کښې هم د (لاتو) په نامه یوه مرغی
 شته چه دچینی خلك ئې (تینگه) ولی او د هرډول مرغی او آوازونه وکاسزی
 او کېدی شی چه د دغه الوتونې غږونه هم د موسیقی په پیدایښت کښې
 ډله اثر ولری .

د قنفس او موسیقار نوم په شعر او ادب کښې هم زیات راغلی دی
 او دغه افسانوی رنگ ورسره وره ملگری دی .
 داروپا ، وهان لیکي چه د تاریخ نه پخوانو دورو کښې هم موسیقي
 وجوده وه او دچینی آلی ئې موندل شوی دی ، لکه چه دفرانسی په یوه
 فار کښې ددې وری شپاکی پیدا شوی دی چه دودناډی او د
 گوزن له هډو کی جوړ شوی دی د لندن په وزیر کښې هم د تاریخ نه پخوا
 زمانې لخوا آثار لکه تور، ونه اوزنگي نه شته دی چه له آیرلینډ
 هغه راوتلی دی .

دموسمې کلمه :

دوسيمې کلمه په پېرو قام و سونو کښې يوناني لفظ کښل شوی دی، مخينې
مې سرپاني بولي او چا عربي بللی دی داومړۍ خبرې دده گېز وائي چه
دده سيمې لفظ داسلام نه پخوا د جاهليت په زمانه کښې نه و هغه وخت چه
يوناني آثار په عربي کښې تر چه کيدل نودغه لفظ هم په لږ تغير عربي
ته راښووت.

۱ واک چه دغه کلمه دموزيک معر به بولي واصل مې (موز) کښې
چه په يونان کښې يوحاي و او خلک مې په سازو آواز کښې مشهور وو .
مگر له دې نسبت څخه ديونان د (ميوزس) نومي رب النوع نسبت زيات
دوزون برينې په همدې اساس دغه کلمه په انگريزي کښې (موزيک) فرانسوي
کښې موزيکي ، او په لاتيني کښې (موزيکا) دی . الماني دايرة المعارف
ليکي : موزيک د يوناني کلمې (موزيکا) نه اخستل شوی دی او د
يونان د (موز) خلکو ته منسوب دی . دغه خلک د سازو آواز په هنر کښې
مشهور وو .

فرهنگ نظام دوسيمې ديوناني موزيک معرب بولي .

ددې تور و معنی په آهنگ او آواز سره شوی ده که چيرې موسيقي
يو مستقل لفظ و کښل شي نو بيا پکښې د (دوسه) رينه ځان څرگندوي .
دوسه په فارسي قام و سونو کښې ديوي مچۍ يا يو الوتو نکی نوم دی
په پښتو کښې دغسې يو الوتونکی ته «ډم» هم وائي .

دده په غېز کښې د ساز او سرود کيف او رنگ موجود دی د (موسيچه)
په کلمه کښې هم دموسيقي درينې څه څرک لگيږي په پښتو کښې مې
کور کورۍ ، بولي بوه بختوره او بزرگه غونډې مرچې ده .

طوب او اڅيز ناگ غېزاري او شاهران ددې ناري د خدای ذکر او عبادت
پولې. لځمنې کسان د موسی پيغمبر له وچ کسانې څخه د دولسو چينو
د راوتو معجزې ته د موسیقي دولسو سرونو سرچينه وائی.

د مواوي بلخي له يوه بيت څخه ددې کلامو تر منع څه لږ غو ندي
ازديوالي هم څرگنديزې وائی.

اگر موسی نه يم موسیچه هستم درون سینه موسیقار دارم
دلته موسیقار د ساز دیوې آلی په معنی دی چه له اوږو او وړو درمو
جوړ شوی وی.

تر دې ځایه پوری د موسیقي او موزیک دستې په باب کښې
دنورو کتابونو د لېرائې څرگندي کړې شوې. اوس که خپله رایه هم
ورسره ملگري کړو نو بده خبره خو به نه وی.

زما خیال دادی چه ددی کلامو اصلی موند او نیله درمس، مز، مها، توری
دی او دادواړه کلمې په اصل کښې يوشې دی ځکه چه «س، ز، ه» تل په یو
بل باندې اوړی.

ددې کلامو په مفهوم کښې د احترام، عزت، ستاینې، اوښت، نمانځنې
او عبادت معنی پرته ده د سانسگریت، مها، نمست د اوستا، مزدا د فرانسې
موسیو دانگریزی مس، مسهر، د فارسی مهتر، نماز د پښتو مسر، مشر، نمنځ لمونځ
دا ټول په مفهوم او معنی کښې سره نژدی او له یوې ریښې څخه دی او د عبادت،
نمنځ، او احترام اساسی مفهوم په کښې نغښتل شوی دی.

په ټولو لرغونو اوزرو تهذيبونو کښې موسیقي د عبادت او نما نځنې
یو اساسی او ضروری جز دی. په هندي تهذيب کښې موسیقي یو مبارک شی
او د مذهب توکی گڼل شوی دی، په یونان کښې به د (اپالو) نومی دیو تا
په ستاینه او نمانځنه کښې سندرې ویل کیدی (۱)

په يهودی تهذيب گڼې هم موسیقي د عبادت یوه برخه وه غرض داچه
 په ټولو تهذيبو نو گڼې موسیقي د نفس د پاکۍ، د روح د صفائی او گسناه و نو
 د بخښنې غوره وسیله گڼل کېده. نو ځکه مونږ دې څېړنې له مخې ویلای
 شوچه باید د موزیک او موسیقي کلمې د (مز-مس) له آریایې ریښې څخه را
 وتلی وي.

موسیقی دپو هانو په نظر کېږي

یونانیانو موسیقۍ د مذهب ، سیاست او ژوند یو لا زمی غږ و ګاڼه او د اجتماعي ژوند ښه والی سبب یې باله ، په یونان کې فیثاغورث افلاطون ، ارسطو اقلیدس ، بطليموس او نورد موسیقۍ کلاک ، لیکري وواو مهم آثار یې پکښې لیکلي دي ، افلاطون وایي چه موسیقۍ د روح غذا ده چه د انسان د هوش اوزیر کی قوه زیاتوی او په طبیعت کې سمون پیدا کوی ، دی وایي چه موسیقۍ یو علم دی او ښائی چه په تعلیم او ښودنې زده کړې شی .
موسیقۍ د افلاطون په نظر کې د روحی روزنې یوه ښه وسیله ده دی وایي چه موسیقۍ دا ینا توتو روح عقل ته وزر ، خیال ته الوت ، غمجن ته خوښی او موجوداتو ته خلا او ښکلا ورکوی .

د اروپا ستر ستر پوهان هم موسیقۍ ته په ډیر اوږد نظر ګوري .
د مثال په ډول په وروسته کرښو کې د ځینو اروپایي پوهانو نظرونې راوړو هیګل جرمني وایي :

موسیقۍ دا حساس ډیر او چټ او عالی هنر دی ،

شکسپیر وایي : څوک چه د موسیقۍ ذوق نه لري او خوازه آهنگونه په مستی نه راولی د ژوند ګواو وړندی .

د اروین د عمر په آخر کې ویل : کاشکی چه بیرته ځوان شم او موسیقۍ زده کړم
رو سو په موسیقۍ مین ؤ او د خپلې معشوقې په یادو یې ډیری سندری ویلی دي .

کارل لایل وایي : چه موسیقۍ مونږ د یو خوښوږ او له کیفه ډک ژوند خواته بیاني .

مولیر وایي : مونږ د موسیقۍ نه دا تمه لرو چه ټول انسانان د مینې او محبت په منوسره وتړي .

او تر وائی نه و سیقی دیوه غمجن زړه پیره غور ډاډ گیر نه ده . موسیقی
 یو ښه مربی او پالونکی دی چه د صبر ، حوصلی او تعقل ښودنه کوی .
 بهوفن . موسیقی له فلسفی نه هم اوچت او عالی الهام بولی دی وائی موسیقی
 د فکر له چینی راڅاڅی او د زړه په پردو کښې ننوځی ،
 و و گو وائی او راو عالی مزاجونه تل و سیقی خوشبوی .
 و اگنرو وائی موسیقی دا احساساتو خوځولو او زړه ژوندی کولو یوه زوره
 وړه مترو کده .

شوپنهاور وائی موسیقی یو عالی ، او راو ستر صفت دی .
 د وزارت په نظر کښې موسیقی د ژوندانه یو څو ندور تفسیر او خوږ تعبیر دی
 برلیوز د داسی موسیقی آرزو من دی چه هغه و نه او رگو نه په
 لرزیدو راوولی ، نتیجه دا دنیا هله داوسید وور بولی چه ده موسیقی له قانون
 سره وچلایزی .

په شرق کښې هم د موسیقی داو می ، عظمت او ستاینی نغاري او
 نو بتونه غږیزي ابو نصر فارابی چه په دوهم معلم مشهور دی وائی ،
 د موسیقی دفن در او پست او غرض دادی چه انسانی روحونه له قدسی عالم سره
 بلد کړی شی او تر یوې اندازی د نفس تزکیه او پاک کړالی راوولی .
 ابن سینا د موسیقی بوخ ملگری و او په دې برخه کښې ئې غوره اثار لیکلې
 دی ، حجة الاسلام ابو حامد محمد امام غزالی (رح) وائی :
 شعر رنگه چه په اوسپنه او د پره کښې او رپروت دی د غسی دانسان په زړه
 کښې هم د پیرازونه پراته دی نو څنگه چه د تیږوله تلر څخه دا ور بشری زیږی
 د غسی دوزو نو آواز و او په او ریدو دانسان زړه بی اختیاره ور څنگ و هی ،
 مولا نا جلال الدین بلخی موسیقی د آسمان د جوړ لکونو او پېرو نو
 یوه انگازه بولی .

پانست گرد شته ای چرخست اینکه خلق میسر ایندش به تنه رو به خلق

بل حای وائی:

آتش است این بانگ نی و نیست باد هر که این آتش ندارد نیست باد
مولا ناجامی شه بنه وائی:

چیست میدان صدای چنگ عود انت ربی ، انت کافی پاودود
نیست در افسردگان ذوق سماع ورنه عالم را گرفته این سرود
آه از آن مطرب که از یک نغمه اش آمده در رقص ذرات وجود
بیدل او حافظ خود مغنی مطرب اوسازو سرود پیره یارونه کپوده
خلیل مطران وائی: موسیقی په زړونو کښې خوشالۍ
اومستی پیدا لوی.

علامه هجویری ، ذو النون مصری ، شبلی او نور صوفیان موسیقی
دروحي پاکی اوصفائی سبب بولی

ابن خرداد به وائی: موسیقی ذهن صفا کوی ، زړه خوشالوی بی زړه
سړی زړور کوی له شوم نه سخی جوړوی ، موسیقی د غم اواند یښی
حاله ورا نوی ، د خفگان کور پر نگوی شومره چروغ له ناروغه ښه دی
دغو مړه موسیقی له منطق نه غوره ده نو خدای دې هغه حکیم ته خیر
ورکړی چه موسیقی ئې را ویستلی ده

داندلس یولوی لیکوال ابن عبدربه وائی: موسیقی دسلامتی مراد
د زړه درشود روح پسرلی ، د شوق چمن دیوازی والی ملگری اودلاری
نو ښه ښې نغمی سړی د خیر په لوری را کازی (۱)

جرجی زیدان موسیقی یونیا یسته هنر اود هر ملت د احساساتو ترجمان
بولی ، په هند کښې شیخ معین الدین چشتی نظام الدین اولیا او نور
صوفیان لکه قطب الدین بختیار کناکی

د صوفیانه موسیقی په رواج کېنې لویه برخه لري ددوی په طریقه کېنې موسیقی د زړونو د پاکۍ او صفائی پوه غوره وسیله ده په هند کېنې له لرغونو زمانو څخه موسیقی د تبرک او تقدس مقام درلود او د عبادت او نماز څخه وسیله ده ، امیر خسرو د هلوې د موسیقی په علم او عمل دواړو کېنې د پېر لور مقام خاوند و او دافن ئې کمال ته رسولی و .

، ولانا ابو الکلام آزاد وائي : حقیقت دادی چه ، موسیقی او شاعری د یوه حقیقت دوه بیلې بیلې جلوی دی ، دی وائي چه ښه آواز خوږ آواز زما د ژوندانه سا ، د دماغی پلټنو دوا او د زړه او بدن د ټولو رنځونو علاج دی .

د اکثر هر دیال هندي لیکلی دی : موسیقی د طبیعت یو داسی پیغام دی چه غم او درد سپکوي او د خلکو تر منځ مینه زیاتوي . موجوده نسل عالی موزیک ته پېر احتیاج لري . په پښتو کېنې خوشحال با به موسیقی دانسان له شاو هنرو نو څخه یو لوی او غټ هنر بللی دی . دی وائي په چا کېنې چه د ساز ذوق نه وي دهغه فطرت به رنځور غاړی وي . خوږ آواز او ساز د دواؤ د پیغمبر معجزه وه خوشحال په خپل وخت کېنې دغه ساز ونه یاد کړی دی :

ښه آواز که د بر بڼو موسیقار دی یاد چنگ د مغنی یاد مرمار دی
مه وای د استاد چېر او وښو آواز وای در باب که د چار تار یاد بل تار دی
د خوشحال په نظر کېنې د ښکړو ساز او د چېر او وښو آواز تر هر څه زیات دی او ددی آواز په مقابل کېنې نور ټول سازونه او آوازونه شاته غورزوي او یوازې دخپل محبوب چېر او وښو آواز غواړي او دا حکم چه د اهم یو خوږ ساز دی .

موسیقی او ملیت

که به هم دعلم، فن او اساس په لحاظ موسیقی دشعر او ادب ژوندې په کوم خاص قوم او ملت پورې اړه نه لري، بلکه دهر چامال دی او هر شوک پکښې شریک دی. مگر د ملتونو او قومونو د ځینو خاصو تاریخي اقتصادي، مذهبي او جغرافیایي خاصیتونو، توپیرونو په وجه د موسیقی عام و سرو نو او تالونو، خانله، خانله، ډولونه او رنگونه موندلای دی او هر یو قوم دې بنایسته ناوې ته په پیل پیل او ډول ډول جامې او گانې وراغوستي دي. د غربی موسیقی او شرقی موسیقی له بیلتون څخه هیڅو ک انکار نشي کولای. د موسیقی دا ټول تالونه، سرونه، آهنگونه راگر نه اوده موسیقی آلې نه ټولې په یوه وخت کښې پیدا شوی دی او نه په یوه ملک کښې. په موسیقی کښې داسې ډېر تالونه او سازونه شته چه دیوه قوم او ملک مل گڼل کیږي. مثلاً په هندي راگونو کښې ډېر راگونه هندي مال گڼل کیږي د ساز په آاو کښې هم داسې ډیرې آلې شته چه تراوسه یې یوه قوم او ملک ته نسبت کیږي. لکه خراساني، تنبور او بغدادی تنبور. دغه شان چتر وینا، سارنگی او داسې نور دهند خاص سازونه دي. په دې ډول چینیان هم ځینې خاص سازونه لري چه په نورو ځایونو کښې نشته لکه پی، پاتو، غان او نور.

دا خوان الصفا ده موسیقی په رساله کښې لیکل شوی دی چه: یو قوم لځانله نغمې او ساز لري چه دوی ترې خوند اولذت اخلي او بل شوک ترې هغه خوند نشي اخستلای مثلاً د ترکو، عربو، کردیانو، ارمنیانو، پارسیانو او رومیانو نغمې او سازونه سره پیل پیل دی ابن ذیله د ابن سینا په گړد (دستان خراسان، اصفهان) په نامه ځینې لحنې نه راوړي دي

چې خاص د خراسان د همدې لحنونه وواو غږ بونه پېژندل (۱) د ثقافت السهم مشهوره او درنه مجله ليکي چه : په نړۍ کې هر مات او هر قوم لځانله خاص ساز او سرود لري چه يود بله پکښې څرگندتو پير ليدل کېږي . جاپانيان يو ډول لرغوني ملي موسيقي لري چه د (گاگا کو) په نامه ياديږي او دستروا کمن په دربار کې ويل کېږي . په جاپان کې که څه هم غربي موسيقي ښه وده کړې ده مگر خپل ملي موسيقي ئې هم په ښه شان ساتلي ده . چينيان دخپلې ملي موسيقي او خپلواک غونډ او سره ډيره مينه لري په هند کې ملي کلا سيک موسيقي ته په دروند نظر کتل کېږي او اوس هلته د ملي موسيقي د پالنې د پاره لوڼې دا کاډ مچ جوړي شوي دي . د موسيقي يو مشهور غربي پوهاند شومان وائي : ملي ترانو ته ښه خبر شه او غږ ورتو و نيسه دغه تراني د هر ملت د پيژندنې ښې نښانې ښکاره کوي .

په فرانسه کې د (رامو-۱۷۶۳ع) کمپوزو نو په دې وجه ډيرار زښت درلود ، چه د فرانسې د موسيقي رنگ پکښې ساتل شوی دی . انتوني فرين امريکني موسيقي پوهاند وائي : چه په غربي ملکونو کې هر ملک موسيقي ، وملي روح لري او ماهر تالگر هغه دی چه ملي روح پکښې و ساتي . په شرق کې عربي ، فارسي ، افغاني او هندي موسيقي که څه هم په ډيرو شيانو کې سره شريکه ده مگر هر يو لځانله جلا رنگ او ښه لري او دا وجه ده چه په نړۍ کې هر ملت دخپله بوي تراني څښتن دی چه هغه ئې د پيژندنې او بيلتوون يوه ستره ښه کډل کېږي . کوم قوم او ملت چه ملي ترانه نه لري هغه په حقيقت کې دخپلواکي وجود سند نلري .

یو شرقي سړی چه له غربي موسیقي څخه پوره خو لد
 نشي اخستلای ددې وجه داده چه دده په ملي روح سمون نه خوری
 ټول پوهان په دې متفق دی چه موسیقي دیو قوم د کليچر او تهذيب نوم هم
 وگڼ دی ملي موسیقي دهر ملت روح او ساره د آرت او صنعت په نړۍ
 کښې هر قوم د خپل مخصوص ساز او موسیقي په واسطه پېژندل کيږی
 گوم قوم چه ملي موسیقي نه لری هغه په مدني قومونو کښې ځان
 نشي حسابولای .

پښتون ملت هم له دې پر لرونو زماو څخه خپله موسیقي او د ساز خاصی
 آلی لری . یو پښتون ځلمی چه کله د «روه» په جگړو غرونود خپلې
 مسټې شپیلې په بدرگه کښې یوه خوږه لنډۍ رووائی یا په دیرو او هوډو
 کښې د پښتنی سند رغاړو د بدلو، غزلو، بگټو، لوټو، نمبکیو خوږو
 آهنگونو ته غوږ ونیسی نو تر دې پره وخته بیامست او خوشحاله گرځی
 د پښتو ساز او تنک ټکور ددوی د غمجنو زړونو ډاډ او د خوږو زړونو
 ملهم دی . رباب . سرینده، غز که ډولکی ډ مامه، شپیلې، چمبه
 د پښتنی ساز لرغوني آلی دی چه پدی خاوره کښې تردوو زرو کالو زیات
 تاریخ لری لدې کبله بنائی چه ټول ملي آهنگونه په منظم صورت راټول
 کړی شی او په علمی قالب کښې واچولی شی ترڅو چه له فنا کیدو
 څخه وساتل شی . (انټونی فریمن) د پښتو موسیقي په باب وائی : «افغانی
 موسیقي روح خوشحالوی او زړه تازه کوی او تر اوسه پکی ملي
 روح ژوندي دی . دی وائی که پښتانه سند رغاړی افغانی ملي موسیقي
 و نه ساتی نو په آخر کښې به د پره دی موسیقي تر اثر لاندی راشی،
 مونږ هم دغه نظریه لرو او په ټینګه سره د افغانی موسیقي
 د ساتنې او روزنې غوښتنه کوو !!

د موسیقي او مذہب

مولانا ابوالکلام آزاد په غبار خاطر کښي وائي: د موسیقي د حرمت په باب
چه فقهاؤ څه ویلي دي ټول قضائي حیثیت لري نه تشریعی. د عربو د موسیقي
تاریخ لیکي: پا که خبره داده چه ده موسیقي د حرمت په باب په قرآن کښي کوم
واضح دلیل نه دی موندل شوی (۱)

مگر په احادیثو کښي د حرمت او اباحت دواړو حدیثونه راغلي دي.
فقها په عمومي ډول د غناد حرمت پر خوادي مگر صوفیان د سماع (۲) د اباحت
ملګري دي.

امام نووی (رح) لیکلي دي چه د سرود په حرمت کښي کوم صحیح
حدیث نشته دی. امام غزالي، علامه هجویری، ذوالنون مصري، شبلي،
او نور صوفیان موسیقي د روحی پاکي او صفائی سبب بولي.
د عربو او عالماني په خپل وخت کښي د موسیقي ملګري وولکه: ابن ماجه،
اباالحکم الباهلي، اباالمجد (۳) ابن عبدربه او نور.

حسن بصری د عراق لوی فقیه وائي: «غناد خدای د عبادت او نماز تختي په لاره
کښي ښه مرسته کوي» ذوالنون مصري وائي: «ماع یو خدائي تاثیر دی
چې زړونه ویشوي او خدای ته ئې رسوي مگر هله چه سړي ئې د زړه په غوږو
واوري، شبلي وائي: «د موسیقي په باطن کښي وښه وندې» (۴)

په هند کښي قطب الدین بختیار، کاکي، شیخ معین الدین چشتي او نظام الدین
او لیا موسیقي دخپله سملک یو جزء باله.

(۱) د عربي موسیقي تاریخ ص ۳۴

(۲) د سماع او غنا تر منځ هم ښائي څه کوم فرق موجود وي.

(۳) جمع ص ۲۳۱

(۴) جمع ص ۹۴-۹۹

قاضی منہاج سراج و طبقات باصری مؤلف د موسیقی د اوری دوشوق در اود
اوله ساز شخه ئی پوره خوند اخیست (۱)

وای چه یو وخت شمس الدین التمش په هند کښی د موسیقی د بندیز امر
و کړ نو په صوفیانو کښی یو شور و ماشور جوړ شو او بیا د قاضی حمید الدین
په غوښتنه بیرته صوفیانو ته اجازه ور کړه شوه.

داخوان الصفا په رسالو کښی لیکل شوی دی: چه موسیقی په دینو
شریعتونو کښی په دی وجه منع شوی ده چه خلکو د دنیائی خوند د پاره
ور لځنی کړاړا خست او د حکیمانو د اصلی مقصد لار ئی پری ایښی وه.
شیخ شهاب الدین سهروردی: شیخ ابو طالب مکزی او امام غزالی په خپلو کتابونو
کښی د سماع په رواتوب د مانله بسا بونه لیکل دی (۲)

تاریخ طبری لیکلی دی چه (شیرین - سیرین) د حسان بن ثابت مغنیه وه دا (سیرین
د مصر حاکم) (مقوقس) د خپلی خور (ماریه قبطی) سره حضرت محمد (ص) ته
لیږلی وه چه پیغمبر بیا حسان بن ثابت ته وېښله او (ماریه) ئی ورته په نکاح
ور کړه. (۳)

شیخ: عبد الحق محدث دهلوی په خیار الاخبار کښی وایي:
قاضی حمید الدین ناگوری د سماع او وجد ملگری و او د ساز د اوری دودیر
شو قمن و، شیخ فخر الدین رازی د سماع په جواز کښی د (اباحتہ) (السماع)
په نا مه ورساله لیکلی ده. دغه رساله چاپ شوې هم ده (۴)

(۱) ثقافۃ الهند ۱۹۵۳ د مارچ کڼه.

(۲) آجکل (۱۹۵۶) د اګست کڼه ص ۳۱

(۱) جمع ص ۵۰

(۴) د آجکل ۱۹۵۶ اګست ص ۳۱

شاه عبداللطیف دسند یو مشهور صوفی شاعر دهو سیقی دهر شوقمن و او تل به
دهو سیقی به محفل ښی خسم کت و (۱)

خو شحال خټک په دستار نامه کښی وائی: چه د سماع په باره کښی د عالمانو
او صوفیانو تر منځ شخړه وه جو ده ده . عالمان پرې د حرمت وایتونه
او صوفیان پرې دا باحت وایتونه راوړی . دواړه لوری ښکر په ښکر دی .
خو شحال خان وائی: چه قاضی مفتی دې د سماع په منع کولو کښی مبالغه نه که
چه په قطعی نص سره د سرود حرمت ثابت نه دی

د صوفیانو د سماع په باره کښی هسی وائی:

چه نه غاووی نه غوغا

سرود هور ته دی روا

نه ئی نفس نه ئی هوا

سامان ئی صاحب دلوی

د موسیقی اغیزه او اهمیت

د موسیقی هغه خوازه آهنگوته او غېزونه دی چه د ټولو لطیفو او نفیسو هنرونو په شان په زړونو کښی زیات اغیز او اثر کوی . موسیقی د شعر ، رسامی ، او نثا په خیر بو غوره هنر او لطیف فن دی . شعر او موسیقی د یوه حقیقت دوه بلی جلوی دی ، کوم حقیقت چه د شعر په لفظ او کښی ښکاره کیږی هغه د موسیقی په آهنگو نو کښی ځان څر گندوی موسیقی دغم او خوشحالی دواړو ښه ملگری دی . ساز او سروز په ویر او غم کښی هم دسړی دزړه ښه تسلی کولای شی . موسیقی دروح غذا ، دزړه قوت د فکر خلا او د ژوند ښکلاره ، موسیقی ، نثا او شعر دری واره د بشر د ټوا حساساتو او جذباتو یوه ځلنده روښانه هنداره ده دزړه او دماغ د پیر سپیڅلی اور نلین جذبات په شعر کښی دالفاظو ، په نثا کښی دحرکاتو او په موسیقی کښی د آهنگ ، وتال په واسطه څر گندیږی .

امام غزالی وایی چه ښکلا او جمال د ښایسته شی دتو کو او بڅرو تناسب دتوائی په موسیقی کښی د غېزو نو او آهنگو او تناسب د پرزیات دی ، نو ځکه له جمال ، سره د پیر ارتباط لری او په دغه وجه دزړه تنابونه په دواړو اوشوق په زنگیدو راولی ، موسیقی دجنگ په وخت کښی یوه او به وسله اود کرری په وخت کښی یوه ستره ساتیری او خو شحالی ده کوم قوم او اولس چه خپله موسیقی نه لری هغه داسی دی لکه بلبل چه آواز نه لری .

هر سا کښ د موسیقی په اوریدو سره خپل حالت بدای او په رنگ او څیره کښی یې دتاثیر ښی ښکار یږی . واره ماشومان ده ور د خوږې للو

په اوړیدو له ژرانه لاس اخلی او په خوازه خوب ویده کیږی د عسکرو په
 رگو نو اوږاو کښی دموزیک په اوړیدو یوزبر دست جوش پیدا کیږی
 او غږی ئې په غور ځنک راځی د شپږو د شپیلې خوږ آواز د گهووزو د خریاو
 سره پوره مرسته کوی ، کوم وخت چه دغه غزل غلی شنی نو بیا څر نه کوی
 او یوې خوا بلی خواته کوری . او ښان د خوږ آواز او خوږې نغمې په
 اوړیدو سره مستیږی عربی ساروانان چه اوښانو ته د (حدی) نغمه شروع کړی
 نو بیا اوښان په شپو شپو مزلونه کوی او پروائی هم نه وی . اس ته چه
 ترڅو شپیلې ونه وهل شی ، اوبه نه څښی ، ماران دین باجی په اوړیدو
 دستی له سوړو څخه راوځی . دین خواله راځی او د پاډو گر داوډې په کرښه
 کښی را ډیر یږی وائی چه دریابی هیږی او سیند لاهوان هم د موسیقی
 په اوړیدو پوره مستیږی . په دې ډول هر سا کښ د موسیقی داغیز او تاثیر
 په کرښه سر ایښی دی دنړۍ په سر کسونو کښ د موسیقی په واسطه
 په ځناورو او څاورو یو باندی راز راز نندارې کوی . د پیل غونډی اوی ځناور
 د موسیقی د تاثیر لاندی داسی راوستل کیږی چه د باجی په اوړیدو سر غور ځوی
 او په نڅار اخی زموږ په هیواد کښی هم ډیر ښکاریان د څو خوږو
 غزونو او نارو په ذریعه ډېرې مرغۍ په دامونو اولو مو کښی راگیروي .
 دینکۍ یوه مرغۍ ده چه په مخصوص غزونو ته هله هله پینگی ووائی نو
 بیا ئې سمدلاسه سر په لومه کښی نښتی وی .

مولانا ابوالکلام آزاد په غبار خاطر کښی د توراۃ په حواله لیکلی دی :
 چه د داؤد پیغمبر نغو به مارغان بی خو ده کول د عربی موسیقی په
 تاریخ کښی لیکل شوی دی چه مارغان او ځناور به د داؤد پیغمبر خوږو
 نغو ته را تولید او دده له مبارکۍ مری څخه دوه اویا نغمې وتلی (۱)

ابوریحان البیرونی په کتاب الهند کښې دراگ په واسطه د ښکار کولو
 دلارو چارو یادونه کړې ده دی وائی ما په خپله لیدلې دی چه بوشکاری دراگ
 په واسطه لاسو ووهو سحر نیولی وه «
 هجویری په کشف المحجوب کښې لیکلې دی چه
 د موسیقی په واسطه د موسیو نیول آسان دی او په هند کښې د وحشی
 غر شاوینو او لپاره د ساز له نغونه کار اخلي د موسیقی پوهان په څارو و اوسا کړو
 کښې د موسیقی تاثیر یو منلی حقیقت گڼي وایې چه دهند منولی اکبر او
 جهانگیر په وخت کښې (د قمرغه) ښکار ده موسیقی او سرود په واسطه کیسه (۱)
 خوشحال خټک په دستار نامه کښې لیکي: د سرود په آواز اوسنان مستیزي او
 د بیدیا موسی پری بی هوشه کیږي، خوږ آواز او خوږه نغمه د داؤد پیغمبر
 معجزه وه دده په خوازه آواز به د هوانو راغون له اسمانه را پرېو تل د موسیقی
 د سحرناک تاثیر او اغیز په باره کښې ځینې روایتونه او کیسې هم شته دي،
 د هرو او بوسندر پوهانو لکه ابراهیم، و صلی، اسحاق، و صلی او زریاب به
 ویل چه و نېژته د موسیقی خوږې نغمې پریا وراښودلې دی د ساز د اثر په باره
 کښې ابن خلیکان (۲ جلد ۷۷ مخ) د فارابی یوه کیسه راوړې ده نې لیکي چه فارابی
 د هر خوږ غږندوی و پو وخت دیو بادشاه دربار ته د خپل هنر د ښکاره کولو
 دپاره ولاړ هلته پرې د چاباور نه راته مگر کله چه ده له کشوری نه خپل
 کړی ساز راوویست او په ساز کې شروع وکړه نو په لومړۍ نغمه کې خلکو
 خندول، په دوهمه کې وژبول او په دریمه کې ویده کړل رڼه وخت فارابی دوی
 هماغه شان ویده پریښول او دی په خپله مخه ولاړ،
 د موسیقی د تاثیر بله کیسه د عبدالوثن صفی الدین ده: وائی کوم وخت
 چه هلاکوپه (۱۲۵۸ ع) کې په بغداد یرغل راوړ او په لوت، تالان کې پیل وکړ نو
 صفی الدین ورغی داسې عود دی ورته ووايه چه دی می بی خوده لرو او په دی وچه

دده سر او مال له لوت شخه پاتې شول. دانسان په اخلاقو کښې هم د موسیقي
تاثیر ثابت او منلی دی.

ډیر بدخو په خلکو د خوږو نغمو په اوریدو له خپل بدخوی نه گړځېدلی دی
په ننۍ دنیا کښې د بنديانو د اخلاقو د سمولو د پاره د موسیقي نغمې یو ښه علاج گڼل
شوی دی او په از مېشت جوته شوی ده چه موسیقي د نفس په تهذیب او سپیڅلتیا
کښې ډیر زیات اثر لري. په موجوده وخت کښې د موسیقي په واسطه د ډیرو
رنگونو علاج هم کیږي د نړۍ په ډیرو شفا خانو کښې له موسیقي څخه پوره کار
اخیستل کیږي په تیره دروحي او دماغی رنگونو د ښیکړې د پاره د موسیقي نغمې
یو ښه علاج گڼل کیږي. په امریکا کښې د ارکسترا هالو نو ته ډیر
رنگوران په گړځندو چپر کتونو کښې راوړل کیږي. په پخوانیو زمانه کښې
هم در استخسورانو د پاره موسیقي سود من بلل شوی دی. داخوان الصفا
د موسیقي په رساله کښې لیکل شوی دی چه موسیقي د نساو غاڼو
دردونه لېږوي او هره نغمه په نفس کښې یو خاص اثر لري
فسارابی هم په خپل کتاب کښې د موسیقي په واسطه د علاج لارې چارې
ښودلې دي (۱) غرض داچه د موسیقي تاثیر په روح او وجود، د وینې په
گړځیدو، د غذا په هضمیدو، د پلو او غړو په وینیدو او خوځیدو کښې ثابت او منلی
شوی دی مگر ددې خبرې علت چه د موسیقي خوږې نغمې ولی په انساني
روح او نور وړو کښې دومره اثر لري تر اوسه چانه دی څرگند کړی او
د فطرت او قدرت په دې پټ راز لاتر اوسه څو کڼه دی پوه شوی.

دهی سیقی نغمی، مقامونه، راگونونه، نو بونونه

د ابن سینا له لیکنی معلوم یږي چه دده په وخت کښي دولس نغمی مشهورې وې ده هر ه نغمه د (جماعته) په نامه یاده کړېده . د صفی الدین په زمانه کښي دغه (۱۲) ستری نغمی د مقامونو په نامه یادې او هر ه نغمه یو مقام ؤ. دده په وخت کښي شپږ نغمی د (آوازونو) په نامه مشهورې وې ، مگر دغه نغمی فرعی نغمی بلل کېدی . د صفی الدین په (الادوار) نومی کتاب کښي د مقامونو او آوازونو نومونه دادي :

مقامونه : عشاق ، نوا ، ابوسلیک ، راست ، عراق ، اصفهان ، زیرافکند ، بزرگ ، زنگ - واه ، راهوی ، حسینی ، حجازی .
آوازونه : کواشت ، کر دانیته ، نوروز ، سلک ، مایه ، شهناز (۱)
مگر داندلس په اصطلاح کښي څه فرق موجود ؤ د (معرفه النغمات الثمان) په رساله کښي دغه څلور اصول ذکر شوي دي (دیل ، زیدان ، مزوم ، مایته) له دې هر یوه څخه شپږ فرعی نغمی راوتلي دي چه ټولی څلر ویشته کیږي .
ابن زیله د ابن سینا شاگردو ، (دستان ، خراسان ، اصفهان) په نوموهم څېښي نغمی راوړي دي چه په عربي موسیقي کښي ېې شهرت نه درلود (۲)

ابن سینا وائي چه ده موسیقي نوموړي نغمی د خاصیتونو او وختونو په لحاظ سره جلا جلا وي . هر ه نغمه او مقام بېل بېل وخت لري لکه : د (راهوی) نغمه چرگ ، ننگ مال او حسینی په سپیدو چاود کښي ویل پکاردی دراست دوپلو وخت لمز خاته مال ، د ابوسلیک وخت څابښت ، د زنگولا وخت

لهره د خه اوق وخت به سپین د حجاز وخت ، او د ماز د گرد د اوق وخت ، ماز د یگر
او د اصفهان وخت لمر پریواته مال دی .

نوا په ما بنام کښې ، بزرگ په ما سخوتن کښې اوز یرافکن په
نیمه شپه کښې ویل په کاردی (۱) . په دې مقامونو کښم (عشاق ، بو سلیک ،
نوا) د زړورتیا او شجاعت فائده بشی ، یعنی په اوریدونکو کښې زړورتیا
پیدا کوی ، (راست ، اصفهان او عراق) خوشحالی او تازه گی راوولی (راهوی ،
حسینی ، او حجاز) مستی او جوش پیدا کوی او (بزرگ ، زیرافکن او
(زنگوله) غم او خپگان ښکاره کوی

دیونان حکیمانود آسمان د دولس و برجونو په شمار د موسیقی دپاره
دولس مقامونه را ویستلی دی ، دغه دولس مقامونه د شپې ورځې د ساعتونو
په حساب حلیر و پشت خانگی او دغه خانگی بیادیوه کال دورځو په شمیر
درې سوه شپيته نغمی لری .

په هندی موسیقی کښې اوه تاله داص و او په تو که منل شوی دی او هغه دادی :
(سرج ، رکب ، گندهار ، مدهم ، دهیوت ، نکهار) چه په سپک ډول د (ساتری - گا - ما
- پا - دها - نی په تورو یا دیزی)

فرعی تالونه دوه ویشته بولی دسرونو او تالونو خاص ترتیب ته (قاته)
وائی د (قاته) شمیر (لس) ښودل شوی دی : (کلیان ، بلاول ، کهاوج ، بهیرون ،
پوروی ، ماروا ، کافی ، اسوری ، بهیروین ، توری ،

دهند سندرو هان وائی چه هر راگ له قاتې نه پیدا کیږی ، راگ د تالونو
اوسرونو د خاص ترتیب نوم دی چه په غوز و نوبه ولگیږی . په راگ
کښې لږ تر لږه پنځه سره یوځای کیږی وائی چه راگونه زښت ډېر دی

مگر د مشهور و نو و نه ئی دادی؛

راک، این، کلیان چه دمانام به وخت غبزل کیزی، راک بلول، گپیغ
ویل کیزی، راک کماوج، تیرمانام غبزل کیزی، راک بهیرون گپیغ مال
ویل کیزی، راک وروی، مانام مال غبزل کیزی، راک ماروا، دویاو
وخت تیرمازیگری دی، راک کافی نیمه شپه ویل، کیزی، راک اسآوری
دورخی به دوهم پار لنبی غبزل کیزی، راک بهیروی دغبزل وخت
سپاردی.

راک توری، دغه شان د (بهوپالی، پیاو، مالکوس) به نامه هم راگونه
شته دی، دغه تول دیسی راگونه دی چه پوهانو جور کپی دی، یوبل قسم
راک (مارک) به نامه یادیزی چه ددیو انور او یستون دی ددی قسم راگونه
نو و نه دادی: (دهر، د، سادهر، اهوری)، به هند کنبی کینی راگونه دور وستی
زمانی پیداینت دی لکه خیال چه سلطان حسین شاه شرقی راویستی دی
ترانه، غزل، قول، نقش و گل چه دایر خسرو ایجاددی، اودنور و نو و نه
دادی: تپه، تروت، چترنگ، سرگم، هولی، تهری، دادره، به هندی اصطلاح
کنبی دسر، سرتهی، راک، راکنی، نو و نه هم شته دی، دپارس دوهم خسرو
به وخت کنبی (باربند) نومی یو حکیم اوه پاچائی راگونه، دپرش نغی او
(۳۶۰) راگکی ایجاد کپی وو (۱)

به پستوموسیقی اوسندرو کنبی اوس هم د (مقام) اصطلاح شته دی. مثلاً وائی:
چه بیه مقام ئی و غبزو اه، یعنی بیه راک اوبیه نغمه ئی و ویله، درحمان بابا
غزلونه زیات د مقام به نامه بلل کیزی مثلاً وائی درحمان بابا یو مقام و وایه.
نوبتونه:

د نوبت اصطلاح به اسلامی دوره پوری اړه لری، عبدالقادر
ابن غیبی وائی چه نوبت یو قدیمی شی دی او به ثلورو
پارچو شامل دی (القول، الغزل، الترانه، الفروداشت) نوبت غبزل به اول سر کنبی

دخپاوا کچه او خلافت یوه نښه وه ، پخوا نوبت غېزول دخلافت په مرکز ونوېږي خاښو او دخایفه په دربار کېږي. په پنځه وخته نوبتونه غېزېدل (۱) . کونلا سو امیرانو ته به هم ددرې وختیز نوبت غېزولو اجازه کیدله. وائی چه عضدالدوله بویه ته ددرې وختیز نوبت اجازه شوی وه دمصر دفاطمیا نو په عصر کېږي به د عسکری باجه خانې په واسطه نوبت غېزیده. ددوی په عسکری موزیک کېږي (تورم، سورنی، ډول، د ماه او تېله) موجود وو. وائی چه امیر صلاح الدین ته په دمشق کېږي پنځه وخته نوبت غېزیده (۲). غیاث الدین ثوري به له خانه سره دسروزر و نغاړي په بارگړو بار گرځولې.

د نوبت دغه اصطلاح په پښتو ادب کېږي هم شته اود خټکلو په ژبه کېږي هم. و دجوده ده.

حمید وائی:

زه خسته په مرگي حال ستاله پيلتونه درقيب سره وهی ته نوبتونه

هېري وائی:

په آغاز په سهرگاه د شاه نوبت کا راپه یاد دهغه تیر عمر نوبت کا

یو ال چاوی دی:

سهر سبادی نوبت غېز یېزی غا فله پاڅه بل بل چغېزی

عربی و موسیقی

به اسلامی دوره کهنی د عرب و موسیقی تاریخ د پیر و بنانه دی ، مگر تر اسلام دمخه هغو مرمه خر کند نه دی . که خه هم (جارفار مر) د گلاسکو د بو هنتون استاد لیکلی دی چه د جاهلیت په زمانه کهنی یعنی تر اسلام پخو اهم ، په عربو کهنی د موسیقی اوساز سرود رواج زیات ؤ . په اخترونو او نورو بنادو کهنی به پخو تمباو نه وهل او هرډول سازونه به ئې کښول . دی وائی چه موسیقی د عربو په عام ژوند کهنی ننوتی ؤ او هر یو شته من عرب به وه سرود گره نجلۍ ساتله . (۱)

مگر ډاکتر براون وائی : چه د عرب د موسیقی د اسلام نه پخو ا یو ساده شکل درلود او عرب دغه وخت د یو بیلو نغو په یو خای کولو نه پوهیدل او په هارمونی بلد نه وو (۲) . د موسیقی د نورو پوهانو نظریه داده چه عربی موسیقی تر اسلام پخوا دیونانی ، پارسی او خراسانی موسیقی دائر لاندی وه اوله دغو څخه ئې زیاته اخستنه کړیده (۳)

جارفار مر په عربی موسیقی کهنی د خراسانی موسیقی پوره اثرمنی او وائی چه پارسی افکار او بیا خاص خراسانی افکار د عربو په عام ثقافت کهنی ننوتی دی . دی وائی چه په ختیځ کهنی د سامانیانو دورې د ایرانی فن د پاره هم لپاره برابره او صافه کړه (۴)

د اهم وائی چه عربی موسیقی دیونانی موسیقی پشان ساده اوله یوستو و آهنگو نو څخه جوړه ده ، د عربی موسیقی ایره هغه دولس راگونه دی

(۱) منبع ص ۱۹

(۲) منبع ص ۲۳

(۳) هارخالمر ص ۳۱۸

(۴) منبع ص ۱۲۲

چه له یونانی موسیقی څخه اخستل شوی دی . عربی موسیقی له یونانی موسیقی څخه نور هم ډېر آهنگونه اخستی دی او د فیثا غورث د گامونو پیروی ئې کړې ده . ولې په دی کښې هېڅ شک نشته چه په اسلامي دوره کښې د عربی موسیقی د شهرت انگازې هرې خواته تللی دی او په هر چا او هر لحای ئې د خوږ و نغو اثر پروت دی . د اسلام دراه تلونه وروسته چې د موسیقی مرکز او بیا وروسته بغداد د مشق ، قرطبه او قاهره د موسیقی د پالنې او روزنې ستر مرکز ونه شول . په عربی موسیقی کښې لومړی سمون ، بدلون او ژوندون اسحق موصلي او بیا وروسته صفی الدین راوستی دی چه دواړه د عباسیانو په مرکز بغداد کښې اوسېدل .

هرې سندرو هانو په آخر کښې دیونانیانو طرزونه واپړول او نوی طرزونه ئې راوویستل . تردې چه د موسیقی په فن کښې ئې په یونانیانو هم پښه واپړوله (۱) فارابی او ابن سینا هم د موسیقی په فن کښې ډېر څه زیږت کړل . د اسلامي دورې هر یو لوی اوستر عالم د موسیقی په باب څا مخا یو کتاب لیا یو د رساله لیکلی ده . علی بن حسین بن محمد الاصفهانی په (الاغانی الکبیر) کښې د هر یو د موسیقی د زړو کالو تاریخ په ډېر تفصیل ټکی په ټکی بیان کړی دی چه په وروسته کړنو کښې بهر ته په لنډ ډول اشاره وکړی شی .

هرې موسیقی په موجوده وخت کښې ښه نوم او شهرت ونډلې دی دام کلثوم ، عبدالوهاب لیلی مراد او نورو عربی سندرو څا څو څو جنجړو د عربی موسیقی دې درجې ته ورسوله ، چه د ختیځ راډیوگان د دوی د خوږو ټیکولو غږولو په غیر شپه نشی سبا کولای نن عربی موسیقی به هر ځای کښې زیات شهرت او نوم لری او اوریدوئی ته ئې ډېر زړونه تېږی او له واله دی .

د عربی ساز آلی

جارفار مر په خپل کتاب د عربود موسیقي تاریخ « کښې لیکلی دی :
 چه عربو د جاهلیت په زمانه کښې هم د ساز آلی درلودې اود (عود، د ف ،
 طبل ، مزهر ، موتر) په نومو یادېدلې (۱) چنگ او تنبور هم پکښې
 رواج درلود مگر دغه دواړه آلی ئې له خراسان او باخترنه اخستی دی
 چنگ د عربو په نظر کښې د قانون و قسم دی چه دوی ئې (صنج) بولی او
 په انگریزی هارپ نو میږی . وائی چه عود هم عربو له خراسان څخه
 اخستی دی . پخوانی عود څلور تاره درلودل چه په خراسان کښې چار
 تار باله شوه دغه څلور تاریز عود په عربو کښې (زازل) نومی سندر
 څارې په کامل عود دواړه او د (عود الشبوط) په نامه ئې یاد کړ (۲) پس له
 هغه پنځم تار پکښې (زریاب) نومی موسیقي پوهاند زیات کړ . په عربی
 روایاتو کښې وائی چه (عود) د (لامک) اختراع ده ، طبل او دف دده
 ددوی (توبال) ایجاد دی (۳) پدې ډول د عربی ساز په آلو کښې نورې هم
 ډیری آلی له وځای بل ځای نه اخستل شوی دی ، وائی چه دقو بوز ،
 اوزان (د عود له خپله دوه ترکی آلی دی چه دا ویسانو په وخت کښې مصر
 ته راغلی دی ، دغه وخت قوبور پنځه تاره او (اوزان) درې تاره درلودل
 ، په اندلس کښې د ساز یوه آله (قیثاره) نومېدلې (۴) په عربو کښې د عود
 له خپله نورې آلی د (الزمر ، بریط ، کران ، موتر) په نومو یادېږی
 چه د ننی کسان دغه ټولې آلی یوشی بولی .

(۱) سمع ص ۲۵

(۲) سمع ص ۱۴۳

(۳) سمع ص ۱۵

(۴) سمع ص ۲۴۸

قانون اوزرهنه هم په عربي آلو کښې راغلی دی ، دغه وروسته
آله د عبدالمؤمن صفی الدین رښونه ده په (کنز التحف) کښې راوړی دی (۱)
چه صفی الدین د (المغنی) په نامه یوه آله راویستلی وه چه هم قانون
تورته وه اوهم د و دته .

سورې او شپېلۍ هم په عربي ساز کښې شته مگر په اصل کښې له
پاختر نه تللی دی . په عربي ساز کښې چه اوس کومی آلي ، وجودی
دی نو ونه ئی دی (مزممار ، سرناي ، ناي ، اشباة ، الصفارة ، الیراع ،
الشاهین ، الزماره ، الزلامی ، القصبة ، البوق ، النفیر ، ارغنون ،
ارونیقی ، کوس ، نقاره ، دبداب ، القصعه ، طبل المركب ، الدف ،
الطبل الطویل او نور .)

عربي سندرپوهانداو سندرغاړی .

دعربي موسیقی اوی مؤرخ الاصفهانی په (الآغانی) کښې لیکي
چه د اسلام د دورې لومړۍ عربي سندرغاړی (طویس) نومید ، چه
په مدینه کښې زیږیدلې دی . ده ددریم خلیفه په زمانه کښې شهرت
وړوند وائی چه ده په تمبل له لـانه سره په شادر کښې گډه کړه .
طویس نرېنخی ؤ اودده مشهور شاگرد (دلال نافذ) هم نرېنخی اوبه
سرودگرو .

المسعودی لیکلی دی چه عبدالله بن جعفر د موسیقی سره مینه درلودله
دده نجای د موسیقی د پالنې مرکز وده دخپل عصر د مشهورو سندرغاړو
لکه طویس ، سایب خاثر ، نشیط ، نافع الخیر ، بدیع الملیح او نورو
پالنه کوله دغه شان عاشیه در بنت سعد ، مصعب بن زید ، عایشه بنت هم

و موسیقي له طرفدارانو څخه وو (١)

ذوالحاجي په روايت غزه الميلاذ او ابن سريج يو ځل دسکيني بنت حسين په کماله کښې دخلک و دوړاندې ساز کړې ؤ .

دمديني اومکي په سندر غاړو کښې نور مشهور کسان هم شته لکه

قندالمدني چه دسعدبن ابی وقاص آزاد کړې مرغې ؤ

دبي اميه خليفه گانو په زمانه کښې هم هرې موسيقي ته پوره توجه

شوی ده او په دغه وخت کښې زيات سندر غاړي پالل شوي اور وزل

شوي دي وائي چه لومړي يزيد (٦٨٣ع) ده موسيقي سره ډيره علاقه درلودله

بشر او عبد الملك د مروان زامن پنځله هم په موسيقي بو هيدل .

دلومړي وليد (٧١٥ع) په وخت کښې موسيقي ښه پرمخ تگ وکړ .

دوهم يزيد (٧٢٤ع) هم دموسيقي شو قمن ؤ . دوهم وليد (٧٤٣ع) خو په

موسيقي کښې ډوب ؤ . ده به (معبد) نومي سندر غاړې ته (١٢٠٠٠) ديناره

مماش ورکاوه (٢) دامو يا نود زمانې مشهور سندر غاړې دادې .

ابن سريج ابن مسجع ، عبد الغريض ، عطارد ، مالک ، ابن عايشه ، عمرا اولدي ،

نسيطر ، ابن معرز .

په ښځينه سندر غاړو کښې غزه الميلاذ ، جميله ، حبابية ، سلامة ،

عقيله دزيات شهرت خاوندانې دي .

دعباسي خليفه گانو په وخت کښې هم دنورو لطيفه فنونو په شان

موسيقي ته هم زياته توجه شوي ده ، په دې دوره ، کښې بغداد دعلم ، ادب ،

شعراو موسيقي دپالنې مهم مرکز ؤ . په دې پالنه کښې دبلخ دبرمکي کورنوه

کورنیه اوبان لکه: خالد، یحیی، جعفر او فضل هم لوی لاس لری.
 به عباسی خایفه گساو کښې مېدی د منصور زوی او هادی، د موسیقی له پینانو
 څخه وو.

وایي چه هادی په یو ځل باندې ابراهیم موصلي ته (١) یونیم لک دیناره
 ورکړې وو. سیاط او ابراهیم الموصلي ددوی ددربار مشهور سندس غاړې
 وو. وایي چه ابراهیم په بغداد کښې د موسیقی دزد کړې یوه مدرسه جوړه
 کړې وه. دهارون الرشید ددربار خود موسیقی له فنکارانو څخه خولې
 ترخولې د کؤ دهارون خور (عایة) هم په موسیقی پوهیدله.

دده ددربار مشهور سرود گسراو سندس غاړې دادی:
 حکم الوادی، ابن جامع، مخارق، یزید حور، زلزل، حنین، محمد بن
 حارث، فلیح بن ابی العور، دهارون الرشید ددربار ترټولو مشهور سندس
 پوهاند اسحق موصلي دی، وایي چه په عربی موسیقی کښې له دهنه زیات
 پوه او عالم نه دی تیر شوی. امین دهارون خوی به خپل ټول وخت له سندس غاړو
 سره تیراوه. د مامرن په زمانه کښې د بغداد په بیت الحکمة کښې د موسیقی
 تدریس هم شروع شو، خلیفه الواثق په خپله هم په موسیقی پوهیده
 او ښه دود به ئې واهه (٢) دغه وخت په بغداد کښې د موسیقی دوه ډلې موجودې وې
 یوه د اسحق موصلي او بله د ابراهیم بن المهدی ډله وه چه او مری د لرغونی
 موسیقی او دوه ډله دنوی موسیقی ملنگ کړې وه.

به عباسی دوره کښې ځینی نوراوی او واره سندس غاړې تیر شویدی لکه
 او صدقة، ابو الحسن علی بن عبدالله، محمد بن حمزة، اسمعیل بن هر بند،

پرموما، زنام، دادواره دابراهيم موصلى شاگردان وؤ وائى چه زنام يوه
شپيلى هم جوړه كړى وه چه (زلمى) نوميدله (١) زير بن رحمان
دمكى سندر غاړى وؤ.

دعباسى دورى په پنځمنو كښى بصبص، عريب، عبیده مشهورې
سندر غاړى وى وائى چه د (عريب) دوه زره آهنگونه يادوواو په تنبور په
مشهوره وهولى چه دپرزورور تنبورى غزاوه.

شاريته، بدل، دنانير، محبوبه هم ددغه وخت نومياى سندر غاړى ده
غرض دا چه دعباسى خلافت په طلائى دوره كښى عربى موسيقى ښه وده كړى ده
اودغه دوره دموسيقى دترقى يوه روښانه او خلا نده دوره گڼل كېږي
ددې طلائى دورې دخوند اولدت قصى په الف ليله كښى اوس هم پير
زړونه په جوش اومستى را وستلاى شى.

په اندلس كښى هم دموسيقى انگازې ختلې، دوهم عبدالرحمن
(٨٢٢ع) دموسيقى يوز بردست پالونكى وؤ. زرياب دده ددر بار يود پرمشهور
اونومياى سندر پوهاند دى.

زرياب اول په بغداد كښى و او داسحق يوبوه شاگرد و مگر ياد استاد
درخې په وجه اندلس ته ولاړ او ددوهم عبدالرحمن په دربار كښى دلوړې
درجى اخاوند شو.

دده سره يې يوه كاسه پوډى خور له اوڅلوښت زره ديناره ئې
روزينه ور كړاى. زرياب په (قرطبه) كښى دموسيقى يوه لويه مدرسه هم
جوړه كړى وه. وائى چه زرياب په عود كښى پنځم تارزيات كړى و او
دگر كس له پنجوئې شاباز جوړ كړى وؤ (٢) په اندلس كښى داشپيلى ښار

دموسیقی مرکزؤ اوڤهرنومیالی سندر غاری اوسندر پوهاند پکښې منع ته راووتل.

په اندلس کښې نور هم مشهور سندر غاری تیر شوی دی لکه عباس ، منصور ، عبدالوهاب ، ابوالمجد ، ابوالفضل ، ابن ناکیا ، اسحاق ، او په ښځو ښې . ولاده ، هنده ، نزهة او نوری یاد یزی .

دمصر فاطمی خلیفه گانو هم دموسیقی شوقمن او پالونکی وو او ددوی په وخت په مصر کښې موسیقی ښه تر قی کړې وه .

دمصر ایویان هم دموسیقی په برخه کښې یی علاقه نه و او ابوز کریا او ابونصر دغه وخت مشهور سندر پوهاند دی . (۱)

دعربی موسیقی پوهان او ددوی آثار :

د موجوده معاماتوله مخه دعربی موسیقی لو مزی اثر دامویا نو په وخت کښې (یونس الکاتب) لیکلی دی چه (الاغانی) نوم یزی .
خلیل بن احمد (النغم او الايقاع) په نوم دوه کتابه لیکلي او دموسیقی قاعدې یی جوړې کړې دی د عباسیا نو په وخت کښې دغه وروسته کتابونه لیکل شوی دی :

دیحیی الملکی له خواد الاغانی کتاب ، د احمد بن یحیی له خوا (مجرد فی الاغانی) ، یعقوب بن اسحق الکندي (۸۱۳ م) د عربو یو ستر فیلسوف دی ، وائی چه ده په موسیقی کښې اوه کتابه لیکلي دی مگر په عمومي کتابخانو کښې دده دوه رسالې موجودی دی یوه د آهنگونو د تر کیب رساله چه دا کسفو رږ په کتابخانه کښې ده او بله دموسیقی اجزا ورساله چه د برلین په کتابخانه ښې ده .

ابوزید حنین له یونانی څخه دموسیقی یو کتاب په عربی ترجمه کړی دی

چه قلمی نسخه فی ده و نیخ په کتابخان کښې شته « ١ »

بذل الاغانی په نامه یو کتاب لری. د نانیر هم (د مجرد الاغانی) په نامه یو کتاب کښلی دی.

محمد بن محدود آملی په (نفایس الفنون فی عرایس الیون) کښې ده و سیقی تاریخی شیر نه کړېده.

ابن الکلبی (٨١٩ م) د النغم او کتاب القبان په نامه دوه مشهور کتابونه ښکلي دی چه ده و سیقی او ادب اساس او بنیاد کښل کیدی. اسحق و صلی (د الاغانی) په نامه یو مهم کتاب لیکلی و.

خلیفه المعتز (٨٦٦ م) د (شاریه) د سندرو په باب یو کتاب درلود.

احمد بن الطیب السرخسی (٨٩٩ م) د (الوسیقی الکبیر) مؤلف دی.

ابو نصر فارابی په و سیقی کښې ډیر آثار لیکلي دي. دده د (الوسیقی الکبیر) نومی کتاب ډیر مشهور دی. یوه نسخه یی د (مادرید) په کتابخانه کښې شته.

زر یاب په اندلس کښې ده و سیقی لوی عالم او مؤلف دی. دی د (الاغانی) په نامه یو مهم کتاب لری بل کتاب یی (الات الموسیقیه) نومیزی (٢)

نصیح الطیب نومی کتاب لیکي چه دده غونډی خوږ آوازی به یاه وک پیدا نشی (٣) محمد بن زکریا رازی د (مجل فی موسیقی) خاوند دی. ثابت بن قره هم یو نو میالی و سیقی پوهاند دی.

(١) جمع ص ١٤٩

(٢) دخپلو المجله د چاپ د ١٩٥٨ ددستیر گنه.

(٣) د زریاب په نامه د پښور د ښار شمالی خوا ته پره نوی ودان شوی ده چه د زریاب

علی بن حسین بن علی المسعودی (۹۵۷ م) د عربو ستر مؤرخ
 به مروج الذهب کښې په موسیقي باندې یو فصل لیکلی دی دی د موسیقي ،
 رقص او نغمو په باب یو مفصل کتاب هم لري دغه شان د (الزلف) په نامه
 هم د نغمو او تارو نو په مناسبت کښې یو اثر لري (۱) علی بن حسین
 بن محمد الاصفهانی (۹۶۷ م) د الاغانی الکبیر په نامه یو ډېر ستر کتاب لري
 چې عربو د موسیقي د زرو کالو تاریخ پکښې بیان شوی دی . دا کتاب په
 ۲۰ جلدو کښې په ۱۸۶۹ کښې چاپ شوی دی . ابن خلدون ورته د عربو
 د واندې . ابو خشیسه د المغنی الجدید ، په نامه یو اثر لیکلی دی .
 جحظة البرمکی (۹۳۸ م) ، د تنبور یا نو تاریخ کښلی دی . ابن عبدالله
 په اندلس کښې د (العقد الفريد) په نامه یو مشهور اثر لري چې یو فصل یې
 د موسیقي د لحنو نو په باب دی .
 عبیداله بن خردادبه : (۹۱۲ م) هم په موسیقي کښې یو کتاب درلود ، دده
 پلار د خراسان والی اودی د اسحق موصلي شاگرد و .
 منصور بن طلحة د (مؤنس فی الموسیقي) لیکونکی دی .
 حسن بن موسی د الاغانی په نامه یو کتاب لیکلی دی .
 ابن الضبی (۲۶۰ م) چې په بغداد کښې د شافعی فقهې عالم و د عود او ملاحی
 په نامه یو کتاب لري . ابو الفرج محمد بن اسحق البغدادي (۹۶۶ م) د (الفهرست)
 په نامه یو مهم کتاب لکلی دی چې د موسیقي د یو هاڼو په باب ښه معلومات
 لري . په دغه کتاب کښې د موسیقي ډیر کتابونه ذکر شوي دي چې اوس
 نه پيدا کیږي . محمد بن احمد الخوارزمي (۹۹۲ م) د مفاتیح العلوم په اووم

باب کښې د موسیقي په باب پیرینه تاریخي معلومات راغونډه کړي دي (١)
 داخوان الصفا په (٥١) رسالو کښې یوه رساله د موسیقي په باب لیکل شوی
 ده (٢) ابو الوفاء البوزجاني (٩٩٨) د (مختصر فی فن لایقاع) په نامه یو اثر لري.
 المجريطي اندلسي او ابن یونس المصري (١٠٠٩ ع) چې د ریاضی لوی عالمان وو
 په موسیقي کښې هم رسالې لري.

حسین بن علی المغربي (٢٧٠ م) د الاغانی د کتاب تولونکی دی.
 محمد بن عبیدالله د مختار الاغانی، په نامه یو کتاب کښلی دی.
 ابن الهشیم البصری (١٠٣٩ م) په دې نامه یوه رساله لري چې نوم یې دی
 (رسالة فی تأثیر اللحن الموسیقی فی النفوس الحیوانیة)، (٣)
 حجة الاسلام امام غزالي (١١١ م) هم د احیاء العلوم او ووم فصل د سماع
 په باب لیکلی دی او د سماع پوره ملګرتیا یې کړې ده.
 دغه شان دده ورور مجدالدین احمد بن محمد هم په وارق السماع، کښې
 د موسیقي په باب څېړنه کړې ده (٤).

د (١٢) قرن په سر کښې ابن باجه (١١٣٨ م) په اندلس کښې د موسیقي
 ستر عالم تیر شوی دی ده په مغرب کښې هغه مقام درلود چې په مشرق
 کښې فارابی درلود ابن باجه د ارسطو په السماع الطبیعی، شرح لیکلی ده.
 دغه شان په اندلس کښې ابن سبعین د (الادوار المنسوب) کتاب او ابن
 الحداد (تعلیم الموسیقی) او ابو الصلت امیه د (رسالة فی الموسیقی)
 کتابونه لیکلي دي.

(١) جمع ص ٢٥٣

(٢) اخوان الصفا کسم قرن په پای کښې دیوی علمی دلی نوم دی چې په بصره کښې مړ کښی شوی وو

(٣) جمع ص ٢٦٠

(٤) جمع ص ٢٢٩

دغه وخت په عراق کښي ابن النقاش او ابو الحکم الباهلي د موسيقي ستر پوهان وو (١)

ابو نصر اسعد دمشقي ، کمال الدين بن منعه ، و صلي هم په موسيقي کښي پوره مهارت درلود او ابو نصر د (رساله الادوار) ليکونکي ؤ .
عبد اللطيف البغدادي (١٢٣٢ م) د (کتاب السماع) ليکونکي گڼل کيږي .

مفتي عبدالرحمن بن ابراهيم (١٢٩١ م) د (کشف القناع و حل السماع ، په نامه يو کتاب تاليف کړي دي .

محمد بن اسحق د موسيقي په علم کښي يو جامع کتاب ليکلي دي .
ابن رشد مشهور اندلسي فيلسوف د (شرح الموسيقى) په نامه يو کتاب ليکلي دي او خپني وائي چپړه د ارسطو د (السماع الطبيعي) شرح هم کړي ده (٢) .

ابو بکر ابن عربي داشبيلي قاضي هم (١١٥١ ع) د موسيقي په باب ليکني کړي دي . اوده موسيقي ملگرتيايې کړي ده .

اعلم الدين قيصر مصري هم د موسيقي ښه عالم او ماهر ؤ . احمد بن محمد الاشبيلي (١٢٥٣ ع) د (کتاب السماع و احکامه) رساله ليکلي وه (٣) .

ابن اثير او ابن طبري هم د موسيقي په برخه کښي څه ليکني کړي دي دغه شان ابن خلدون او ابن خلکان هم د موسيقي په تاريخ کښي خپني ليکني لري . د ابن خلکان اثر د موسيقي په تاريخ کښي ښه معلومات ورکوي .
ابن ابی اصيبه (١٢٧ م) او ابن سعيد المغربي هم د موسيقي مؤرخين

(١) جمع ص ٢٣٧

(٢) جمع ص ٢٦٥

(٣) جمع ص ٢٣٠

دی باومری عالم د (اخبار العلماء الموسیقی) په نامه یو کتاب لیکلی دی (۱)
د جرجی زیدان د اسلام د تمدن تاریخ هم د عربو په موسیقۍ وېره رڼا
اچولی ده او اسلامي دایرة المعارف هم په دغه باره کښې څه لیکلی دی .
ابن القطبی مصري (۱۲۴۸ م) د موسیقۍ د پوهانو په باره کښې و او ی
ماخذ کڼل کښې .

المقری د موسیقۍ په تاریخ کښې د (المخ الطیب) په نامه یو اثر لري .
نصیر الدین طوسی (۱۲۷۳ م) د موسیقۍ یو ستر پوهاند ؤ . ده د موسیقۍ
په علم کښې یوه رساله لیکلې ده چې یوه نسخه یې د پاریس په (هلیه) کتابخانه
کښې شته . طوسی د یو قسم فلوت راویستونکی هم بولي چې (مهر دودوک)
یومیده ، کښې کسا او (کنز الحنف) هم ده ته منسوب کړی دی .
حاجی خلیفه او قطیب الدین شیرازی (۱۳۱۰ م) د موسیقۍ په پوهانو
کښې حساییني . شیرازی د (درة التاج) په نامه یو کتاب لري چې د برطانیی په
موزیم کښې شته او یو باوري کتاب دی .

په الف لیلة و لیلة کښې هم د موسیقۍ خبرې شته دي . د هرقة النغمات
الثان په نامه یو کتاب په ماورید کښې لیدل شوی دی . د محمد مراد پوه
غوره رساله د بریتانیی په موزه کښې شته دی .
د (صفاء الاوقات فی علم النغمات) کتاب درویش محمد لیکلی او په
قاهره کښې (په ۱۹۱۰ م) کال چاپ شوی دی .

(تاریخ الموسیقی العربی) کتاب د جارج نارمر اثر او یو مهم کتاب
دی چې د مونتیز پوستر مآخذ دی دا کتاب د کور حسین نصار په عربي
ترجمه کړی او په (۱۹۵۶ ع) کال په قاهره کښې چاپ شوی دی .
مولانا مبارک شاه د صفی الدین د کتاب شرح لیکلی ده .

دهندي موسيقي

دهند د خلکو د عوه داده چه موسيقي د کاینانو خالق (برهما) پیدا کړې ده او بیا د افغانستان په لار ایران او یونان ته تللی ده ، خپنی وائي چه موسيقي د مهادیو جی او کرشن جی راویستون او ایجاد دی (۱)

موسيقي په هند کېنې له پخواني زمانې څخه د تبرک او پاکۍ مقام درلود او د عبادت او نما نځنی وسیله وه دغه عقیده او گرو هه او س هم شته او هلته موسيقي د مذهب یو جز گڼل کیږي .

دهندي موسيقي تاریخ په ښکاره ډول له بودايي زمانې څخه شروع کیږي تر دغه پخوا په ویديائي زمانه کېنې هم موسيقي خپلې لومړنۍ دورې تیرې کړې دي ، مگر دغه دوره د افغاني او هندي آرينو شریکه دوره گڼل کیږي . وائي چه د موسيقي فن په هند کېنې د (موريه) کورنۍ راویستلی او دغه ښکلی فن د دوی د زیار او پام په وجه د هند په ځمکه کېنې خپور شوی دی (۲) دانگر نري لیکوالو په نظر په موسيقي باندې لومړی کتاب (پاني نی) نومی ستر عالم لیکلی دی . دی د اسکندر همزمانه (۳۰۰ ق م) او د اټک د سیمې او سیدونکي و ، نږدې دوه زره کاله پخوا په رامالین او مهابارت کېنې چه دهندي آرينو دوه مهم کتابونه دي هم د موسيقي بیان راغلی (۳) . د هند د موسيقي په فن کېنې تر میلاد وروسته لومړی کتاب په دریم قرن کېنې (د ناتیاشاستر) په نامه د (باهراموتي) له خوا لیکل شوی دی . بیا په دولسم قرن کېنې (راگ ترنگني) نومی کتاب په دغه فن کېنې

(۱) دهند د آچکل مجله (۱۹۵۶ ع) د اگست کڼه .

(۲) د ثقافة الهند مجله .

(۳) د آچکل مجله ص ۱۳-۱۴

ترتولو مشهور اثر گنل کیزی . په دیار لسم قرن کښې
د پښت سارنگ دیود (سنگیت رتنا کر) نومی کتاب ښه شهرت لری په
دغه قرن کښې یوبل کتاب د (گیتا گوندا) په نامه یاد یږی .
دهند په زړو کتابونو کښې یو کتاب (بریهاد دیزی) نوم یږی چه
د (ماتنگ) نومی پوهاند تالیف دی . په دې کتاب کښې دغه اته راگونه
راغلی دی : (ساکاراگ، گا کو بها، هار مانا ، (۱) پاتچا ماروپا ، ساتهارتیا ،
گاندهارا ، (۲) پاتچا ماوشاها ، کایسیکا) یوبل کتاب (اسنگیت مکارندا)
په نامه یاد یږی .

هندي موسیقی د بودا په زمانه کښې او بیا په پنځم عیسوی قرن
کښې یو اصولی شکل موندلی دی چه بیان یې په (پنج تنترا) کښې موندل
کیدی .

دهند پوهان دهند موسیقی په او وسوړونو او تالونو ویشی چه په هندي
کښې ورته (سپتک) وائی . دغه سورونه د لږنو سا کښو د نومو نمایندگی کوی
او په دې ډول دی : سرج (دتاو وس آواز) رکب گندهار ،
د (ورغومی آواز) مدهم (دزانی آواز) ، پنجم (د کویله آواز) د هیوت
(د چیندخی آواز) ، نکهارد (پیل آواز) او په سپک ډول (ساری ، گلمل پادها ،
نی) ویل کیږی په هند کښې د موسیقی د پوهانو د پاره پنځه درجې ټاکل شوی
دی چه نومونه یې دادي :

(۱- پښت ، ۲- گنی ، ۳- گندهرب ، ۴- کاین ، ۵- نایک) . د نایک درجه تر ټولو
لوړه ده او هغه چاته وایه شی چه د موسیقی په علم او عمل دواړو کښې یې مثله

(۱) د پښتون زغ مجله د هندي مجلو په حواله .

(۲) گندهارا د گندهارا د ولایت راک معلو میږی .

اوبی جوړی وی. دغه کلمه په پښتو کې د بادار او مشر په معنی موجوده ده.
لکه چوائی فلانی زمانایک دی.

په اسلامی دوره کې هم د هند موسیقۍ پوره وده او ترقي وکړه او
اسلامی پاچاهانو ددې فن په روزلو کې لویه برخه واخسته، عالمانو
پکې کتابونه ولیکل او صوفیانو او ولیانو پکې د خدای د پیژندنې او
نمانځنې نوبتونه و غزول. په صوفیانو کې قطب الدین بختیار کاکی،
شیخ معین الدین چشتی او نظام الدین اولیا په هند کې د صوفیانو
موسیقۍ په رواج کې ډېره برخه لرې. ددوی په طریقه کې موسیقۍ د زړه
دیا کړه او صفایه لویه وسیله ده. شیخ نظام الدین بدایونی وائي چې ما
په یوه خانقاه کې قطب الدین ولید چې د ساز په وخت کې په مستور راغی
اوبی هوشه شو (۱) دهند په اسلامی پاچاهانو کې بهالدین بلبن
او کیتباد د موسیقۍ ډېره پالنه کوله، جلال الدین خلجی د ساز او
موسیقۍ سره زیاته مینه لرله، دده په دربار کې ډېر سندرغاړي او سرودگر
روزل شوي دي. امیر خسرو وائي چې موسیقۍ دده ساوه اویو ساعت
په پرې یې سازه نه تېریده، علاؤ الدین خلجی د موسیقۍ هنر ډېری لوړی
درجې ته رسولی و (۲)

امیر خسرو دهلوی دده په زمانه کې د موسیقۍ او شعریو نومیالی،
ستر پوهاند اولوی استاد و. وائي چې دده په ایرانی او هندي ساز کې لوی
لاس درلودنو د دواړو له یو ځای کولو څخه یې نوی راځونه راویستلی
دی چې د (ایمن ترانه، قول ساز، گری) په نوم یادېږي. د (سیتار) در او پښتو

(۱) ثقافة الهند، جون ۱۹۵۳ ع.

(۲) ثقافة الهند.

نسبت همده ته شوی دی. هندی روایتونه وائی چه دستار اصل (وینا) ده. وینا سخته وه، تارونه ئی دپروو نو امیر خسرو ورله تارونه کم کپل اودری تاره یاسه تارئی ترې جوړ کړ (۱) مگر په هند کښی دا وسنو پوهانو لکه ډاکتر سید رغیب حسین او ډاکتر محمد و حید نظریه دا وه چه ستار دلسمی عیسوی، پیرې نه پخوا په منځنی ایشیا کښې موجود وو او دامیر خسرو ایجاد نه دی (۲)

دهند دجونپور پاچاهانو دیوفن په حیث د موسیقی روزنه او پالنه کړې ده. په تېره سلطان حسین شرقی (۹۰۵ هـ) د دې ډگریو ستر پهلوان دی. دی پنځله هم په موسیقی کښې ښه استاد و او د (دهریت) له نغمی څخه ئی د (خیال) نغمه راویستلی وه. سریره پردې دنورو راگونو راویستونکی هم گڼل کیږی. د مالوی گجرات، او بنګال اسلامی پاچاهان هم د موسیقی مینان او کلک ملگری وو. د ابراهیم عادل شاه په وخت کښې په (بیجاپور) کښې کاله په کاله د موسیقی ډیوی بلی وی. د گجرات سلطان مظفر (۹۲۳ هـ) په موسیقی کښې زیات شهرت او مهارت درلود، دده د زمانې استادانودده په شا گردی. فخر کاوه. دده زوی سلطان بها در هم په موسیقی کښې دپوره پوهی خاوند و. (۳) نایک بخشو او نایک ییجو او نایک گوپال دده د دربار مشهور موسیقاران وو.

سلطان باز بها در د مالوی پاچا د موسیقی په فن کښې ښه ماهر و دده ساز ته بازخانی ویل کیده. د مغولی پاچاهانو دربارونه هم د موسیقی له پوهانو، سندرغاړو او سرود لرونه ډک وو. ملا مبارک د اکبر پاچا په دربار کښې د موسیقی یو کره عالم او ماهر و د ملا عبدالقادر بدایونی

(۱) تنافوا لقهنده ۱۹۵۳ د مارچ کڼه.

(۲) دهند آجکل مجله (۱۹۵۶) د اګست کڼه ص ۵۸.

(۳) مولانا آزاد، غبار خاطر ص ۳۲.

غوندي يوديندار عالم دين په غېزولو کښې لوی لاس درلود . علامه سعداله
اوشیخ معالی هم دموسیقی په ناز کیو ښه پوهیدل .

شیخ علاؤالدین، شیخ جمالی اوشیخ گدائی هم په دغه زمانه کښې
دموسیقی پوهان وو (۱)

ابوالفضل لیکي: چه اکبر پاچا موسیقی ته په درنه سترگه کوری .
دده په دربار کښې ډېر سندرغاړی موجوددی . چه په ټولو کښې «تان سین»
لوی استاذدی . دده اصل نوم (ترلوچن داس) او (تان سین) ئې لقب و چه معنی ئې
د (نغمی او لحن شاه باز) یادساز پاچا کیږی . دی اصلاً هند و و مگروائی
چه بیا وروسته مسلمان شوی و . جهانگیر ، شاه جهان او اورنگ زیب هم
دموسیقی مینان وو . د جهانگیر په وخت کښې دموسیقی زد کړه یو لازمی شی و لال
خان د شاه جهان د دربار تر ټولو مشهور سندرغاړی و وائی دا کبیر غلگر چه
به له جگر و اولوت نه را ستانه شول نو خپله دمه به ئې په موسیقی برابروله .
دمغولو د دربار سرداران لکه بیرم خان ، عبدالرحیم خان خانان ، زین خان کوکه

میرزا غازی خان دا ټول دموسیقی شوقیان او ماهران وو (۲)
فقیر الله سیف خان د عالم گیر د زمانې یو امیر و ، په هندي موسیقی ښه پوهېده ،
ده د (راگ داپن) په نامه یو کتاب له سانسکرت څخه په پارسی ترجمه کړی و (۳)
شیر خان لودهی هم په دغه زمانه کښې دموسیقی یو مشهور پوهاند و په ایرانی او
هندي موسیقی باندې ئې یو لوی کتاب لیکلی دی او په (مرآة الخیال)

(۱) غبار خاطر ص ۲۲ ۴

(۲) آجکل (۱۹۵۶) د اګست مجله ص ۵۵.

(۳) غبار خاطر ص ۱۳.

کښي همدمو سيقی يو فصل لري (۱)

شيخ عبدالواحد بلگرامي دشير شاه دزمانی يولوی صوفی اود هندي موسيقي يو ستر عالم و د هند مشهور مؤرخ محمد قاسم فرشته همدمو سيقی په باره کښي يوه کتاب ليکلی و. دمغولو دزمانی نور مشهور سندر پوهانداوسندر غاري دادی : بابرام داس چه دتان سين استاد و، سورداس، چانده خان، سورج خان، دواړه ورو نه وو. يوه به دورخی او بل به د شپي راگونه غېزول. تان ترنگ خان دتان سين زوی و. دغه ټول دا کبرياچا په زمانه کښي وو. ميرزا عاقل، لال خان او خوشحال خان د شاه جهان د دربار سندر غاري وو. نعمت خان د پرمول خان زوری او فيروز خان همدمغولو د وروستي وخت په سندر غاري و کښي حسايي بي (۲) تان رس هم ددغه وخت لوی موسيقار دی. رصل نوم يې (قطب بخش) و. د (تان رس) خطاب يې مغلو آخری باچا د بهادر شاه ظفر، ورکړی و.

په هندوستان کښي موسيقي تل د يوفن په توگه پالل شوی ده او په ډېره درنه سترگه ورته کتل شوی دی او اوس هم کتل کيږي.

داو يو پاچاهانو په دربارونو سر بيره دنوا ابا نو او واليانو په دربارونو کښي هم ددې لطيف فن ډېره نماځنه او پالنه شوې ده. په دې سلسله کښي د حبيب پور، گواليار، حيدرآباد، الور، جوه پور، رامپور او ټونک رياستونه په خاص ډول د يادونې وړ دي. د بنگال، بهار او پنجاب په رياستونو کښي هم دې فن ته په لوړ نظر کتل شوی دی. وائي چه د جيوړ په رياست کښي يونيم سل تنه سندر بول او سندر غاري په ډېره عزت او درناوی اوسېدل. په دغه دربار کښي

(۱) غبار خاغر ص ۳۲۷

(۲) آجکل - اگست ۱۹۵۶ ص ۱۰۶

دموسیقی دفن ښه عالم (بهرام خان) نومېد. ده یوه مورځی دمهاراج به دربار ښې
دټولوسندر پوهانو دودونه ندي وویل: کوم وخت چه دخدای به دربار کښې
دعلم ویش کیده نو هغه مال یوازې زه حاضر وم او به دغو کسانو کښې بل
یو هم نه و (۱)

دهند وروستنی ستر خلک هم دموسیقی کلک ملگری وو. لکه چه
مولاناوالکلام آزاد دموسیقی ډېر شوقمن و. دی په خپل غبار خاطر کښې
لیکي: چه ما په اولس کلنۍ کښې دستار په زده کړه لاس پورې کړ. مستیا خان
نومی سندر پوهاندمی استاد و. دی وائې مادموسیقی شغل ددې دپاره کاوه چه
دطبیعت برابری او دفکر نرمې بی له موسیقی څخه نشي حاصلیدای.
مولانا (دمعارف النغمات) په نامه یو کتاب هم لیکلی او چاپ شوی دی (۲)
په گاندهی باندې هم دموسیقی اثر پروت واوله دموسیقی سره ئې مینه
لرله. دمویل چه یوه ټولنه دیو ماهر او پوه سندر غاړې نه په غیر ژوندنشي
کولای.

ټیگور خوموسیقی پیڅی یوه روحی غذا بلله. دی په هند کښې
دموسیقی یو زبردست پالونکی او روزونکی گڼل کیږي. ده په
(شانتی نیکتیان) کښې دنڅا، موسیقی او شعر درې واړه پیغلې په ډیر
ښه شان سینگار کړي او پسو للی دی. ټیگور دمبوزیک په تاریخ
کښې یو کتاب هم لیکلی دی (۳) په موجوده وخت کښې

(۱) آجکل - اګست ۱۹۵۶ ص ۱۰۶

(۲) غبار خاطر ص ۲۰۷

(۳) آجکل - اګست ۱۹۵۶ ص ۴۳

دهند مشهور سندر غاری دادی .

پندت او نکار ناته تا کر، راوی شنکر، استاد علاؤ الدین، استاد حافظ علی خان
ولایت حسین خان، پره غلام علی خان او ولایت علی خان او نور . او په بنحو
کښې رسولن بهائی، میرا بهائی، لتا، ثریا، شمشاد زیات نوم او شهرت لری .
په فلمی دنیا کښې د سهگل خوزی نغمی د کشمیر او پنجاب له سندونو
سره یوځای په هند کښې وپیدلی . د طلعت محمود آهنگو نوهم د زړونو
پردې وڅوځولی . د دوی خوز و نغو ، سوزنا کو آهنگو نو مستو
تالونو ، پستو غاړو د هند تا ووسان هم خپلی نڅا ته پر کډه ارا و ستل .
د هند د سنار غاړو پستو خوزو سندرو ته چه سړی و گوری نو خیال
کوی چه د دوی حنجری له ورینمو جوړی شوی دی ولی چه د آواز په لیز
فشار لکه د باجی پردې کښته پرته کیژی لنډه دا چه اوس په هند کښې
د موسیقی دنیا پره رنگینه او ښایسته شوی ده او ددی فن در وزنی
دپاره اکاډمې اولوی ښوونځی جوړ شوی دی .

دهندی ساز په زړوال کښې دغه وروسته نومونه راوړل شوی دی :
دند هوی ، ارمبرا کانه ، وینا ، بجولا ، وان کر کری ، بکورا ،
تارا نادی (۱) تپوا ، دندنا .

دبا نسری ، ډول ، او طبل نومونه هم پکښې راغلی دی
دا کبر با چاپه نغاره خانه کښې دغه ا لې موجودی وی :-
کرگا ، نغاره ، ډول ، سورنی ، تورم ، کرنا ، شرنگها او جها نجه
دهندی ساز اوسنی مشهوری الی دادی : سارنگی ، دلربا ، تبله ، سرود ، مردنگ
پکها و ج ، تانپوره ، وچتروینه او نور .

اروپائی موسیقی

دنیوی دهر پخوانی مدنیتونه ټول په ختیځ کښې تهر شوی دی لکه د چین مدنیت ، د باختر او آمو د غاړو مدنیت ، د اندوس مدنیت د مصر یانیل د غاړې مدنیت ، د عراق یاد د جلی او فرات د څنډو مدنیت. هر کله چه موسیقی دیو قوم د تهنډ بڼه او تمدن یو غوره توکی دی. په دی لحاظ ویلای شو چه د ختیځ موسیقی به هم له لویدیځ څخه پخوانی وی مگر ور وسته هرنگه چه غرب د علم او تمدن په ډگر کښې له شرق نه د پروړاندی شو، دغی د موسیقی په میدان کښې هم زیات پرمخ ولاړ ځکه غواړو چه په لنډول ورته څه ناڅه اشاره وکړو.

وايي چه په اروپا کښې موسیقی له دولسم قرن نه وروسته یو سم مدنی اړنگ موندلی دی او د موسیقی آلی په نوی رنگ راوتلی دی. دارو پایه سازونو کښې ارغنون (ارگن) زوړ او پخوانی ساز دی ارغنون په فرانسوی کښې (اورگ)، په لاتینی کښې (ارگینوم) بولی. دی آلی ته لویه ارمونیه هم وایی. دغی آلی په غرب کښې دهر اهمیت درلود او د ارمونیم نمونه او مثال گڼل کیږی. د ځینو پوهانو په نظر په دغی آلی راویستونکی افلاطون گڼل شوی دی. دارو یاد نسانس په دوره کښې بربت یا گیتار یوه خوږه آله وه مگر د وایلن کورنۍ چه منع ته راغله نو د بربت بازار یې سوړ کړ. وایلن دارو یا دهر مشهور سازی. وایی چه لومړی وایلن په ۱۴۶۷ ع کاله کښې د (کاسپریتین بروکر) له خوا جوړ شوی دی. دی دایتالیا په (تیرول) کښې اوسېده او د مور او پلار له بلوهرمنی و (۱) له دغه وخت نه وروسته وایلن بڼه تر قی وکړه او خپل

کمال ته ورسید . په اروپا کېنې عصری او ژوندی-موسیقی په او لسم قرن کېنې منځ ته راغلې ده ، وائی چه دغه وخت د ایتالیی په (فلورانس) کېنې لومړنۍ (اوپرا) (۱) جوړه شوی ده . ار کسترا هم دغه وخت منځ ته راغله . په فرانسه کېنې دد یار لسم ل-وئې په وخت کېنې لمړۍ لویه ار کسترا میدان ته راوتلی ده . مگرارو پائې موسیقی زیاته وده او ترقی په ۱۹- او شلم قرن کېنې وکړه اوله پنخوا شخه یی خپل رنگ واړاوه . ددې ترقی علتونه د پوهانو په نظر کېنې دوه شیان دی . یو په اروپا کېنې د ملی حس قوی کیدل دی او بل د حقیقت خوشولو د حس پیدا کیدل دی . په شلم قرن کېنې (کورس ، بالت) زیاته وده وکړه او روسیه په بالت (۲) کېنې ډېره وړاندی ولاړه .

اروپائې موسیقی دوه جلا طرزونه لری چه یوه ته (آرمونی) او بل ته (کنترپوان) وائی . په آرمونیک کېنې تال گردغزونو جوړښت او ترکیب ته پام کوی او په (کنترپوان) کېنې دغزونو بهیر او پرله پسې والی په نظر کېنې نیسی .

آرمونی دغزونو د نښلو لو پوهنه او (کنترپوان) د ملودی (نغمی) د جوړښت پوهنه ده . د اروپائې موسیقی پوهان آرمونی لیسارې ته عمودی او دغه بلې ته افقی (اړخیز) ډول وائی . په موجوده وخت کېنې د اروپا او چت سندر پوهان د آرمونی ډول نه خوشبوی او (کنترپوان) ته زیاته هڅه کوی (۳) د اروپا سندر پوهان د موسیقی آلی پردری ډول ویشی :

(۱) اوپرا په نغمو او آهنگو نو کېنې دیوی قصی دبیانو لو نوم دی چه ډیر مهارت غواړی .
(۲) بالت هم دغه ډول شی دی .

(۳) د تهران د موسیقی مجله د ۱۳۳۷ کال ۲۱ کښه ص ۳۵

۱- پوک و هو نکى ياپو کى والى آلى لکه: فلوت، ترومپت، کلارنت هارن، تورم، بیکل، توله اوشپیلر هم په دغه قسم کښې داخلېږي.

۲- تاريزې آلى چه دکو تويا شاهباز ياليند کى په واسطه ترنگول کيږي لکه: وایلن، او نور په اروپايي آلو کښې، رباب، تنبور، دمبوره، چنگ سرينده، او غز که په شرقی آلو کښې.

۳- در بېدونکى آلى چه په در بولو او واهلو سره آواز ورکوى لکه: تامبورين او هر قسم ډولونه په غربی آلو کښې. ډول، نغاره، تمبل، ډولکى، ډمامه، پيانو په شرقی آلو کښې. ماندولين او اکوردين هم د غربی ساز مشهورى آلى دي. په نننۍ ارکسترا کښې (۱) دغه ټولې آلى استعمالېږي چه سمفونى ارکسترا کښې له (۶۰) نه تر (۱۰۰) پورى سندر غاړى گډون کوى. او اوس خو پکښې تردرى سوو تنو پورى هم برخه اخلى. په اروپا کښې دلرگى پوک و هونکى آلى زياتى يوه ژبى او ځينى ئى دوه ژبى لري: فلوت يوه داسى آله ده چه ژبى نه لري (۲) سربېره پردغو نوري هم راز راز آلى جوړى شوى دي چه سوو نوته رسيږي.

د اروپايي موسيقى په ترقى او پرمخ تگ کښې د غرب د هر مملکت پوهانو برخه اخستى ده مگر جرمنى سندر پوهان پکښې لوى لاس لري. باخ (۱۷۵۰ع)، بهوفن (۱۸۲۶ع)، هايډن (۱۸۰۹)، واگنر (۱۸۸۳ع) دغه څلور واړه جرمنيان دي (۳) او په اتلسم او نولسم قرن کښې د غربى موسيقى ډير پياوړى استادان دي وائى چه هايډن دارکستر اپلاردى ده ميدان ته راوويستله،

(۱) ارکسترا يونانى لفظ دى چه د سازندگانو يوى گڼې ډلې ته وائى چه هر راز آلى ورسره وي اود

يوه کاند کتور (سندر مير) له خوا اداره کيږي.

(۲) د آريانا دايرة المعارف دوهم ټوک ص ۲۱۲.

(۳) د پښتون زغ مجله د فرخ افندى ليکنه

بتهوفن ښه ترقي ورکړه او ډاگنويځي معراج ته ورسوله (١)
 دنولسمې پيړۍ په سر کښې (ويانا) داروپا د موسيقي مرکز او د موسيقي
 لويو عالمانو د غلته دخپل فن او هنر شاهکاري ښودلې. لکه موزارت او
 شوبرت. موزارت (١٧٩١ع) د موسيقي يو ستر اتل او نابغه ؤ. ده په خپل
 ٣٥ کاله عمر کښې شپږ سوه نوټونه او آهنگونه يادگار پرې ايښي دي.
 شوبرت (١٨٢٨ع) داسترياد ستروا کمنۍ په کوچنيو سندرغاړو کښې
 شامل ؤ وائي چه له ده نه يوازي کمپوزونه يادگار پاتې دي.
 دفرانسي په سندرغاړو کښې برليوز (١٨٦٩ع) د ښه شهرت خاوند
 اودار لسترالوي متخصص دی.
 مگر د شلم قرن په سر کښې کلودد يوسي (١٩١٨ع، د عصري موسيقي
 پيشوا گڼل کيږي.
 د شلم قرن په اوله برخه کښې موريس رافل، البرت اوزل، ميل هادو، هم
 د موسيقي په لوړتيا کښې لوی لاس لري.
 دانگستان موسيقي په شلم قرن کښې ښه وده وکړه د غلته سيسل شارپ
 (١٩٢٤ع)، جان ايرلنډ، آرنولد باکس، فرانگ برج، آرتو بلس، د شلمې
 پيړۍ د لومړۍ برخې مشهور سندر پوهان او تالگران دي.
 د هسپانيې موسيقي په شلم قرن کښې د ملیت په رنگ کښې رنگ
 شوه او په دغه برخه کښې ټي ښه پرمختگ وکړ.
 په ايتاليه کښې هم نوميالي سندر پوهان تېر شوي دي لکه: روزيني،
 پوچيني (١٩٢١ع) وردی (١٩٠١ع) او نور، په روسيه کښې موسيقي،
 ارت، نخاوو نورو لطيفه فنونو ته زياته پاملرنه کيږي او د دې فن د پاره
 زيات ښوونځي جوړ شوي دي، په ټوله روسيه کښې د موسيقي

خاص بنوونځی تر (۲۰۰) زیات دی په لویو ښارونو کښی لکه مسکو، لیننګراد او تاشکند کښی د موسیقۍ د پاره عالی بنوونځی جوړ شوی دی. د شوروی روسی نومیالی سندر غاړی او تالګران دادی.

راهما نی نوف (۱۸۷۳ ع)، ستو کو فسکی، میخایل گلینګا، کور سا کوف (۱۹۰۸ ع) په تالګرانو کښی ښه شهرت لری. دروسی په سندر غاړو کښی چیکو فسکی (۱۸۹۳ ع) د لوی نوم خاوند دی. ده ته دا کسفور د دېوهنتون له خوا د موسیقۍ د کتوراهم ورکړ شوی وه. دی دروسی د موسیقۍ ستوری ګڼل کیږی. دروسی په ورو ستو سندر غاړو کښی (شوستا کوویچ خاچو تریان، سر جیت پروکیف) زیات شهرت لری. سر جیت داوومی سفونی په جوړښت کښی لوی نوم وویست او د لینن جایزه هم واخستله.

د امریکی موسیقۍ کوم زوړ اولر غوښی تاریخ نه لری. بلکه داروپا د هجر تیانو په واسطه پکښی د غربی موسیقۍ رنگ ننوتلی دی مګر اوس هم ښه ترقی کړی ده په امریکه کښی د (جاز) موسیقۍ زیات شهرت لری. په (جاز) کښی د پوکی والوآ لو استعمال زیات او د تاریزو لېږدی. دغه ډول ساز د هرځای په خلکو اثر کوی. په شلمه پېړۍ کښی د امریکی نومیالی سندر پوهان د تالګر (هائری هادلی) دی، لیونارد برنشین په دیرش کلنۍ د امریکی په موسیقۍ کښی لوی نوم وکاته او د پیانو لوی استاد شو. ده د (هالیوود) د پاره د موسیقۍ د پېرې غوره پارچی تیاری کړی دی. په امریکه کښی اوس نژدی (۵۰۰) ارکستراوې د موسیقۍ نوښتونه غېږوی او درې ملیونه شاگردان د موسیقۍ له زده کړې څخه ګټه اخلی.

د غرب د موسیقۍ قصه د پوره اوږده او په زړه پورې ده. په موجوده وخت کښی

غربي نړۍ د موسيقي او موزيک په ډگر کېنې ډير ه پرمخ
 تللي ده . اود فن کاري به لحاظ دخپل کمال لوړې پورې ته رسيدلي ده .
 انساني دماغ د غربي دنيا د موسيقي له عظمت او لوئې څخه ضرور متاثر کيږي .
 په غربي موسيقي کېنې په سوو نو لحنونه او آهنگونه ياد سوراو تال توکي
 په ډېر ژور اودقيق ډول له يو بل سره جوړه شوي او پيوست شوي دي .
 نو په دې لحاظ به موجوده وخت کېنې د غرب موزيک دانساني فکر د ناز کيو
 او شاهکار يو يوه ستره نمونه گڼل کيږي .

پښتني هو سيقی

افغانستان د ایشیا په زړه کې پروت یو داسې ملک دی چه له لرغونو زمانو څخه ئې د شرق او غرب تر منځ د نزدېوالی او ارتباط وظیفه پرځای کېږي ده په دې خاوره کېږي دهند ، چین ، یونان او مصر زاره مد نیتونه سره غاړه غړی شوی دی . پخپله په دې خاوره کېږي یعنی د آمو او اندوس په پستو غاړو ډېر روښانه مد نیتونه منځ ته راغلي دي ، لرغونی افغانستان په هر لحاظ د زړو مد نیتونو زانگوده . باختر او بلخ یاد آمو (اکسوس) غاړې دهند کش لمنی ، د سپین غره او کسی غره ورشوگانی ، د اندوس غاړې ځنډی ، د شعر ، موسیقی ، رسامی او مصوری آرټ او صنعت او الهامی سرودونو بختوري ځمکې دي د آریانو دودو له لرغونې مقدس کتابونه (اوستا ، ریگ ویدا) په همدې خاوره کېږي د پوهو او هوښیارو ایشیا یانو له خوا جوړ شوی دی له دې خاورې نه د علم ، پوهی ، آرټ او هنر بهیرونه هری خواته تللی دي ډېرو گاونډو اولسونو د بلخ او باختر له اورغالو څخه د اور سکروټی وړی او خپل ساره نغری ئې پرې تاوده کېږي دی . زاره آثار اودنړۍ پوهان د دې خبرو ښکاره شاهدان دي . مونږ د تهنذیب ، کلچر او تمدن له نورو برخو څخه تیریز و او یواځی د زاره افغانستان د موسیقۍ په زاره تاریخ ، زړو آلو او نورو شيانو لېزه ډېره رنډاچوو او دخپل وس او معلوماتو په اندازه د دې ناولی له منځه پلورلی کوو .

لرغونی موسیقی:

آریائی قومونو موسیقۍ یو مبارک او پاک کارگانه ، اود موسیقۍ زده کړه ئې پر خپل بال بچ لازمه کېږي وه . موسیقۍ د آریه و

په مذهبي او اجتماعي ټولنو كېنې پوره ننوتې وه او د دوي د ژوندانه پومهم عنصر ؤ . اريه ؤ يوازي د موسيقي په تېر ك عقیده نه درلوده بلكه د موسيقي تاثير او اغيزې ته يې مخي تسليم وو .

د اريائي موسيقي ابتداء (سامويد) له وخته اټكل كېږي ، سامويد دهنو ويدي شعرونو متن دي چه د سوراوتال او د موسيقي په آهنگ برابر ويلى شوي دي . تردغه كتاب د منځه په ريښه كېږي هم ځېني شعرونه ويل شوي دي . مگر دغه شعرونه د آهنگ په پوره قالب كېنې نه وولويدي نو لكه دغه دوره ډېره ابتدائي دوره گڼل كېږي .

د سام ويد دوره د ويدي موسيقي ښكاره او څرگنده دوره ده د سامويد يوه برخه د نمنځ او عبادت سندرې دي او څلور برخي يې د موسيقي مواد دي په دي برخه كېنې د ځنگل سندرې ، د كلو سندرې او خيالي سندرې راغلي دي . كوم وخت چه به آر و به د (سوما) له بوټي څخه او به ويستلي او خوږ مشروب به ئې ځني جوړاوه نو درېگويده سندرې به ئې په خوازه غږ او ترنم ويلى (١) اريائي موسيقي په افغانستان كېنې د كوشانيانو په دوره كېنې ډېر اهميت درلود او په تيزي مخ په وړاندې روانه وه . ددوي په دربار كېنې د دغه فن ښه استادان موجود وو .

وايي چه د كنشكا په دربار كېنې يوه سندر غاړې او غږ ندوي داسي سحر كاري كوله ، چه خلكو به ورته خپل كارونه په ځاي پرېښودل او دده ساز او آواز ته به راز غلېدل (٢) دچين نوميالي سيلاني (هيوان تسانگ) په دغه دوره كېنې د تنگرهار د موسيقي ډېره ستاينه كړې ده .

(١) له هندي منابعو څخه

(٢) دپښتون ژغ مجله دښاغلي كهزاد مقاله

وائی چه آریائی موسیقی دهند خاوری تهله (آریانا) شخه تللی ده .
 په خپله دهند پوهان هم دا خبره منی چه دشمالی هند د موسیقی سیستم له
 آریانا شخه اخستل شوی دی . په هند کښې د (سا - کاراگ) د ساکا
 دخلکو نغمه وه چه دشمالی خوا آریه و یوه مشهوره خانکه وه .
 د ساز آلی :

د افغانستان د موسیقی د آلو په باب پوره خپره نه لانه ده شوی مگر لږو
 ډېر معلومات چه لاس ته راغلی دی په وروسته کر ښو کښې بیانېږی .
 د ډ نمارک یو علمی هیئت چه شو کاله پخوا ئې په افغانستان کښې علمی
 خپره کړی ده وائی : چه پنځه زره کاله پخوا د افغانستان په مرکزي غرونو
 کښې یو راز هارپ یعنی چنگ موجود و چه د سومر یانو هارپ ته ډېر
 ورته و . ددغه هیئت یو غړی (توماس الواد) وائی چه ددغه مشابهت په وجه
 دا خبره په ښه شان زړه ته پرېوزی چه سومر یانو له شرق شخه د غرب
 پرخوا یعنی د فرات او د جلی غاړو ته هجرت کړی دی . ددی خبرې بل
 سند د بله میانو هغه دوه زره کلن تصویر دی چه دوه سرود گړې پیغلی
 د چنگ د غږ ولوپه حال کښې ښی او دواړو ورباندې خپلې چنگی
 گوتی ایښی دی .

د افغانستان د زړو آلو بل سند هغه دوه انځورونه دی چه د ننگرهار
 ده بې له سمثو راوتلی دی او د کنشکا په زمانه یعنی په اوله یادو همه
 عیسوی پېړۍ پورې اړه لری . دغه دواړه انځورونه د فرانسې د گیمې
 په موزیم کښې خوندي دی او عکسونه ئې د کابل په مجلو کښې خپاره
 شوی دی . په دغو انځورونو کښې د سرود گړیووه ډله د ساز په حال کښې
 ښکاری او د ساز ځینی زړې آلې لکه تر باب ډول ، نوله ، تمبل (او چنگ)

هم ورسره لیدل کیږی دغه انځور دیوې وړې ار کستر په شکل بریښی (۱)
 دیښور په موزیم کښې هم د گندهارا په زاره آرټ پورې مربوط داسې
 ډېر ډیرین انځورونه شته دی چه د ساز دغه زړې پښتنی آریایي آلی لکه
 (رباب) (ډول ، توله ، تمبل) پکښې لیدل کیږی .

آریانا دایرة المعارف لیکي : د بامیانو او نورو وختیو له تصویرونو څخه
 معلوم کیږی چه موسیقۍ په افغانستان کښې له خو زرو کالو څخه را پدی خوا
 رواج درلود د ساز په آلو کښې (تنبور ، رباب ، سرینده) دغه شان (چنگ) ددې
 خاوری خاصې آلي گڼل کیږی ولی چه پخوا دغه راز آلي په نورو گاونډیو
 ملکونو کښې نه وې (۲)

د خوشحال خټک په وخت په افغانستان کښې (بریت موسیقار ، چنگ ، رباب
 چار تار ، سورنی ، مزمار) موجود و ولکه چه وائي :

ښه آواز که د بریت د موسیقار (۳) دی یاد چنگ د مغنی یاد مزمار دی
 در باب که د چار تار یا د بل تار دی مه وایه د استاد چراو وښو آواز وای
 د مزار په موزیم کښې د ساز درې پخوانۍ آلي شته چه یوه لرغونۍ
 غز که ، بله د مېرورده چه د وتارمې بولی او دریم چنگ دی .

دمولا ناجلا الدین بلخی (۵۶۰۰) په اشعارو کښې د (شپیلۍ سورنی ، ډول
 رباب ، تنبور) نومونه راغلي دی .

ښاغلی گوید (۱۳۲۲ ش) کال په پښتون بزغ کښې چنگ ، غز که ،
 قانون ، دوتار د افغاني ساز آلي بللی دی . په موجوده وخت په افغانستان او

(۱) د پښتون بزغ مجله د ښاغلي کهزاد مقاله

(۲) د آریانا دایرة المعارف لومړی ټوک

(۳) موسیقا دیو مارغه نوم هم دی او د ساز دیوې آلي نوم هم دی چه د نل له لویو ورو توتو

څخه جوړ یږی ښائی چه بین باجه وی

او پښتونخوا کښي د ساز د غه وروسته آلي رواج دی :- رباب، تمبل (چمبه)
توله ، شپیلی ، دروی ، چنگ ، سنځور ، غز که هارمونی ، تنبور ،
دمبوره ، دول ، دولکی ، دمامه ، ستار ، سرشته ، بین باجه ، دوپری ،
سورنی -

د دوتار ، سه تار ، چار تار او پنج تار به نوموهم ځینی آلي شت دی .
مگر به نورو نومو نوموهم یاد پزی ، دغه آلي به وروسته په څه قدر
تفصیل وښودلې شی .

رباب

رباب دساز یوه مشهوره آله ده کله چه مونبز درباب نوم په خوله واخلو نو د پښتنو د لرغونې ساز اوسر وده تنگ تگور د پره زړه خیره مومخی ته ودریږي درباب نوم د پښتو نخواله خاوری آب ر هوا غرونو او ترو، درواو شنیلو سره دومره آشنا او په زړه پوری بریښي چه هیڅکله ئی زړه ته د پردی توب خیال او تصور هم لار نه مومی.

د ساز د آلاتو اصلی اوسمه نیټه معلومول خویقینا د پره گران او سخت کار دی خو سره ددی هم مونبز د لاس ته راغلو معلوما توله مخه غواړو چه درباب د تاریخچی په تارونو یو څه خوږې نغمی تاسی ته واوړوو.

دهند د موسیقی پوهان وائی: چه د ویدی ادب په کتابونو کېښې دساز د پيرو آلو نومونه راغلی دی لکه وینا، دنده ویی، بالنسری (شپیلی)، ډول او نور. په دی آلو کېښې (وینا) یو مشهور ساز دی وائی چه د وینا د غږ ولو دپاره به پرلته وهله کیده لکه اوس چه رباب ته دغه ډول پرلته وهله کیږي.

په پخوانۍ زمانه کېښې د (وینا) رواج د پیر عام ؤ، تردی چه په پخوانی مصر او سومر کېښې هم دغسی ساز وهل کیده. د دوهمی عیسوی پیړۍ په دېرینو نقشو کېښې د وینا چتری ډوله نمونې لیدل شوی دی.

دهند د موسیقي دیوه پوهاند نظر په داده چه رباب اوسرودله دغی وینانه
 راوتلی او جوړ شوی دی. مگر له نور و مطالعو او کتنونه څر کندی یزی چه
 رباب د پښتنی ساز یوه پیره لرغونې آله ده اوله هند او کوم بل ځای څخه
 ندمر اغلی، کیدای شي چه د ویناسره تاریخی نزدیوالی او ورته والی ولری،
 په دې باره کښې پاڅه سندونه د پېرود نقاشی او مصوری زړې نمونی
 دی. د بت سازی دوه زړې نمونی چه د ننگرهار له هېي نه راوتلی
 دی او په دوهمی عیسوی پېړۍ پوری اړه لری په هغو کښې د سازندگانو
 دیوی پوره پلي څیرې اود ساز څېنی آلی هم څر کندی شوی دی.
 په دغو آلو کښې سریرم پرتبل او شپیلې رباب هم رسم شوی دی دغه
 دوه پلرچی دیار یس په گیمه نومی موزیم کښې پرتی او عکسونه ئی
 د ښاغلی کهزاد په واسطه د پښتون بزغ په مجله کښې خپاره شوی دی
 د پېښور په موزیم کښې هم د پېرو په توتو کښې د رباب او ډول څیرې
 لیدل شوی دی هر کله چه دغه پېرین تصویرونه او نقشونه د گند هارا
 دو لایت زوړ او پخوانی آرت او صنعت گنل کیږی نو تاریخ ئی له
 دوو زرو کالو څخه هم اوړی نو ځکه مونږ رباب د پښتو نخوا د خاوري
 مال او صنعت بولو.

د ساز کومی آلی چه د گند هارا د ولایت د پېرو په نقاشیو کښې راوتلی
 دی، هغه په یقینی ډول د دې څلورې او د دې ځمکی پیدایښت دی.
 بله خبر داده چه په خپله دهند اوسنی لیکوال رباب اوسرودته هندې
 سازنه وائی لکه چه په دې باره کښې ښاغلی نعیم کوثر د آجکل د مجلی
 د موسیقي په خاصه اڅکڼه کښې لیدلی دی (۱)

سرود یو خوز او خوندور ساز دی چه داستاز حافظ علی خان کورنۍ ته ئی نسبت کیږی . سرود په اصل کښې د کابل ساز دی ، هلته ورته رباب وائی او کور په کور استعما لیږی د حافظ علی خان نیکه په دغه آله کښې خه لاس وواهه او له رباب نه مخه قدر په تارونو کښې زیات شو په کابل کښې د غوزانو له لرگی څخه واپه واپه ربابونه جوړیږی ، رباب د کابل یو منلی او خوز ساز دی .

ښاغلی نعیم کوثر ورپسې د حافظ علی خان قصه لیکي چه دی په قام ښکښ پښتون دی دده لوی نیکه غلام بندگی خان چه هندوستان ته به داسو نو سودا گری ته راته نور رباب ئی له خان سره راوړ او بیائی په هند کښې د سرود په شکل واپراوه ، دده خوی غلام علی خان په دی میدان کښې ډېر زغلو کړ اوس دده نمسی استاز حافظ علی خان په قول هند کښې د سرود اور رباب استاذ گنل کیږی اود ډېر قدر او عزت په سترگه ورته کتل کیږی . د آجکل دغه لیکنه په خپله ددی خبری ښکاره د لیل دی ، چه رباب او سرود دخپل فنکار سره له پښتو نخوا څخه هند ته تللی دی او پښتنو سرود گزوله دغه پښتنی ساز سره دهند خاوره اشنا کړیده .

د افغانستان آریانا دایرة المعارف په دې برخه کښې داسی لیکي :
 چه رباب ، سار بنده ، ار مونیة د افغانستان د ځمکې خاص آلات دی .
 ځکه چه په پخوا زما نو کښې په گاوندو و ملکو نو کښې د دغو آلو نوم او نښان هم نه ؤ ، دغه دایرة المعارف ورپسې وائی : ، د ساز هغه آله چه په عربی کښې ورته رباب وائی د افغانی رباب څخه جلا او بل شی دی ، په شکل ، غیز و لو او تر نگهار کښې دیو بل سره ډېر

توپیر لری دپښتو ار کسترا په رباب ، سریندی ، سورنی او ډول باندی شامله ده . زموږ په فکر په پښتنی ار کسترا کښې سر پیره پر دغو آلو ، شپیلې تمبل ، ډولکې او بین هم شاملیدای شی .

رباب دپښتو یو ډېر خوږ سازدی دپښتنو په هره ډېره کښې در باب اومنگی غږ دیو بل کلک او پاڅه ملگری دی . دجنگ او جگر و په ډگر و نو کښې هم رباب له پښتنو سره خپله ملگر تیا نه شلوی دپښتنو اکثر خانان او مشران په رباب وهلو کښې ډېر غښتلی او پوره لاس لری . د آدم خان در باب قصې او س هم په هره ډېره کښې دخلکو ژوندی کو لو لپاره دروح او سا کارور کوی ، در خانې یواځی د آدم خان بنا یست په خان پسی نه وه لیو نې کړی بلکه د آدم خان دخوندور رباب خوږو نغمو هم پکښې دمینی رسی اچولی وی . در باب دکلمی څپر نه :

ټول فارسی قامو سونه چه در باب په کلمه راشی نو سرسری تیریږی او کوم تفصیل نه ور کوی .

فرهنگ نظام وائی چه رباب عربی کلمه ده ، تار لرونکی سازدی چه بل نوم ئی تنبور دی . منتخب اوشمس اللغات وائی چه رباب دیوساز نوم دی ، هفت قلزم او برهان قاطع لیکي چه دتنبور په شان یوساز دی ، فیروز اللغات ورته عربی ساز وائی او یوقسم سارنگ ئی بولی بهار عجم او غیاث اللغات رباب د «رواوه» معرب بولی چه معنی ئی دغمجن آواز ویستونکی کیږی . هر کله چه رباب اصلا نه عربی سازؤ ، نه اردوؤ او نه فارسیؤ . نو ځکه دپردی مال په شان چا عربی ، چا معرب او چاڅه او چاڅه بللی دی حال دادی چه رباب زمونږ په خیال پښتو نوم بریښی څنگه چه

آله اوساز پښتنی دی نو نوم ئې هم باید چه پښتووی. رباب د (رپ) له
ریښی څخه راوتلی دی ، په رباب کی دتارونواهتزاز اورپازیاته ده نو ځکه
درپ د آواز د تکرار څخه په اصل کښی رپارپ یا په مخفف صورت رپاپ
او وروسته ورځنی رباب جوړ شوی دی. رپی، رپ رپی له همدغی ریښی څخه
دییرغ په معنی راځی . ولی چه هلته هم د اهتزاز معنی موجوده ده. په رباب
کښی دتارونو، دتالونو د آهنگونو د سرو نو او د آوازونو اهتزاز د پریات دی،
نو ځکه ورته رباب ویل شوی دی. لکه له دب څخه چه د رباب جوړیږی دغسی
له رپ څخه رباب را تلای شی «ب، پ» تل په یو بل باندی اوړی لکه په گلاب
او گلاب کښی، در رباب د نامه په باره کښی یوه بله خبره هم شته هغه داده:
د اندراج فرهنگ د (ربابه) کلمه هم دیو ساز نوم بولی او هم ئی دیوی ښایسته
ښځی نامه گڼی ، د اهم ورپسی وایی چه ربابه د «رواوه» معربه کلمه ده دلته
دسړی فکر ته یو نوی خیال راځی او هغه دادی: کیدای شی چه له (ربابی) څخه
مطلب (رودابه) وی رودابه د کابل د پاچا مهراب یوه ښکلی او ښایسته لور وه
وایی چه زال ور باندی مین شو او وایی تقریباً په زور ئی وکړه چه بیا رستم
ورځنی پیدا شو، که چیری مونږ رباب د کابل مال و بولو نو بیایی رو دایی
یار بابی ته نسبت کول کومان لوم د و مره نامناسب او ناموزون نه وی،
رو دابه یار بابه ددغی ناخوښی ور کړې له کبله غمجنه وه. نو دې د زړه
د تسلی دپاره یو غمجن ساز راوویست چه نوم ئې رباب شو. رودابه هم د کابل
شهزاد گچر وه او رباب هم د کابل ساز دی نو د دواړو نزدیوالی سره
نژدگی او خړندلی او رباب په دې حساب درودایی په غیږ کښی ښه اړخ
لگولی شی ، ښایی چه دغه آله پخوانی دیو اخی نوم به ئی دودایی له
زمانی څخه وروسته درباب په صورت اوښتی وی. په هر صورت دا نظریه
خالی یوه فولکورې توجیه ده د منلو او نه منلو لپاره ئې مونږ نور وپلټنو
ته هم اړیو البته زمونږ ددی څیړنی څخه دو مره خبره زړه ته لار موندلی شی
چه رباب پښتنی ساز دی او په نامه کښی ئې هم د پښتورگ، ریښه او ښه خان خلوی

شپیلی:
دموسیقی د آلو اصلی
او پوره تاریخ معلومول
یو گران او مشکل کار
دی یو اخی داتکل او
گومان له مخه هر چا په دغه
برخه کښې څه نه څه
ویلای. لږ کبله مونږ
د شپیلې د لو مری
پیداښت په باره کښې په
یقینې ډول څه نشو ویلای
مخالې غواړو دخپلو لاس
ته راغلو معلوما تو په

رڼا کښې یو ساعت تاسی ته د شپیلې په باره کښې د شپې اخی خوزه نغمه وغږوو .
دموسقی د تاریخ په باب کښې هم ډېرې مختلفې نظریې و جودی دی .
په عمومی ډول هر څوک اظاریه منی چه موسیقی د بشر له مدنی تاریخ سره
ملحدی راغلی ده له چیری د چین سومریانو ، مصر او اندلس د مد نیتو نو
تاریخ پنځه شپږ وزرو کالو ته رسیږی نو دموسیقی تاریخ هم دغی نیټی
ته ځان ور رسولای شی .

هغه وخت چه آریایا نولاد بلخ او باختر څخه په عمومی مهاجرت پیل نه و کړی
نودغلته ئی دموزیک ابتدائی مرحلې تیری کړی دی . کوم وخت چه دوی غرب
او شرق ته په هجرت لاس پوری کړ نو خپله موسیقی ئی هم له ځانه سره یووړه
او هلته ئی بیانوی رنگ او شکل بیاموند . پردې حساب گومان کیږی چه
آریایائی موسیقی د بخدی او باختر له سیمې په هند او ایران کښې خپره شوی ده .

بخوانو آريايانو د موزيك درې قسمه آلي پيژندلي لكه تار لرونكي
 آلي ، پوك و هونكي آلي اولاس و هونكي .
 د پوك و هونكو آلو په سلسله كښي يوه شپيلۍ ده چه مونږ پرې اوس غږيږو .
 شپيلۍ د ساز په ټولو آلو كښي يوه ساده او آسانه آله ده چه له دې كبله د شپيلۍ
 د زړښت خبره د هر چا زړه ته لار موندلې شي ، لومړي طبيعي آواز چه سړي ئې
 د خوند د ښودلو او د شوق پيدا كولو د پاره د ژبي او غاښونو د سور و په كومك
 راوباسي شپيلۍ دي ، دغه دخولې ، غاښونو او ژبي طبيعي آواز كه
 په كومه آله كښي ښكاره شي نو شپيلكې او شپيلۍ ترې جوړه شي .
 شپيلكې يو موږه آله ده چه په آواز كښي دخولي شپيلۍ ته پينځي ورته
 او نژدې ده او شپيلۍ لږه لويه آله ده چه د غږ ازېرته پسي مكرر آوازونه
 راوباسي . واړه هلكان د غښو له ډاندي څخه واړه واړه شپيلكي پام
 يونكي جوړوي چه د پوښو په واسطه ترې آوازونه وگازي . دغه شان
 له نلونو ، درمو او دروو څخه هم سورناك آواز ايستلو د پاره د پري ابتدائي
 آلي جوړيږي چه د غوټو لوتو د شپيلۍ لومړني شكلونه ويلاي شو .
 چه په دې حساب شپيلۍ د سلزوه ډېره بخوانېدې آله گڼل كيداي شي .
 قياس دا وائي چه د كوم وخت نه چه انسان دخولي شپيلۍ وهل زده كړي
 وي نو د شپيلۍ وهلو چل به ئې هم زړور پسي زده كړي وي .
 دويدې سرودونو له مخه معلوميږي چه شپيلۍ څلورزره كاله
 پخوا د بلخ او باختر په شاهي دربار كښي وهل كيدله .
 د ريگويديو شاعر وائي چه د شپيلۍ اوتولې آواز د (ياما) له
 بختور ټاټوبي او مسكن څخه اوريدلې كيږي .
 هر كله چه د ياما ټاټوبي په بلخ كښي د (وارا) مشهور كوت او مانجۍ
 وه نو ځكه دغه سيمه د آريه و د شپيلۍ لومړي مركز او منځۍ
 گڼل كيږي . (جارج فارمر) ليكلي دي چه د چين له افسانو څخه

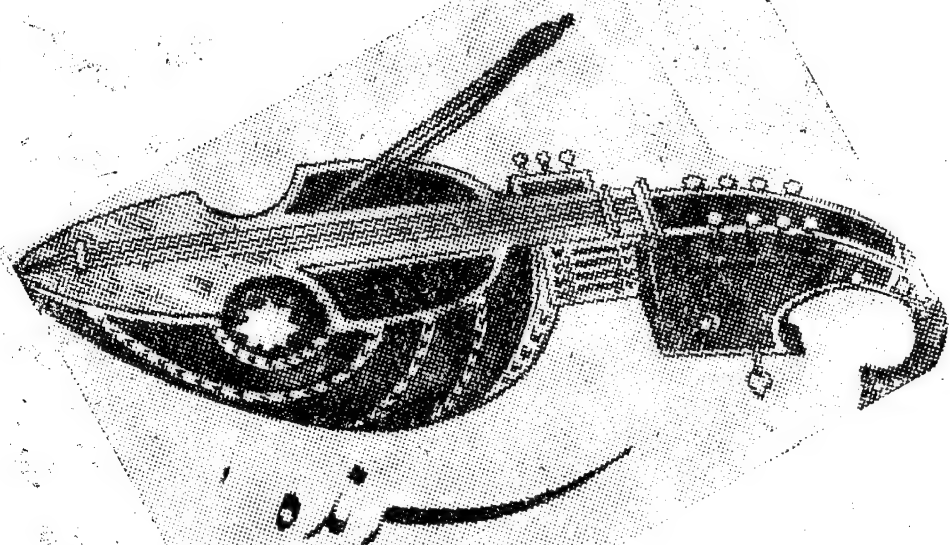
داسی معلو میبزی چه دوی مخلور زره کاله پنخوا د شپیلی در اوږ لوډ باره
(لنک لن) نومی سړی ، (باختر - بلخ) ته لیږلی و .

له دی روایت نه خبر گند یزی چه چین ته هم شپیلې له دی خای نه
تللی ده . د ننگرهار د هدی په راوتلو ډېر ینو تصو یرونو کښی شپیلې
هم د ساز په آلاتو کښی دوهلو په حال لیدله کیزی . له هدی څخه چه
د کښتکادز مانی کومی مجسمې راوتی دی او عکسونه یې د پښتون زغ
په مجله کښی چاپ شوی دی په هغو کښی (در باب ، تمیل ، ډول او شپیلې)
عکسونه په ښکاره ډول د ساز او سرود په یوه مجلس کښی د غږ ولو په
حال د هر چا سترگی ځانته را کاږی . له دې خبرو څخه خبر گند یزی
چه شپیلې د افغانستان یو ډېر لرغونی ساز او د زوی ز مانی د آر کسترا
د آلاتو یو مهم جز دی ، سورنی ، بین شپیلې دا دری واره یو ک
وهونکو آلاتو څخه دی دا الې په اصل کښی له در مو او لر گو څخه
جوړېدی چه یو اوروسته له تانبې او نور و فلزونو څخه هم جوړی شوی دی .
در وی خاص د در موشپیلې ته و یل کیزی . شپیلې ته په هند کښی
(بانسری) وایې چه ډېراوی او واره قسمو نه لری .

دا کتر غیب حسین د آ جکل دمجلې د موسیقی په گڼه کښی لیکلی
دی : چه شپیلې د نصیرالدین طووشی ایجاد دی مگر دا روایت صحیح نه
بریښی ، ولی چه دغه آ له ډېره لرغونې او زړه معلو میبزی ، شپیلې
د لفظی اولوې جوړښت له مخه د پارسی له (شپور) سره نژدېوالی لری
که څه هم شپور د یو ځل او تورم په معنی دی . زما په خیال په شپیلې شپیلکی
او شپور ټولو کښی د (ساپو) یعنی ساپو کلو معنی پرته ده او د ساپلو معنی
هم په کښی ځان ښکاره کوی . په دغو ټولو آلاتو کښی ساپنکته پورته کیزی

او لکه د ملغلر و پیلې کیزې . شپیل په پشتو کښې یو ه بله
 معنی هم لری چه سړی په غاښو نو دسا کښلو په کو مک د جوار و
 له وږی یا هډو کی څخه دانی لیاغوبڼه را کازی نودی ته هم شپیل وائی .
 ولی چه پدی کښې هم دسا، بو کلو یاسا پیلو او را کښلو معنی پرته ده
 په هر صورت مطلب دا دی چه شپیل یاتوله د پښت بخداو بلخ دښایسته
 او ښکلی سیمې یو تاریخی ساز دی چه له دی
 ځای نه لویدیځ او خنیځ او نور وځایو نو ته تللی دی او جلا جلا شکلونه او
 اوډولونه ټپي موندلی دی . د پښتونخوا غرونه ، سیندونه ، درې اوډاگونه
 له څلورو زرو کالو راهیسې د شپیلې له خوازه غبرسره داسې اشنا دی
 چه هیڅکله له یو بل نه جلا کیدای نشی .
 د شپیلې آواز د شپونکې او چوپان د ټول عمر یو خوږ ملگری اودده
 درمو او گڼو ووزود ژوندانه ښاده ، څومره چه د شپیلې او شپون د کلموتر
 منځه لفظی نزدیوالی موجود دی نو هغومره په وهلو او غږولو کښې هم
 له یو بل سره تړلی دی .

د پښتو د ساز په آلو کښې یوه آله سرینده ده، سرینده هم لکه در باب اوډول پښتنی ساز گڼل کیږي د افغانستان آریانا د ایره المعارف په دی برخه کښې داسی لیکي . رباب، سارنده، آرمونیه د افغانستان د حمکي خاص آلات دی حکه چه په پخوانو زمانو کښې په گاونډو ملکونو کښې د دغو آلا تو نوم او نښان هم نه و . دغه د ایره المعارف د پښتو آر کستراله رباب، سریندی، سور نی اوډول څخه مرکبه بولی .

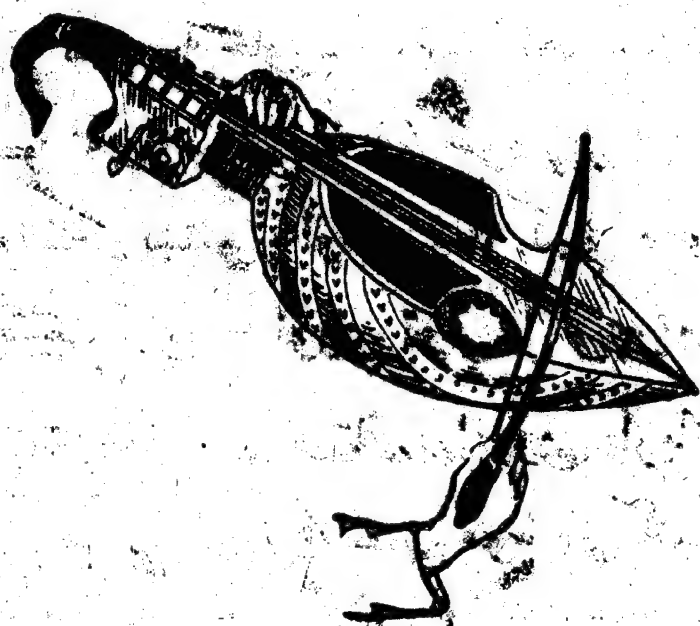
مونږ دمخه ویلی دی چه د ساز د آلو یقیني تاریخ ټاکل یو گران او مشکل کاردی یواځی له ځینو قرینو او علامو څخه په دې برخه کښې څه نه څه معلومیدای شی او په غالب گمان سره یوه نتیجه ترې اخستل کیدای شی . د سریندی په باب کښې چه زموږ له نظره څومره هندي او فارسی

آثار تیر شوی دی په هغو کښې د سریندی نوم چرته نه دی راغلی په هندوستان کښې سریندی ته نژدی آله سارنگ بلل کیږي په پښتنی سازونو کښې یواځی غږ که په شکل جوړښت او غزیداکښې سریندی ته ورته ده اوله یوه خیل څخه گڼل کیږي غږ کي ته په فارسی کښې غیچک وائي مگر دا نوم

دغېز له کلمې څخه جوړ شوی دی او یو پښتو ساز بلل کېږي دسار نښې
 په باره کېنې هم مونږ له لغوی څېړنې څخه زیات کومک اخستلای شو
 سار نښه یاسرینده دسار یاسرد کلمو څخه د(نښه) دلاحقی په لگولو
 جوړه شوی ده . دفارسی قول قاموسونه لکه برهان قاطع ، انند راج او
 نور لیکي چې له سار ، سارک سارما یوه خوش آواز ته توره مرغۍ ده ..
 له قرینو څخه داسې معلومېږي چې دغه مرغۍ دسارو ته وائي د(سار ، سارو ،
 شارو ، اوسارو) نلمی هم لفظي نږدېوالی لري او هم معنوی . نو کیدای
 شي چې دسار نښې نوم دسارود آوازو نوده مشابهت په وجه جوړ شوی دی
 لکه چې ښکاره او څرگنده ده دسارو او سریندي د غېزونو او چغېر په منع
 کېنې پوره شېباهت موجود دی او دسریندي نري نري چغېرې کټ مټ
 دسارو دچغېر په شان دي په دې حساب دهندو سارنگي هم ددغې مرغۍ له آواز
 سره از تباط پیدا کولای شي . ددې توجیه د قوت لویه وجه داده چې اکثر سازونه
 بلکه په خپله موسیقي دمارغانو له آوازو نوڅخه راوتلی دي . دا احتمال هم
 شته چې دسریندي د کلمې اول جزء «سر» وی د سر معنی تال او آهنگ دی
 یعنې سر لر ونکې او سر غېزونکې آله ددغودوالو معنا گانو له مخه مونږ
 ویلای شو چې دغه نوم پښتو دی او دجوړولو ډول ئې هم د پښتود کلمو په
 شان دی لکه پوړ ونډه ، بښنده او نور .

د تیرې څېړنې له مخې مونږ سرینده د پښتو یو غوره ساز گڼو او د
 بښیندي په تارونو کېنې د پښتنې تالونو او آهنگونو تماشه
 کوو ، په اوسني وخت کېنې دسریندي مشهور غېزوونکې استاد ښیر خان
 نو مید چې د پېښور په رايو کېنې ئې ډیر عمر دسریندي په تارونو دخپل
 فن مهارت ښودلی دی دغه استاد څه موده پخوا و فسات شو

اود پښتو د تڼگ تگور دنيا پری نیمگړی شوه . داستاد پندیر خان له
 خولي نه د سریندي په باب د غه روايت شوی دی :
 « سرینده زموږ د کورنۍ ساز دی اوزمونږ مشرانو له باب څخه د سریندي
 شکل راویستی دی ، دی وائي پخوا په سرینده کښې د یارلس تاره وو .
 درې ژي-اولس سیمی وو . مونږ په سارنده کښې اته تاره نور زیات کړل
 مگر دا روايت راته هسی د یارانو گپ ښکاری .
 سرینده د پښتو یوزوړ ساز دی او اوسنی ساز ژي نشو گڼلای . البته
 دا کیدای شی چه داستاد پندیر خان کورنۍ پکښې ښه نوم پیدا کړی وی ،
 د کابل په راډیو کښې ښه سرینده وهونکی غلام حسین نومیزی چه په اصل
 کښې د تیرا دی .

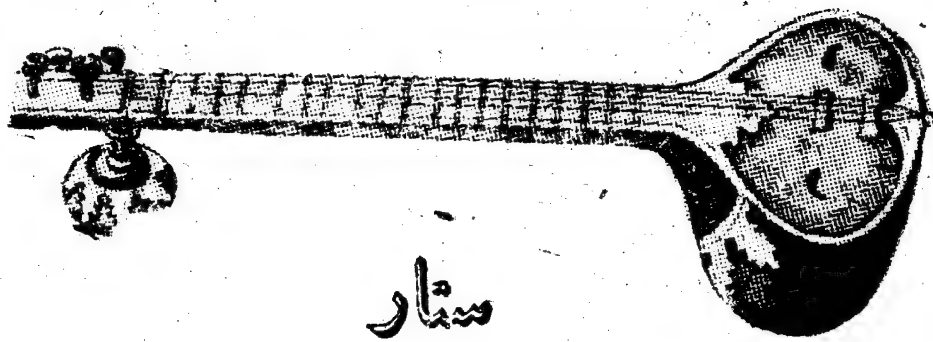

د پښتنو په تنګ ټکور
کښې ځېنې نورې آلې
هم استعمالېږي چه اصلی ځای
ملک او تاریخ معلومول ئې
ګرانه غوندې ده مګر هر ډله
چه او سن په پښتنې تنګ
ټکور کښې راننوتې دي
او په پښتنې سیمه کښې زیات
شهرت لري نو ځکه غواړو
چه په وروسته ډول ئې وښیو:-

ارمونیې د پښتو ننخوا په خاوره کښې زیات شهرت اورواج لري او
د ساز او سرود مجلسونه دارمونیې له غږ سره ډېر نژدې او کلکه آشنائي
ښکاره کوي ارمونیې د پښتو په اوسني ساز کښې د یوې داسې مهمې او
مرکزي آلې حیثیت لري چه نورې ټولې آلې ورسره هم نوائي کوي
او دسر او تال سره ئې خپل غږ او تال برابر وي داریانادایرة المعارف په
اول جلد کښې دارمونیې تاریخ په افغانی موسیقی کښې دوه زره کالو ته
رسول شوی دی ددغه دایرة المعارف له لیکنې څخه داسې شعر گندیږي
چه ارمونیې دافغانستان په خاوره پورې اړه لري چه پخواني په ګاونډي
ملکونو کښې څه نوم او نښان نه و. ښاغلی محمد رضا علی خان (۱) په
هند کښې داجکل دمجلې دموسیقی په ګڼه کښې لیکلي دي: چه دهارمونی
معنی دیورنګ غږ ونویو ځای کول دي په اروپا کښې هارمونیې دغږونو
دترکیب معنی ورکوي. مونږ چه د موجوده وخت رواجی ارمونیې ته

گورو نودغه تعريف ورسره اړخ لگوي او يوشان جويي جويي غبرونه
 تري راو ئي دي کښې شک نشته چه دارمونيي دغه موجوده شکل به دومره
 پخواني نه وي او خامخا به پکښې تغيرات او بدلون راغلي وي خويياهم
 دنامه په لحاظ له پېرې زړې زمانې سره خپل ارتباط بنډاره کوي او يوزور
 ساز ورته ويلای شو ، دارمونيي په لغوي څېړنه کښې هم که څير
 شونو دغبرونو ويستونکي او سرود نوونکي معني ورکوي . په ويدي ټولنه
 او تهذيب کښې مذهبي سرودونه ويل دپلار وظيفه وه او په دې وجه ده
 ته (هاروي) (۱) يعنې سرودو يوونکي ويل کيده . په دغه کلمه کښې ، هار ، دسرود
 او آواز په معني ښکاري او (وي) يوه نسبتی اوفاعلي لاحق ده لکه په
 محاروي کښې چه دخر کوونکي معني ورکوي (هار) په (هارن) کښې
 هم دغبر په معني دي نو ددې ريښې په اساس کيدي شي چه ارمونيه په اصل
 کښې (هارمونيه او هارمن) وي چه معني ئې غبريدونکي او غبرويستونکي آله ده
 له (هارمن) څخه دگڼو آوازونو ويستونکي آلي هم مراديداي شي ولي
 چه د(هار) کلمه دغبرونو تسلسل او پيرښت دپاره هم راغلي لکه په چنهار
 دزهار او نورو کښې . هر دڅندامسلسل آواز ته هم وائي نو په دې اساس
 هم مونږ په ارمونيه کښې دپښتو رنگه او بڼه ليدلای ، او يواځاني
 زور ساز ئي بللای شو ارمونيي ته زيات خلک باجه هم وائي باجه اصلاً دسرناک
 غبرويستونکي په معني ده چه ريښه ئې دساعت په بجو کښې هم شته باجو باجونکه
 په پښتو کښې بلبل هزارو داستان ته وائي چه زيرو بم آوازونه لري . نو پدې
 اساس مونږ ويلای شو چه ارمونيه يادلا سو او گوتو باجه د (باجو) له
 کلمې څخه اخستل شوی ده . باجي په پښتو کښې په څو ډوله دي :

- ۱- دوتو باجه چه همدغې ارمونيي ته وائي .
 - ۲- دخولي باجه چه کوچني هاکلن ئې په خولي پوک وي او غنگهار تري وباسي .
 - ۳- دگورو يا ټيکلو باجه چه ټيکلي غبروي دانوم د گرامفون دپاره
- اينو دل شوي دي .

ستار

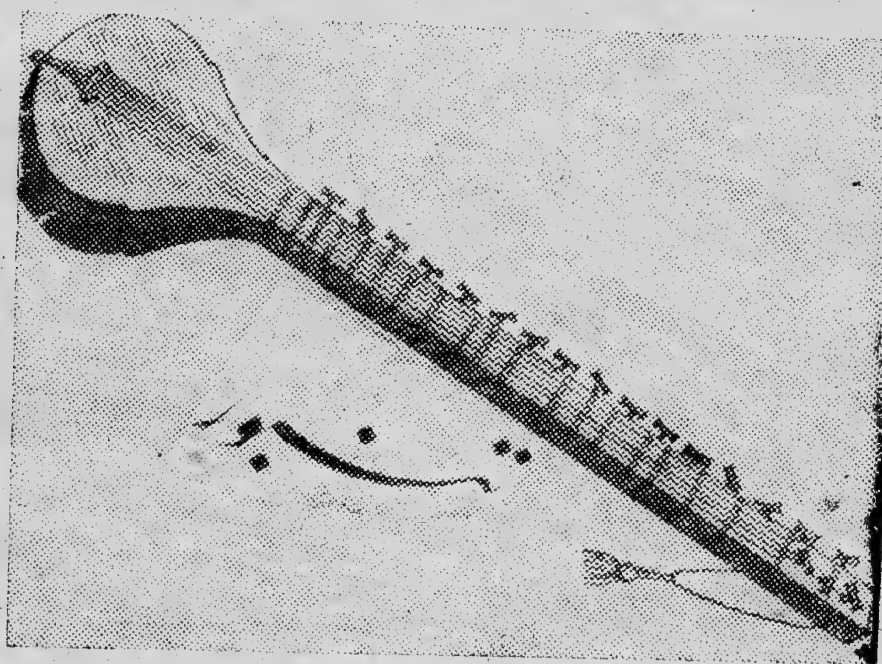
دا آله هم دافغانستان په خاوره کښی رواج لری په تیره د کونړ، چترال
سوات او بدخشان په سیمو کښی یو ډیر خوږ او مشهور ساز دی ستار
د ترنگیدو نکو سازونو په خیل کښی حساییزی. دستار په باره کښی هم خبرې
ډېرې دي، شوک وائی چه ستار دامیر خسرو د هلوۍ ایجاد دی چه په
هند کښی د سلطان علاؤ الدین خلجی په زمانه کښی یو لوی فنکار
اود موسیقی پوهاند تیر شوی دی چاستار دایرانی سازونو په کتار کښی
راوستی دی، مسعودی په مروج الذهب کښی لیکلی دی چه د خراسان خلکو
یو قسم ساز واهه چه اوه تاره پکښی وو.

شوک ستار دهندي وینا اوښتی شکل گڼی مگر چه قدر پخه او قوی
نظر په داده چه ستار له لمسی پېرې (ع) نه پخوا په افغانستان، ایران
اونورو ځایونو کښی موجود وو اوله دغو ځایو څخه هندوستان ته تللی
دی (۱) د پخوانی مصر یو ساز هم وچه بالکل دستار په شان و.

په دی باره کښی یوه نظریه داسی هم شته چه دستار پخوانی شکل
د چار تار و یعنی خلور تارو نه ئې در لودل مگر امیر خسرو د هلوۍ
پکښی در ی تارو نه زیات کړل او دستار نوم ئې پرې کېښود یعنی
(ساته تار) چه په هندي کښی داووتارو معنی ور کوی مگر هر ځله چه ستار

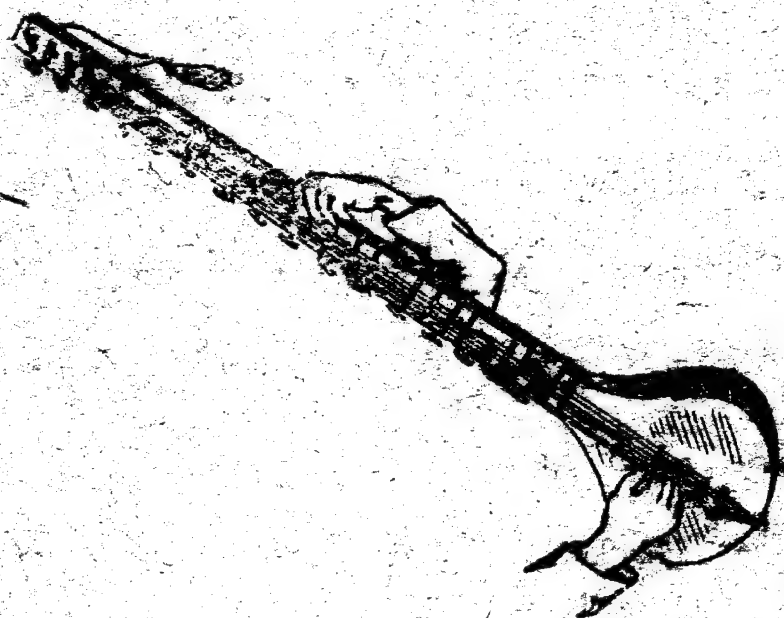
د افغانستان په درو او غرونو کښې اوس هم زیات شهرت لري او د هر چا د یوازي والي یو خوږ ملګري دی نو ځکه ئې مونږ افغانی ساز بولو چه غالباً له دې خاوري نه بل ځای ته تللی دی دستار نوم که څه هم ښکاره «سه تار» یعنی دري تار په معنی معلومېږي مګر یو بل احتمال هم لري چه له (سیت) او (آر) څخه جوړ شوی وی « سیت » د آواز په معنی « سدا » د کلمې اصل دی اوسیتي په هندي کښې شپیلې ته هم وائی عجیبه داده چه له « سیت » سره د عربي « صوت » هم نژدې دی نو پدې توجیه ستار غږ لرونکی آله کیږي .

ددې آلی په باره کښې هم ډیر روایتونه موجود دي چا تر کی ساز، چا ایرانی ساز او چایونانی هم کښې دی (۱)، فر هنگ ا نندراج لیکلی دی چه (طنبور) په (طا) (سره) د (توبزه) معرب دی چه اصل یې هندي دی او د تريخ کدو په معنی دی ښائی چه دا نوم حکه پرې ایښودل شوی وی چه د تنبور بیخ د کدو په شان دی. د اخود خلکو جلا جلا روایتونه وو مگر آریانا دایرة المعارف لیکلی دي: چه رباب، سرینده سورنی او ډول د پښتنی ارکستر سازونه دي او د تنبور په شان ساز چه د غسی شکل او خاصیت ولری هم بل خیای نه و. له دې اشاری نه څرگند بڼی چه آریانا دایرة المعارف «تنبور» هم په افغانی ساز کښې شامل بولی مونږ هم تنبور د افغانستان د موسیقی د آلا تو

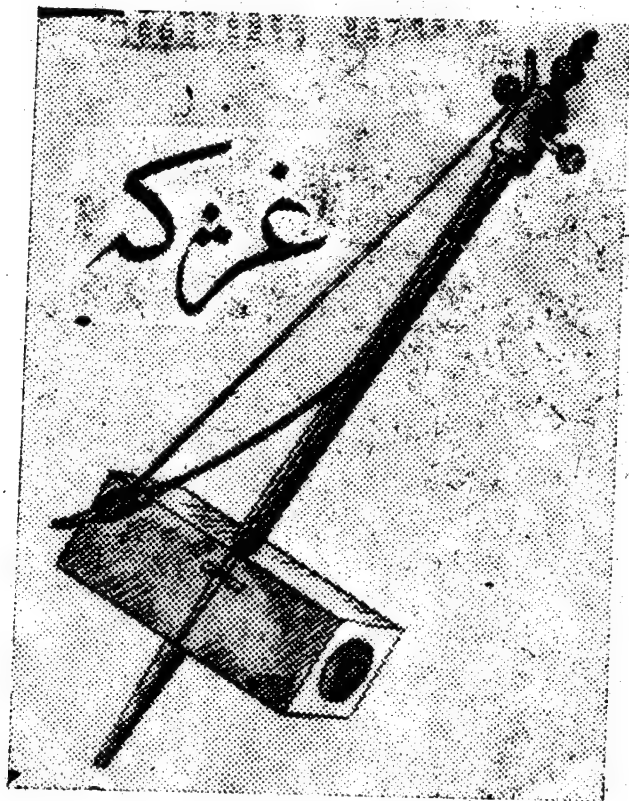
یوه آله گڼو ، ولې چه دا آله اوس هم په افغانستان کښې ، او په تیره
 په شمالی برخو کښې ډېر شهرت لري او شمالی برخې یعنی د بلخ او
 باختر سیمې د هېواد د لرغونې تاریخ زړه زانگو گڼل کیږي . د ساز ډېری
 آلې له دغې سیمې یعنی له دغه مرکز نه شرق او غرب ته تللي دي
 هانری جارج فارمر (۱) نومیالی ختیځ پوهاند لیکلې دي چه خلور زړه کا له
 پخوا (لنک لن) نومی چینی (توله) له باختر نه چین ته وړېده دغه شان
 د ما مه چه یو پښتنی ساز دی او نوم یې هم پښتودي د جارج فارمر د لیکنې
 په اساس له افغانستان څخه چین ته وړل شوېد منو غالب احتمال لري چه
 تمبور هم د بلخ او پامیر له سیمو نورو حیو ته تللی وي . د تمبور لفظ
 په پښتو کښې تمبور دی که ددې نامه تجزیه وکړو . نو اول جزء یې
 تمبا او دوهم جزء یې (ور) دی او تر کیسې معنی یې تمبیدو نکی کیږي
 چه غېزونه او اهتر ازونه پکښې انعکاس کوي .

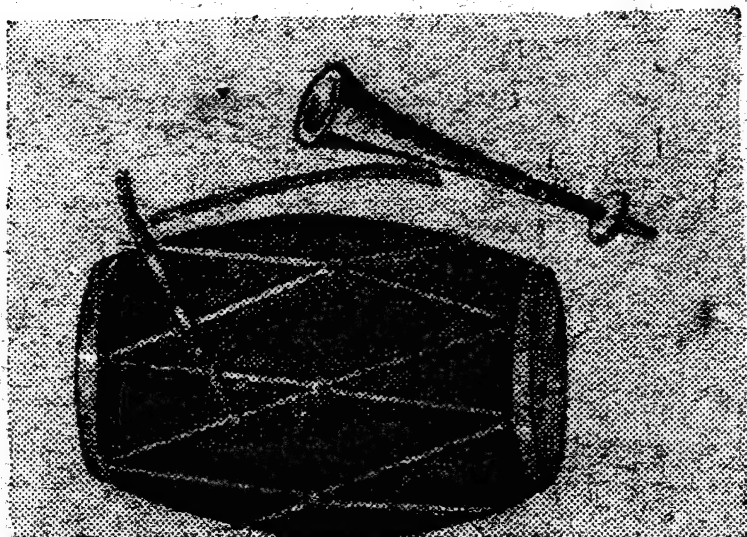
دا یوه ساده او زړه آله ده چه غاړه ئې له پاسته لرگی نه جوړیږي او په منځ کښې ئې دوزی، لیا هو سیر او لیاد لیوه پوټکی اچوی شکل ئې ددایرې په شکل وی په پښتو کښې چمبه دایرې او محیط ته وائي، ډیر طبعی او اصلی نوم ئې چمبه ده، په پارسی کښې ئې دایره او په عربی کښې ورته (دف) وائي په پښتو کښې نور نومونه هم لری. یو قسم ئې «تمبل» بولی چه د آواز د تمبید و مفهوم پکښې پروت دی او بنا ئې چه د تمبې نه جوړ شوی وی ځینی کسان ئې داریا داریال هم بولی (۱) داساز په پښتو کښې ډیر عام دی او د پښتنو ښځې په ښادیو کښې یواځې د چمبی سره خپلی سندرې وائي او بله آله ورسره نه وی دا آله که څه هم په نورو ځایو نو کښې شته خود پښتو په ټنګ ټکور کښې پوره ځای لری او کوم پردی اونا آشنا ساز ورته نشو ویلای. د چمبی شکل په هغو مجسمو کښې چه د ننګرهار له هډی څخه راوتلی دی در باب او ډول سره یو ځای لیدل کیږی دغه مجسمې په دوهمه عیسوی پیری پوری اړه لری چمبه په پښتو کښې دلا س جوړه گوته هم وائي او داریا هم همیشه دلا س په چمبه وهله کیږی.

(۱) ددار، په سانسکرت کښې لرگی ته وائي چه اصل ئې د پښتو (لر) دی. په داریا کښې اصل شی د لرگی چمبه ده. دارچینی په سانسکریت کښې د چینی لرگی معنی ورکوی.

دا له هم زیاتره دافغانستان په خاوره پوری اړه لری په فارسی قاموسونو کښې د غیچک په نامه راغلی ده مگر کلمه په اصل کښې پښتو ده اودغز — غږ) له ریښې څخه د(که) دلاحقی په لگولو جوړه شوی ده غږ که دسریندی له خیل څخه یو ساده ډوله ساز دی چه دپښتنو په غرونو او روڼی سیمو کښې زیات رواج لری .

حینی خلک دغږ کی راویستونکی ابونصر فارابی بولی چه دافغانستان دحمکی یو نومیالی پوهاند تیر شوی دی فرهنگ نظام لیکي څه غچک یو مشهور ساز دی چه غږک او کمانچه هم ورته وائی او دالفظ له تر کی نه راغلی دی ، مگر دا خبره سمه نه ښکاري ولی چه دفرهنگ نظام مؤلف ته پښتو نه وه معلومه نو ځکه ئې دغه پښتولفظ تر کی بللی دی . حال دادی چه دغه نوم یی له شکه ښکاره پښتو دی اود(غز) له کلمی څخه جوړ شوی دی .

سورنی هم د پښتنو په ټولو سیمو کېنې د ساز یوه مشهوره ا لوده چه په هره
ښادی او واده کېنې د ډول سره یوځای په پیره مستی و هل کیږي د پښتنو په
جنگي میدانونو کېنې هم د سورنی غږ خلک په جوش او مستی ر اولی
دی آلی ته په هند کېنې (شهنائی) وایي د آچکل د موسیقۍ په یوه ګڼه کېنې
محمدرضا علی خان (۱) لیکلی دی چه شهنائی او کرنا د شیخ بو علی سینا ایجاد دی
، په مطلع المعلوم نو می کتاب کېنې هم دغه خبره راغلي ده په پارسی
کېنې ېې (سرنا) بولی نود دغه سندله کبله ، نو نېز سورنی د افغانستان د خاوری
مال بولو چه د باختراو بلخ له سیمې راوتلی دی .

په خپله د سورنی په کلمه کېنې هم چه غورو کېږي د پښتو رنگ پکېنې
زیات ښکاري ددغې کلمې اول جزء سور (سوری) او دوهم جزء ېې (نی)
یعنی نل دی چه د سوری نل معنی ور کوی هر کله چه د سورنی سوری ډیر
زیات دی نو ځکه په دغه نامه بلل شوی دی بله خبره داده چه سوری په پښتو کېنې
اوږدو چیغو ته وایي او د سورنی غږ هم دغه ډول دی .

د آریانا دایرة المعارف په اول جلد کېنې سورنی او ډول د واره د پښتنی
ار کستر اسازونه ګڼل شوی دی .

ډول :- د پښتنو د ساز او سرود یوه پخوانۍ آله ده د پښتنو د جنگونو او اتنو نوښتونه هیڅکله د ډول له غېزه نشي خالي کیدای ، په صوتي اولغوي لحاظ هم دغه کلمه پښتو ښکاری اود (ډم) له غېزه سره ارتباط لري ، د ډول آواز ته (ډم) وائي دې کلمې نه ډممه ، ډومبکي هم راوتلي دي نو کیدای شي چه له ډم نه ډن ، ډنگ او بیا وروسته (ډل او ډول) جوړ شوی وي ولی چه (م ، ن ، ل) تل په یو بل باندې اوږي . ډول په پښتو کښي د ژرندی د پاسه د دانو اچولو سندوخ ډوله لرگي ته هم وائي اودارت په لرگو کښي لوی تاویدونکي شرخ ته هم ډول وائي چه دغه ټول په شکل او گردوالي کښي دمو سیکي د ډول په شان دي .

ډولکي :

ډولکي له ډول نه وړو کي دي او شکل يې اوزدغوندي وي . ډولکي په پښتو ساز کښي د تبلي کار کوي او په ملي اتنو نو کښي زيات استعما ليزي او په وړو وړو نډو وهل کيږي .

بين

دایوه پوک و هو نکي آله ده له تاوړ اتاو نلو نوڅخه جوړيږي پارو گرېډي دمارانو د نیولود پاره وهی .

وائي چه ماران دین په غېز مین دي او هرځای چه دین غېز اوږي نو سمدلاسه ورته راوځي دویدی زمانې په سرو دونو کښي یوه آله د (بهومي) (۱) په نامه راغلي ده ښائي چه د دغه موجوده بین سره څه نیز دي والی ولری بین او بین په ریښي کښي له پونکي سره هم نژدی دي چه کو چنیان يې د غنمو له ډانډو څخه جوړوي او شپیلی پکښي وهی په زړو آریائي سازو

(۱) آچکل اگست ۱۹۵۶ ع . د (بهومي) د کلمې دنزدیوالی په وجه ښایي چه په بین کښي د « بیم » لیک سمو بلل شي .

نو (ښي د (وينا) په نامه هم يو ساز شته چهد (بين) سره لفظي نژدې والی لري .

منگ

منگي يا کړي هم د پښتو په تنگ ټکور کښې داخل دی اوز يا تره له باب سره وهل ليزی سرو ازی منځی هم وهل کيزی او کلاه مې په خوله باندې خرمنه تړی او لکه چمبه مې د ساز په وخت کښې په لاس باندې وهي

کرنا

داهم دپوک وهلو آله ده په پنځه انوز مانو کښې به له يوراز کوز کړي ښکر نه دغه ا له جوړيدله نو ځکه ښائي چه اصل مې ښکرني وی يعنی دښکر شپيلی او وروسته به « کرنا ، قرنا » شوی وي .

بيگل - يا تورم

تورم په مو جوړه وخت کښې لښکریان او فوځيان زيات پکاروی اوله زیر و او مسو څخه يوه تاوړا تاو جوړه شوی آله ده .

په انگریزی کښې مې هم « بيگل » بولی چه په ځينو پښتو کښې هم مشهور دي او ښائي چه د (بگ ، بغ) له کلمې نه اخسل شوی وي (بگوه = زړه کيدړه چه د شپي ناری وهي ، او هم بگی د بگ له غبره جوړ شوی دی

توري

په پښتو کښې شپيلی رقم سازو نوته وائي ټوله او توري هم په ريشه کښې يو دی نو کيدی شی چه په تورم کښې (م) د نسبت لپاره وی او توري ته منسوب وی .

سندر غاړی او سندر پوهاند:

د ساز د آ لو په شان د افغانی سندر غاړ و او سندر پوهانو تاریخ هم تر
ډېره حده پورې په تورو تیارو کښې پروت دی مگر په دې برخه کښې
څه لږ وډېر معلومات لرو چه په وروسته کړښو کښې گرانو لوستونکو
ته وړاندې لیبزی.

د بلخ د سامانیانو په وخت کښې موسیقی، شعر او ادب زیات اهمیت
درلود، ددوی په دربار کښې د موسیقی پوهانو او سندر غاړو ته په درانه
نظر کتل کیدل. وائی چه عبدالله د طاهر زوی «۸۴۴ م» د موسیقی پالونکی
و او په خپله هم په موسیقی ښه پوهېده عبدالله د دغه عبدالله زوی د نغمو په
ښودنه کښې یو کتاب هم لیکلی و (۱) د سامانیانو د دورې مشهور سندر
پوهان دادی :-

محمد بن احمد الخوارزمی ، دامیر نوح سامانی هم زمانه او د موسیقی لوی
عالم و (۲) ده په «مفاتیح العلوم» کښې د موسیقی په باب ښه څیړنه کړې ده .
محمد ابن زکریا رازی د منصور سامانی په وخت کښې د موسیقی یو
ستر پوهاند و بلخي ابن سینا هم د موسیقی په باب پڅی لیکنی کړی او د
بلخ نوم فی په دنیا کښې ښه څرگند کړی دی . ده په خپلو دوو مشهورو
کتابونو (الثفا - ا لنجات) کښې د موسیقی په باب ، جلا ، جلا با بو نه
لیکلی دی. ابن سینا د (المدخل الی صناعة الموسيقى) په نامه هم یو کتاب
لری ده په (دانش نامه) کښې هم یو فصل په موسیقی کو ښلی دی . ددې
کتاب یوه نسخه د لندن په موزیم کښې شته دی (۳) په ځینو روایا تو

(۱) جمع ص ۱۹۸

(۲) جمع ص ۲۵۳

(۳) جمع ص ۲۵۹

کښي ابن سینا دار سطو (السماع الطبیعی) د شرح لیکونکی هم بلل شوی دی. دغه شان به موسیقي کښي دیوي جلا رسالي نسبت هم ورته کيږي. ابن زبلة (۱۰۴۸م) د ابن سینا شاگرد هم به موسیقي کښي دخپل استاد پیروی کړې ده او د (خراسان) د موسیقي په باب ئی د (کتاب الکافی فی الموسیقي) په نامه یو اثر لیکلی دی چې یوه نسخه ئی د برتانیې په موزیم کښي شته دی. د ایتانو په دوره کښي رود کی دیارسی مشهور شاعر هم ښه سندر پوهاند گڼل کېده ابو نصر فارابی هم د افغانستان د غربي سیمو اسپنونکی او د موسیقي یو ستر عالم گڼل کيږي په موسیقي کښي دده (الموسیقی الکبیر) دیر زیات شهرت لري. ده به موسیقي کښي یوه بله رساله لیکلې ده (۳) ابو نصر د ساز دیوي آلی راویستونکی هم بللې شوی دی. ده دار سطو به (السماع الطبیعی) باندې یوه ښه شرح هم لیکلې ده. دی داني چې ماخلوینت محله دار سطو دغه کتاب و کونو هله پری یوه شوم نصرالدین رازی (۱۲۰۹م) دخپل جامع العلوم نومی کتاب کښي یوه برخه د موسیقي دیاره خاصه کړې ده دغه کتاب به یارسی لیکل شوی دی او دوي نسخی ئی د برتانیې په موزیم کښي شته دی (۱) عبدالقادر ابن غیبی ۱۴۳۵هـ چې د موسیقي یو ستر پوهاند ؤ په اصل کښي د هرات معلومېږي ولی به (۱۴۱۹ع) کال په هرات نه کوم ثقافتی هڅیت چین ته لیږلی شوی ؤ دی به هغه کښي یو مهم غړی ؤ عبدالقادر (جامع الاحان) په نامه یو کتاب لري چې یوه نسخه ئی به (بورلیان) کښي شته دی د (مقاصد الاحان) په نامه دیو بل کتاب لیکونکی هم بلل شوی دی (۲)

(۲) آریانا دایرة المعارف ج-اول . ص ۷۷۳

(۳) مجمع ص ۲۳۹

(۴) مجمع ص ۲۳۰

جارج فارمر ختیځ پوهاند د فخر الدين رازی او ابن غیبی کتابونه د پرمهم بللی دي. عبدالرزاق سمر کنډی په مطلع السعدین نومی کتاب کښی د موسیقۍ په باب ښه معلومات راغونډ کړي دي دا کتاب په پارسی لیکل شوی ؤ. په دی کتاب کښی د هغه هیئت بیان راغلی دی؛ چه د هرات د تیمور پانو په وخت کښی چین ته استول شوی ؤ او غیاث الدین قماش هراتی او ابن غیبی لې غری ؤ و (۱) دغه وخت په هرات کښی شهاب الدین عبد الله بیانی او سید احمد غچک مشهور سندرغاړی وو. بیانی چه سید احمد په غز که وهلو کښی استاد ؤ نو لیکه په غچک مشهور شوی دی. دی یو ښا یسته خلقي ؤ جامی (ر ح) ولې :-

لوی آن غچک کشت و شکل آن غچکي

که شور مجلس عشاق شد زیر نمکی
استاد حسین عودی او شیخ نالی هم د دغه وخت سندرغاړی گڼل کیږی (۲)
د غوریانو او غزنویانو په دربارو کښی د شعر، ادب او موسیقۍ بازار ښه گرم ؤ.
خود سندرغاړو نومونه هم راته معلوم ندي.

اوسنی سندرغاړی

ښاغلی سرور گويا په یوه مقاله کښی د کابل د موسیقۍ اوسندرغاړو په باب هسی لیکي: په کابل کښی د ایراني او هندي موسیقۍ تر مینځ رقابت موجود ؤ مگر آخر هندي موسیقۍ میدان یووړ او دراک مکتب بریالی شو.
دی ولې چه دامیر عبد الرحمن په وخت په کابل کښی د پارسی سندرو استادان استاد کلام الهی، استاد قربانعلی وواود پښتو په سند غاړو کښی

مشهور کسان داوو (محمد شفیع لغمانی، آغامحمد لغمانی مزدور کا کاشینواری
گلبدين لو گري، مرزا احمد لو گري محمد روز شينواری، استاد گل محمد
سرور ودي استاد بلندو، او تازه گل تیراوال او نور) .

ښاغلی سرور گویا لیکي: «چه د کابل په دربار کښي د ساز او سرود
غزلو او طریقه داوه چه (اوله برخه کښي به راگ پارا گني ويل کیده، په دوهمه
برخه کښي به پارسي غزلو نه او په دریمه برخه کښي به د پښتو غزلو نه او طرزونه
ويل کیدل (۱) دایرانی او هندي موسیقي کوم اثر ته چه ښاغلی گویا اشاره کړي ده
دغه اثر د پرخوانی نه دی بلکه دوروستی زمانې سوغات دی او هغه هم د کابل
په ښار پوري محدود پاتی شوی دی په نورو برخو کښي تردې چه د کابل
د ښار په شپږ گروهی کښي هم زور او پخوانی پښتني ساز به پرله پسې
ډول پخپل اصلی رنگ تردې وخته را رسېدلی دی چه نه ئې له لرغوني
تاریخ سره خپله علاقه شلولي ده او نه ئې پردواو نورو سازونو ته خپل خای
پري ایښی دی .

زمونږ عقیده داده چه دلو گراو پکتیا ساز د لرغوني پښتني ساز ښه
نماینده گي کولی شي ولې چه په دغه ساز او سرود کښي خالص اوازده،
د رانه او خوازه آهنگونه زیات لیدل کیږي او د پښتني اتڼ له حرکاتو سره
زیات سمون او جوړښت ښکاره کوي . نو پدې لحاظ د کابل د سمیې اصلی ساز
او سرود هم دغه دلو گریاد شمالي خپني وطني سازونه بللی شو نزدې شل
کاله کیږي چه کابل را دیو په افغانستان کښي په خپرونو پیل کړی دی
له دغه وخت نه وروسته په پښتو ساز او پښتني سندر غاړو کښي د ژوند ساپو کلی

شوی ده او ورځ په ورځ ئی د ترقی او پرمختگ په لوری گامونه اخستی دی .
 که څه هم په اساسی ډول ورته توجه نه ده شوی خو بیا هم دراديو غږ ډېر
 سندر غاړی ځانته راښکلی او په خپله غږېز کښی ئی څه ناڅه روزلی دی .
 مونږ دلته په لنډ ډول د دغو سندر غاړو نومونه راوړو او له زیات بیان څخه
 تېرېږو .

دلو گر په سندر غاړو کښی (دری) مشهور استاد او دیوې رنگینی ډلی
 خاوند دی دده په شاگردانو کښی عبدالسلام او گری او نور مشهور دی .
 د ننگرهار د ساز او سرود په ژوند کښی مرحوم ملنگ خان لوی لاس درلود
 ده څو کاله په کابل راډیو کښی د پښتو د موسیقی د سرپرست په توگه کار وکړ او
 ډېر شاگردان ئی وروزل دی پخپله یو ښه ملی شاعر او د ملی آهنگونو په
 جوړولو کښی ماهر و دده مشهور شاگردان دادی :

محمد ایوب ښه سندر بول او دخو اژه غږ خاوند دی . محمد اسلم ،
 طلا محمد ، مرزا گل ښه سندر غاړی دی . محمد ین ښه باجه وهي . د کابل
 راډیو په سندر چیانو کښی استاد محمد عمر او محمد اکرم ښه رباب چیان دی
 غلام حسن تیر او ال د سریندی استاد او فقیر حسن دده زوی ښه وایلن غږوی .
 استاد ښی گل تیر وال د پښتو په ساز کښی په فنی لحاظ ښه دی چه څه مو ده
 د کابل راډیو د پښتو موسیقی منتظم هم ؤ . د پکتیا په سند ر غاړو کښی
 شادگی ، عطا محمد ، میر سلام خوستی زرغون او نور ښه شهرت لری .
 په کندهار کښی سلیم او نور مشهور دی په ننگرهار کښی محمد نور استاد
 د زیات شهرت خاوند دی .

د کابل د ادیبو په پارسی سنسور غاړو کښې دغه دروسته کسان د پوره شهرت
 او نوم خاوندان دي استاد غلام حسین ، استاد محمد حسین دده زوی ، غلام
 دستگیر شمل . استاد تنو خان (دغه کسان د هندي راگ پیر وان دي) په
 ورو کسانو کښې چه د کابل ساز ته می نوی رنگور کړ اوله هندي قالب
 نه می راوړیست (خیال ، نسیم ، خلاند ، ارمان ، یلتون) پوره نوم او
 شهرت لری . دغه ټول کسان له پښتو سنسور سره هم په اشنای نوحکه په
 دی ده کښې هم حسابیدای شی "

د لري پښتون خوا سندر غاړی :

په منظم ډول د پخوانۍ زمانې د سندر غاړو معلومات په لاس نښته يوازي داوسنۍ زمانې ځېنې سندر غاړې په وروسته ډول ښودل کيږي .

دلري پښتو پخوا (اوسنۍ پښتونستان) په سندر غاړو کښې تر ټولو مشهور سړي استاد صحبت خان دي . دی د مردان د سيمې د مرغوز نومي کلي اوسېدو نکی ؤ او په ټيکلو کښې د مردان په صحبت يادېږي . په رباب او باجه غېزولو کښې استاد اود ښه غېز خاوند ؤ . ده په هندي موسيقي کښې هم زيات مهارت درلود وائي چه دده ټيکلو دومره شهرت وموند چه نژدې درې لکه ټيکلي ئي خرڅ شول (۱) استاد صحبت خان په ۱۹۴۲ع کال کښې وفات شوی دی . دولت خان دده شاگرد ، فرخ سيردده زوی اوزرداد خان ، زيور خان داډول د پېښور دراديو نو ميالي سندر غاړې او رباب چيان گڼل کيږي . استاد پښير خان په پېښور کښې د سريندي استاد ؤ . دده کورنۍ د موسيقي او ساز کورنۍ وه . دده وروڼه گل مير خان او خوش مير خان د سريندي په غېزولو کښې ډېر تکړه وو . پلار ئي عبدالقدير خان په رباب اوسرينده غېزولو کښې ښه لاس درلود .

د پېښور د موسيقي په استادانو کښې استاد بهرام خان او بابا موسلي هم د پوره شهرت خاوندان دي . په پېښور کښې دمو سيقی فن دوی پرمخ بوت . دهند تېله په پېښور کښې استاد بهرام خان رواج کړه استاد اکرم خان هم يو مشهور سندر غاړی دی . وائي (۲) چه د پښتو لومړی رکاټ دده په خوا ډک شوی دی او دلوستلي غزل سر ئي دادی :

(۱) اټک کی اس پار ص ۳۲۴ د فارغ بخاری اثر - دلا هور چاپ

(۲) اټک کی اس پار ص ۳۲۸

(زه بلبل ستار وصال يمه) په مو جو ده دوخت په پېښور كښې دغه وروسته
 كسان د شهرت او نامه خاوندان دي : استاد مير احمد خان چه دنويو لارو په
 جوړولو كښې لوي لاس لري، مظفر خان، استاد سبز علي خان، خانزاده،
 عبدالله جان. زر خان، انحر گل، كچكول خان او نور په ښځينه
 سندر غاړو كښې حبيبېه جان، بي نظر جان، چشتي چمن جان، فيروزه جانه.
 دلبر جان، گوهر ييگم وزير جان، حسن پري، صابر جان، بادشاه زرین جانه
 او انوري خوږي سندر غاړي گڼل كيږي. دغه ټول د پېښور له راډيو څخه
 خپل غېزونه هري خواته رسوي ددوي له غېزونو او سندرو څخه ي پر ټيكلې
 هم ډك شوي دي چه دخو شحالي مجلسونه پري هر ځاي ښايسته وي
 د گرامفون (د ككړو و باجه) پيدا كيدو دلري پښتو نڅوا د موسيقي
 په ژوند كښې ډېر زيات بدلون او اثر و اچاوه اود دغې سيمې د موسيقي په
 نړۍ كښې ئي څه تاڅه تازگي پيدا كړه مگر د هندی ټيكلو اثر او
 رنگ هم پري زيات پر يووت اود پښتو اصلي تالونه ئي گډه و ډكړل.
 په لارو كوڅو كښې كوچنيا نو د هندی ټيكلو زمزمې شروع كړي او
 د سهگل نغمو ډېر خلك له سده وويستل.

ولي بيا هم يونيم استاد لكه سبز علي خان او نورو د پښتو موسيقي
 تنابونه ټينگ كړل او خپل كلاسيكي ساز ئي و ساته، د پېښور راډيو
 چالاك يندل د پېښور د موسيقي په او سني ترقي كښې لويه برخه لري. دغه
 ريډيو ډېر سندر غاړي ځانته را ښكل او په خپل غېږ كښې ئي و پالل.
 لاكن بيا هم دلري پښتو نڅوا موسيقي او سرود ډېر نيمگړي دي او پوره پر
 مخ تگ ئي نه دي كړي. د غلته لاوس هم يو ستوي نغمي او سازونه غېزول
 كيږي او ديو غور هار كستر ائي ساز شكل ئي نه دي موندلي.

په نورو ملګرو ډلو کېښي د پښتني موسيقي اغيزه

د افغاني ثقافت او کلتور اغيز او اثر د شاوخوا ملګرو ډلو په ثقافت کېښي څرګند او ښکاره دی. جارج فارمروائي: چه خراساني افکار د عربو په عام ثقافت کېښي ننوتی دی او د سامانيانو دورې د ايراني فن د پاره هم لار پيا ګه اوسمه ګړه (۱) لکه چه ښکاره ده افغاني پوهانو په عربو، هند او نورو ځايو کېښي د نورو د ثقافت او موسيقي د پاره د پريزيات خدمتونه او ځلاندي کارنامي ګړي دي چه دادي مونږي په لنډ ډول يادونه کوو.

سندرغاړی:

د عباسي دورې زيات سندرغاړي او سندر پوهان په اصل کېښي د افغانستان له لويديزو و غارو يعني بلخ، ميمني، هرات، غور، سيستان او بست څخه تللي دي لکه (حکيم الوادي، ابراهيم موصلي د ماهان ځوی) او اسحق موصلي د ابراهيم ځوی.

وائي چه اسحق موصلي په (۷۶۷ع) د خراسان په (ري) کېښي زيبېدلی او پيا د خپل پلار سره بغداد ته تللی دی (۲) دده د نیکه (ماهان) له نامه څخه معلومېږي چه دده تومنه افغاني او آريائي وه دغه نوم په ريښه کېښي له (ماهويه سوري) سره نژدې دی. موهن په سانسکریت کېښي د ښکلي په معنی دی. په ماهان کېښي د (ماه، مې) ريښه هم ښته چه د سپوږمۍ او ښايست معنی ورکوي. په دې لحاظ د ماهان معنی هم دغه کيدای شي. عربي تاريخونه وائي چه په عربي موسيقي کېښي له اسحق موصلي نه زيات عالم او پوه بل څوک ندي تېر شوی. دغه شان محمد د حارث زوی او د بسخرنمسي هم په اصل کېښي د هرات و عربي تاريخونو زيات آريائي نومونه غلط ليکلي دي نو ځکه پکښي سړي په اشعابه کېښي

(۱) جمع ص ۱۷۲

(۲) جمع ص ۱۴۶

لویبزی لکه دغه بسخز چه معنی ئی نه معلومیبزی زلزله د عربو مشهور سندس پوهانداو دعود غبزو لوستر استاد هم په اصل کښې د خراسان ښکاری ولی چه دی د اسحق موصلی ماماؤ.

ابن خلیکان او جحظة البرمکی دواړه د بلخ برمکی کورنۍ ته منسوب او د موسیقی په برخه کښې د پوهی او آثارو خاوندان وو. داخوان الصفا د موسیقی در سالی په لیکونکو کښې ابو سلیمان محمد د معشر بستی زوی او ابو الحسن د هارون زنجانی زوی هم اصلاً د افغانستان وو او په بصره کښې داخوان الصفا د علمی دلی مهم غړی وو (۱) عبدالمو من د صفی الدین خوی، د عز الدین نمسی، د نعمت کپوسی او د قابوس (۲) کودی چه په بغداد کښې د عربی موسیقی د پیر لوی عالم او پوهاندؤ په اصل کښې د جر جان یعنی اوسنۍ میمنی ؤ دی لومړی د محمود غوری په زمانه (۱۱۷۳ هـ) په افغانستان کښې او سپېده او په موسیقی کښې ئی د (بهجة الروح) نومی کتاب په خپل وطن کښې په پارسی لیکي دی (۳) په دغه کتاب کښې ئی د افلاطون هر مس، فخر الدین، تاووس، مروزی له آثارو استفاده او اخستنه کړی ده (۴) دی بیا وروسته بغداد ته ولاړ او هلته د المستعصم په دربار کښې د سندرو او موسیقی رئیس (سندر میر) او د بغداد دیوی کتابخانی مدیر شو، وائی چه ده په کال کښې (۵۰۰۰) دیناره معاش خور.

عبدالمو من دیونان له اثر څخه ځان خلاص کړی ؤ مگر د خراسان اثر وربا ندی پروت ؤ ولی چه دغه فن ئی له ځانه سره له غور نه وړی ؤ.

(۱) تمع ص ۲۵۴

(۲) دغه نوم هم په اصل کښې کساووس او یو آریانی نوم دی.

(۳) ددی کتاب یوه نسخه په بورلیان کښې شته دی.

(۴) تمع ص (۲۳۶)

په موسیقي کښې دده مشهور کتاب (الادوار) نومېزې چه په (۱۲۵۲م) کښې لیکل شوی دی . دغه کتاب په موسیقي کښې یو ډیر باوري کتاب گڼل کیږي ، ددی کتاب خو نسخې د برتانیې په موزیم اودا کسفورد په (بودلین) نومي کتابخانه کښې شته دی د (رسالة الشرقیه) په نامه هم یو اثر لري چه نسخې یې د (برلین ، پاریس ، ویانا) په کتابخانهو کښې پیدا کیږي . د عبدالمؤمن له کتابو نو څخه د موسیقي ډېرو سترو پوهانو اخستنی کړی دی او په عربي موسیقي کښې دی یو لوی مأخذ گڼل کیږي . په موسیقي کښې دده علم او مهارت ته قطب الدین شیرازی ، محمد د محمود دالعا مولی زوی ، د کنزالتحف مؤلف ، عبدالقادر غیبي زوی محمد د عبدالحمید لازقی زوی او نورو د احترام سرونه ټیټ کړي دي (۱) (سرهو برت) وائي چه د صفی الدین تال مېچ ډېر ژور او دقیق ؤ . دده الغنی او نزهة په نامه د موسیقي دوه آلي هم راوستي دي عبدالمؤمن په بغداد باندې د هلاکو د طوفان نه وروسته (۱۲۵۸م) د هلاکو زوی وزیر شمس الدین جوینی د زامنو بهاء الدین او شرف الدین معلم او ښوونکی وټاکل شو او د شرف الدین په نامه یې (رسالة الشرفیه) ولیکله . ډېر وخت له بهاء الدین سره په (اسپهان) کښې ؤ مگر کله چه د جوینی کورنۍ له منځه ولاړه نو دده قدر من هم وړک شول او ورځ یې بده شوه وائي چه دی ډېر آزاد لاسی او نسخې سپړي ؤ ، په خپلو دوستانو به یې ډېری پیسې ښندلي او سوغاتونه به یې ورله اخستل (داخوی یې د پښتنوؤ) تردی چه آخر پور وړی شو اود (۳۰۰) دینارو په پور کښې بند یخانی ته ولاړ او هم هلته یې له دنیانه سترگي پټي کړي (۲) دهند په موسیقي کښې هم افغانی سندر پوهان

لوی لاس لری . په هند کښې داسې ډېر پښتانه تېر شوي دي چې
 ياد موسيقي عالمان او يا پخپله سندرغاړي وو . شيرخان لودهی د اورنگ زيب
 په زمانه کښې د موسيقي يو مشهور پوهاند ؤ په ايراني او هندي
 موسيقي کښې ئې پوره مهارت درلود او په دغه برخه کښې ئې يو کتاب ليکلی ؤ
 په (مرآة الخيال) نومی کتاب کښې ئې يوه برخه د موسيقي په باب ليکلی ده .
 دامير خسرو دهلوی پلار چې دهند په موسيقي کښې د يو مجتهد او ستر
 استاد حيثيت لري هم په اصل کښې د افغانستان له شمالی خوا ؤ خخه هند ته
 تللی ؤ . دهند پوهان دهند د موسيقي دراکونو په وده کښې دده رول
 په ښه شان مني او د موسيقي په علم کښې دې يوزبردست پوهاند بولي دوي وائي .
 چې امير خسرو په هند کښې داسې نوي نوي راگوته راوويستل
 چې هندي موسيقي ورسره اشنا هم نه وه ،

په هند کښې د موسيقي ډېرو پوهانو له نومو سره د خان ، خانصاحب کلمی
 راوړل کيږي نوله دغو خخه هم لېزو ډېر ددوي افغانيت څرگنديږي . لکه
 نعمت خان ، فيروز خان ، قطب بخش خان تان سن هم د خانصاحب په لقب
 ياديږي . دده زوی امر او خان هم په موسيقي کښې ښه لاس درلود په استاد
 فياض خان او استاد وزير خان کښې هم د پښتنې رگ څرک لگيږي . د جيپور
 په رياست کښې بهرام خان د موسيقي لوی عالم ؤ . درامپور په نوابانو کښې
 هم ډېر کسان د موسيقي پوهان تېر شوي دي . دوي په اصل کښې پښتانه دي .
 صادق علي خان او سر سعاد علي خان پکښې ددې فن ماهران وو . دغسی نور هم
 حای په حای ډېری پښتنې خيلى اوريښي پيدا کيږي په ښکاره ډول استاد
 حافظ علي خان د سرو استاد اصلاً ښکښ پښتون دي . دده نيکه غلام بندگی خان
 د ښکښو نه هند ته تللی او پښتنې رباب ئې له خان سره وړي ؤ . دده زوی غلام علي خان

او بیا دهغه زامنواو نمسوپه موسیقی کښی کوډی رودرولی او خپل شهرت
 می دهند گوت گوت ته ورساوه. په موجوده وخت کښی استاد حافظ علی خان
 ښکې د غلام علی خان نمسی دسرود په غږولو کښی ډ پرزیات شهرت
 لری . دغسی نور هم وښولی ؟

دساز آلی :

جارج فارمرد کلاسکو د پوهنتون استاد لیکي : چه دموسیقی د پری آلی
 له افغانستان څخه د چین خاوری ته تللی دی لکه تنبور ، سه تار ، رباب ،
 غز که ، سورنی ، نغاره ، قانون ، دغه ټول نومونه په لیز تنبور په چین کښی
 موجود دی . غیاث الدین هراتی دیو افغانی هیئت غزی چه په ۱۴۱۹ کال
 له هرات نه چین ته تللی ؤ ، د چین د سازو نو په باب وایي : په پیکن کښی
 د شاهي مانیچر شا وخوا دوه زره سرود گرو د خپلو آلو سره ساز کاوه .
 کور که پهل ، د مامه چنگ ؛ گریال به په آزاد میدان کښی غز ول
 کیدل ده (یاتو غان پینه کمانچه ؛ نی تنبور ک ، دولکی ، موسیقار) هم
 د چین په سازونو کښی راوړی دی ابن غیبی د دغه هیئت بل غزی دختا
 او چین په آلو کښی د (یاتو غان ، پی ، یا ، شید یر غورا) چوبچیق (یاد کړی
 دی (۲) یاتو غان له چنگ سره نزدېوالی لری پی یا خلور تازه درلودل
 چه له بر بت او عود سره اړخ لگوی خلورم ته ابن غیبی موسیقار وایي
 دغه آله له خولونو څخه جوړه شوی وه . د جارج فارم په قول ټوله هم
 له باختر نه چین ته تللی ده او خلور زره کاله پخوا د (لنک لن) نومی چینی
 په واسطه چین ته وړل شوې ده . د چین په سازونو کښی (د مامه) په یقین پښتنی
 ساز او د پښتو (د مامه) ده چه اوس هم شته . د مامه د (دم) له صورت څخه جوړه شوې ده

(۱) برغویه پښتو کښی د اسرافیل شپیلی ته وایي .

(۲) د آریانا مجله (۱۳۲۳) کال د حمل کښه

او یو ه در بید ونکی آله ده . چینی چنگ هم غالباً له افغانستان نه تلی دی او عربو هم له دې حای نه اخستلی دی . عربو دغه ساز نه درلود نو حکه ئې په معرب نامه (صنج) بللی دی . د چنگ درسم نمونه دوه زره کاله پخوا له بامیانو شخړه او تلی ده چه د دوو سرود گرو بنحو په غیز کبزی دغیز و لو په حال لیدل کیزی . چنگ په پارسی کبزی کوزاو کونډی ته وائی و په پښتو کبزی د چنگ چینگ) بونری طبیعی دغم یا ژړادوخت صوت دی وائی « دپر چنگ چنگ مه کوه » یا « دپر مه چینگیزه » داسی هم وائی له فلانی شخړه ئې چینگارو ویست . بل دلاس جوړه گو توت ته چو ننگ ، چو نگی وائی لکه : یو چو ننگ اوړه یو چو ننگ رانی » او چنگ هم په جوړه گو توو هل کیزی په دې حساب په چنگ کبزی په ظاهری لحاظ دیارسی رینه او په معنوی لحاظ د پښتورینه خان بنکاره کوی . او په دواړو لحاظو نو چنگ د دې خاوری مال گهل کیزی .

ر باب د افغانی ساز لرغونی آله ده چه دهند ، ایران او عربو ته تلی ده ، له پښتنی رباب نه په هند کبزی سرود ، په ایران کبزی بر بت او په عربو کبزی عود جوړ شوی دی . ابن سینا وائی چه بر بت او عود په یوولسم قرن کبزی یوشی ؤ او بر بت خلور تارونه درلودل بر بت یو پارسی نوم دی .

بر په فارسی کبزی غیزې ته وائی او بته داوچتی غرانگی کونډی سرې مرغای نوم دی . کوم وخت چه پښتنی رباب د بټی په شان غیزه او کو ټی سر لری پارسی ته ورسید نو هلته بر بت و باله شو او دخپل شکل په لحاظ په دغه نامه موسوم شو . دغه کلمه بیاد ایران په لاریو نان ته هم ولاړه او هلته (بر بلتیس) شوه جار فار مر لیکي چه دغه آله چینیا نو هم له باختر نه وپی وه چه دوی ئې (پی پا) بولی . دا خبره په ختن کبزی د (سراورل ستن)

له خیر نوڅخه څرگنده شوی ده جارچ فارمر باب د خراسان یو خوږ ساز
بولی (۱)

له دې نه څرگنده شوه چه د عربي عود اصلي اېره اورینه لرغونی
پښتنی رباب دی چه په پخوانی افغانستان کېنې ډېر مشهور ؤ. اود گندهارا
دولایت په دوه زره کلنو لرغونو اثارو کېنې ئې خیره او شکل موندل
شوی دی.

په عربي اصطلاح کېنې کوږ عود ته رباب وائی مگر کوږ عود
هم د حکیم بن احوص سعدی (۲) راو یستون بلل شوی دی کوږ عود په
پارسی کېنې د شاهرود په نامه راغلی دی چه په غرب کېنې ئې زیتار
بولی. تنبور هم یوه داسی آله ده چه د لرغونی افغانستان له عربي بر
خو یعنی خراسان څخه نورو ځایو ته تللی ده ابن خرداد به وائی. چه
تنبور په پارسی، ری او تبرستان کېنې رواج درلود ابو نصر فارابی دوه
ډوله تنبور ښودلی دی یو ډول خراسانی تنبور او بل ډول میزانی یا بغدادی
تنبور دی وائی چه خراسانی تنبور د خراسان په شرقی او شمالی ځمکو
کېنې هم رواج درلود (۳) ابن عبدربه په العقد الفرید کېنې د دوه تاریز
عود یادونه هم کوی چه دوترو نونوم ئې زیر او بم ؤ. له دې نه معلومه
شوه چه د عربي تنبور اصلي ریښه هم په خراسان کېنې ده چه د لته
د دوتار په نامه هم بلل شوی دی او دوترونو نومونه ئې هم عربي نه دی
بلکه دواړه پښتنی او آریائی گنل کیږی.

(۱) د آریانا مجله (۱۳۲۳) کال د حمل کڼه

(۲) تمع ص ۲۸۱ سعدی زمونږ په خیال په اصل کېنې ساگری دی چه یوه آریائی قبيله ده

(۳) تمع ص ۱۸۳

د پښتني ساز اصطلاحات :

شان : دخو ښي او خوشالۍ يوه نغمه ده چه دډول ، سوزني ، شپيلۍ او رباب په واسطه غږول کيږي (۱) دې ته دخو ښي نغمه هم وائي شان دلبز ساعت دپاره په يو ستوي رنگ هم غږول کيږي .

نوبت : د شاهي د بدني اولويۍ څرگندېدو نغمه ده چه د پاچايانو يا اميرانو په دربارونو کښې سهر مهال يا پنځه وخته د يو څو گڼو آلو په ذريعه غږول کيږي .

څاښني : دخو ښي يوه بله نغمه ده . چه د ساز او سرود په مجلس کښې د مجلس د تودولو دپاره غږول کيږي . څاښني د پښتو موسيقي يوزوډ دود دي د څاښني د غږولو آلي ډول ، سوزني ، شپيلۍ ، مين ، رباب او سرينده دي . څاښني پر دوه ډوله ده يو قسم ته ئې تيرائي او بل قسم ته پښتوري وائي (۲) په څاښني کښې څه قدر جوش او تيزوالي هم وي د څاښني کلمه غالباً د څښل او ځکل له مصدر وڅخه راوتلي ده ولي چه څاښني د اصلي ساز او سرود ترمنځه يوه ځکه اولومړني گوت دي څښي کسان ورته چاښني هم وائي مگر په معني کښې څه فرق نه لري .

لاره : د نغو او ساز د غږولو خاص طرز او ډول ته ويل کيږي مثلاً وائي د لاره ښه ده د ښه د ښه ده . يوه ښه لاره وغږوه ، شان نوبت او څاښني درې واړه په يو ستوي ساز کښې نه غږول کيږي بلکه د کورس په شکل ر احي يعني خامخا غبرگ او جوړه ساز غواړي

(۱) اټک کي اص پارص ۳۱۴

(۱) اټک کي اس پاوم ۳۱۵

مکړلاره په یو ستوی او غبرگ دواړو کښې راځی .

سور : د آهنگ او وزن معنی ورکوی .

تال : د آهنگو نود تول ، سمون او برابری په معنی دی .

پرده : پښتانه سندرغاړي د ساز د هسکوالی او ټیټوالی درجی او مقام ته پرده

وایي مثلاً دا غزل په اوچته پرده کښې ووایه او داپه ټیټه پرده کښې ووایه ! د انوم

د باجې یعنی ار مونی له پردو څخه پیدا شوی دی .

نغمه : څه قدر عام نوم دی . د هر قسم آ لو په واسطه په یو ستوی او غبرگ

ساز دواړو کښې غبرول کیږي . په یو نغمه کښې دوه ډوله لاري راتلای شي

مثلاً په تیرایي نغمه کښې ډېرې لاري یعنی څو طرزونه اوډو لونه شته دي .

دغه شان د غرونغمه ، د سیندو نغمه هم څو څو نگونه اولاري لري . کله کله

نغمه اولاره په یوه معنی هم راځي .

خیر او بم : خیر ټیټی پردی یا هو اړ پوست او نرم تال ته وایي او بم او چټی

پردی یا او چټ جگ او لوړ تال دی په هر ساز کښې دغه دواړه تالونه موجود دي

او د تالونو له خیر او بم څخه یو ساز او سرود جوړیږي .

د سندرو وختونه

کاریگر پښتانه خپل ټول وخت د ساز او سرود په اوريدلو نه تیروی بلکه د ساز او تنګ تګور د اوریدلو د پاره خاص ، خاص وختونه لری په عمومی ډول په پښتنو کښی د سند رغاړو ډلې په واده ، کویدن او نورو ښاد یو کښی دخپل فن او هنر کمال ښکاره کوی .

دیوه گڼاو شر یک کار په مهال کښی هم د تنګ تګور له نغمو څخه قوت او تازگی اخلی لکه د غوبل ، و یالو کینلواو یا کوم بل شریک کار په وخت کښی .

د جنگ او جګړو په وخت کښی د ساز او موسیقی ډلې په ډیر جوش په خپلو مستو نغمو دلښکر زړونه مستوی او په دښمن ئی پټی سترگی ور خپژوی

یو ستوی ساز یا خانله ساز وخت نه لری شپونکی په غره کښی هر وخت د شپې له غېز ولو خوند ونه اخلی زلمیان په ډیرو او هو جرو کښی تل یو ستوی ر باب یا ستار غېزوی .

ښځی په کورنو کښی یوازی د تمبل په وهلو خپل ساعت تیروی مګر هغه هم په ښاد یو کښی . په پښتنو میړمنو کښی بی له ښاد یو د سندرو ویلو رواج ډیر لږ دی . کله کله پیغلو ټی جینګی د ساعت تیروی د پاره هم تمبلونه او داریالونه وهی .

هو! په غرونو سیمو کښی چه پښتنی نجونې د لر گیو د پاره غرونو ته ځی نو هلته هم ورځ په سند ر و تیروی ټپه یا لنډی د هر پښتون او پښتنی د کار روز گار ، د غم ښادی او ساعت تیروی یو وړ دایمی ملگری دی .

د کار په وخت کېنې ټپې ویل بهائې چه د پښتون قوم یوازینی خاصیت
وی . دلو ، لور ، کر ، غو بل او نورو کارونو په وخت کېنې په جگ
آواز لنډې وائي .

د اوږدې لیاری سفر هم دلنډیو په ویلولنډوی او ښځې د میچنې کولو
په وخت کېنې د سهار او پېشلمې ستاینې کوي . په دې لحاظ مونږ ټپو
ته د ژوند سندری یاد کاریگر وسندری ویلای شو . یو پښتون چه کله
د خوږې پښتو نځوا د چکو غرو په سرو نو کېنې یوه لنډې په خپل
خواږه غږ وائي یا کله چه په دیرو او هوږو کېنې د بدلو ، غزلو ،
بگتو ، لو ، بواولنډیو نیمکیو خواږه آهنگونه و غږوي نو بیا تر
هیره وخته مست گرځي . او په هیڅ شی چرت هم نه خرابوی . د پښتو
ساز په هر وخت کېنې د پښتو د ژوند سا او غمجنو او خوږ منو
زړونو دواده .

مو سیقی او نڅا

له ډیر وینخوا نوزمانو څخه د ساز او سرود او نڅا تر منځ یو قوی او
 تینګار تېاباط مو جوړ دی . نڅا هم د موسیقي په شان یو لطیف فن او
 د حرکاتو په واسطه د جند با تو او احساساتو څرګندول دي د نڅا
 خوځېدنې د موسیقي د خوږو تالونو په واسطه اداره کېږي او موسیقي
 د نڅا د پارمېدو روح مثال لري دنړۍ په (اوپر) اخوا نو کېږي که چیرې
 د آر کسترا د آهنگو نواو نغمو لار ښودنه نه وي نو یوه ناچ ګره به هم
 خپل هنر په ښه شان ونشي ښودلی .

پښتانه زلمي په مستاتې هله کېښوونې چه د ډول لیکونې غېز واورې

له دې نه معلومه شوه چه نڅا، گډا او اتڼ په دېاره د ډول د غېز او
دموسيقۍ د نغمو او آهنگو نو تابع دی. د دې ټينگ تړون له کبله
غواړو چه دلته په لنډه ډول د اتڼ او نڅا ځينې ډولونه وښيو.

اتڼ

د پښتنو يو خاص جنگي ورزشت دی. چه لاس، سر، پښې او ټول غړي
په کښې په سم ډول غورځي. پلې، رگونډه او غړي پکښې په خوځيدو
راځي او په دې صورت د درستو د قوې کيدو مشق يېزی. اتڼ په لغوی
لحاظه (اته) او نسبتی (ن) څخه جوړ شوی دی. (اته) لاس او څنگل ته وائي
ځکه چه په اتڼ کښې لاس او څنگل زيات فعاليت ښکاره کوي له
دې کبله (اتڼ) بللی شوی دی. اتڼ ډېر زيات قسمونه لري. په
لو مړي سر کښې دنارينه و په اتڼ او د ښځو په اتڼ ویشل کيږي په
گډا اتڼ کښې ښځی او نر يوشان برخه اخلي داراز اتڼ د کا کرو
په خوا کښې اوس هم شته دی. اتڼ يو ستوی حرکت نه دی بلکه
يو غبرگ او جوړه خوځيدون دی او خامخا گڼ کسان غواړي.
په دوه تنه هم کيدای شي چه دلته دارو پائي ډانس شکل پيدا کوي
اتڼ ځينې خاصی ناري هم لري چه د اتڼ چيا نو له خوا په خاص غېز
او آهنگ ويل کيږي.

نڅا او گډا: نڅا او گډا يو ستوی او غبرگ يعنی هم ځانله او هم په گډه
کيدای شي په نڅا او گډا کښې هم ډېر قسمونه شته دی. د خټکو گډا
زياته مشهوره ده د نڅا او گډا ترمنځ هم څه نری غوندی توپير شته.
په ډېر فنی او آرټستی ډول لاس پښې خوځول چه په هر حرکت کښې ئی

دېره نرمی او لطافت اغېزل شوی وی نڅابولی . اوچه څه قدر
درندوالی اوزیز والی پکښې وی نوهغه گډاده .

نڅا زیاته دلطیف جنس یعنی بنځمنو له خوا کیږی او گډادنا رینه
وړ ناردی دڅټکوپه گډا کښې درې ډولونه مشهوردی بنگره ، شاپوله ،
بلبله . په بنگره کښې دلا سونو بنگرې او کینگرې شر نکیزې یعنی
لاسونه پکښې دېر غورزی . په شاپوله کښې دشالوډوډ و دڅر خېډو
فعالیت زیات وی اونری ملاپکښې دېره تاویزی . مگر په بلبله کښې
پروک پروک او جلیل زیات وی . دنڅا اواتن دغه درست قسمونه
د موسیقی اوساز د تالونو تابع دی اوتل دموسیقی دنغموپه ملگرتیا
میدان ته راحی .

د پښتو د موسیقۍ او پښتو شاعری تړون

دا خبره چه موسیقۍ او شعر د یوه حقیقت دوه بېل بېل نومونه دی په پښتو موسیقۍ او شاعری کېښې پوره اړخ لگوي په پښتو کېښې د موسیقۍ د آهنگونو او تالونو د پېروالی او بېلوالی د پښتو شعرونو په دېرښت او میلتون پورې تړلی دی په پښتو کېښې د شعرونو قسمونه او رازونه دېر حتی نو په دغه وجه د موسیقۍ تالونه او آهنگونه هم زیات دی په پښتو کېښې د هر قسم شعر چو کات بېل او معلوم دی لدې کبله د هر قسم شعر د بېلو تال او وزن هم ثابت او مخر ځنډی او د پښتونخوا هر شاعر ور باندې یو هیڅی مثلا د پښتو په ملی اشعارو کېښې چارینه (بدله) ملی غزله لوبه، بگتۍ نیمکۍ، داستان، لنډۍ، هر یو ځانله جلا قسم دی چه د ویلو چو کاتې هم بېل دی او په هر ځای کېښې په خپل خاص آهنگ سره ویل کیږی د بدلی په وزن او تال کېښې څه قدر روانی او لکه د سیند د اوبو کلاری او هواری لیدله کیږی مگر په غزل کېښې یوه اندازه تیری او د آهنگ ټیټ او پاسی راځی لوبه او بگتۍ تر غزل هم زیات تیزوالی لری. آهنگ ئې تیز او توندی مگر لنډه پری کیږی، هسکیږی او ټیټیږی نیمکۍ په وزن او آهنگ کېښې لوبی ته یو دې ده ولی چه د نیمکۍ سرونه په دېر سوز ناک ریډونکی آهنگ ویل کیږی مثلا:

لودی، لودی د غنمو

کیږی را واچوه ښکړی را غلی دینه لودی، لودی د غنمو
لنډۍ په پښتو کېښې معلوم او ټاکلی وزنونه او تالونه لری. لا کن تویر
وادی چه په خور ازمدی او دیلی یلی سیمی په نومو یادریږی لکه شلکری
تیراوالی، پښوری، او نوری.

لنډې عموماً په راښکلي او کشال غزويېل کيږي او په پای کېږي نو
 نور آهنگونه هم زياتيږي ديواني غزلونه په ساز او سرود کېږي يو
 خانله مقام لري. پښتانه سندرغاړي د ساز لومړي شروع په ديواني غزل کوي
 چې دوی ورته په خپله ژبه رباعي او مقام وائي لکه درحمان بابا غزلونه چې
 زيات دغه ډول دي د پښتو په ساز او سرود کېږي قاعده داده چې لومړی يو مقام
 وائي بيا ورسره ورباندې غزل يا بدله سوړوي. په منځ کېږي يوه نيمه لنډې
 وراچوي او په دې صورت په يوه مجلس کېږي د شعر د پيلو پيلو ډولونو په
 ويلو سره د موسيقۍ په آهنگ، تال او شپږ کېږي هم پوره بدلون او
 جيلتون راځي.

له دې نه ثابت شوه چې پښتو موسيقۍ خانله يو ټاکلی چوکاټ لري چې له
 چيريويږي پورې په دغه چوکاټ کېږي اچول شوی او خپل شکل ئې جوت
 کړی دی لکه چې د پښتو د پيلو پيلو شعر و نو چوکاټ او قالب معلوم او ثابت دی
 دغسې د پښتو موسيقۍ د آهنگونو او سرونو چوکاټ هم ثابت او جوت دی.
 او په دې حساب پښتو موسيقۍ او پښتو شاعري يو تربله سره غاړه غړې
 وړغلي دي نو ځکه پښتو موسيقۍ د اساس په توګه کوم نوی چوکاټ ته اړه نه
 لري يوازې سمون ښه والی، دروند والی اود آلوده والي خواږی.

۱- آهنگي چه ديشتونخوا له لري لري برخو د پښتو موسيقي هر راز
آهنگونه ، سوروته ، نسي راغو ندي کړي شي او دلته په کابل راديو
کښي د اروپايي آلو په جوکات کښي واچولي شي .

۲- د پښتو او سني ساز زيات يو ستوي دي او پوره ار لسترايي
عکله لري . دې خواته زيات پاملرنه په کار ده ، لکه چه راتلونکي
ار تيا وي به دغه ساده اوبو ستوي موسيقي نه پوره کيږي
۳- د هيواد له نو لو غاړو غنډو غنډه د موسيقي زړي آلي راتلول
لو په کابل راديو کښي له هغه غنډه کار اخستل به کار دي .

۴- د موسيقي د علمي او فني پر مخ تگ د پاره له خارجي ملگرو
غډه د دغه فن د پوهانو راوستل هم ضرور دي

۵- د سندر پوهنې د زده کولول له پاره د نحو اساسي کورسونو جوړول
لودو استادانو په لاس د دغو روزل يوه ډيره اساسي او ضروري خبره ده .
۶- د سندر غاړو قدر ، نمانځنه او دغه فن ته په درنه سترگه کتل
د پښتو موسيقي ډير مخ تگ لوي شرط دي . له ولاياتو غنډه د سندر
غاړو راوستل او په کابل کښي د دوی د ژوندانه برابرول تر هرڅه لومړي
کار دي

۷- د ستولو خبرو په پاي کښي د پښتو موسيقي پر مخ تگ به نيت
لري به سینه پر زواو لور به ، زيات مينه ، پاک محبت اور ښتيني عمل
خواړي . مونږ در جهان بابايه دې ييت خپلې خبرې پس کوو اوله خدايه
هيواد لور تيا د پښتني ثقافت ، موسيقي ټينگتيا او اخلاعو اړو .

که مجنون غوږه ي به مينه کښي صادق شي

د ليلي په دروازو کښي در بان نشته

د پښتو موسیقي د پرمخ تګ لارې

پښتو موسیقي په موجوده وخت کې سره له څه ناڅه کوششه په ابتدایي حال پاتې دی تر اوسه پورې هغه آهنگونه چې له لرغونو زمانو څخه د پښتو نخوا په غرونو او ځنگلونو کې انګازې کوي؛ ټول نه دی راغونډ شوي او هاغسې طبیعت او فطرت په غیږ کې نغمې پراته دي .
 خو شحال خان خبره :

چاې پلو له مخه وانه خست پښتو لا هسی بکره پرته ده
 دې کې شک نشته چه د سپین غره ، کې غره په لمنو کې د پخوانو
 آریا یانو د موسیقي خوږې نغمې تر اوسه خوندي پرتې دي . د یو پښتون
 پوښونکي د خوږې شپیلې او د یو مین آ دم خان د سو ځند رباب خوند
 و خوږ والی خدایز و که هیچیر ی هم پیدا شی .

مونږ د پرخوند وړ او له جوش او مستی نه ډک آهنگونه لرو ،
 ګڼ له بده مرغه چه ز مونږ د نورو ویارونو په شان یا د خاورولاندې
 موی دی او یا د غرونو او ګڼو نغو په منځ کې پراته دی لږې
 پې کېږي چه کابل رادیو د پکتیا د ځینو آهنگونو او سندرو په
 اټو لولو بریالی شوی دی تاسی رښتیا و وائی او په ایمان ئې و وائی
 د میر سلام خوستی او عطا محمد او د پکتیا د نورو سندرو غاړو سندرې .
 بزونه او د شیرین گل غږ که خوند نه در کوي !

په مستی مونه راوالی؟ په رگو نو کښې هودوینی جوش نه زیاتوی؟
 زه یقین اومعلو مات د واره لرم چه خواب ئې هودی! نو پس له دې
 باور او پوهې څه کول پکار دی؟ زما په خیال د پښتو موسیقی
 د بزمخ تگ د پاره دغه وروسته خبرې عملی کول پکار دی:

د پښتون ز غږ د د پريت له خوا چاپ شوی کتابونه

۱ چند آهنگ ملی.

۲ نی نامه

۳ از بلخ تا قونیه

۴ خوشحال او پسرلی

۵ ملنگ جان

۶ استاد قاسم

۷ افسانه های مردم

۸ گیتان جلی

۹ باغبان

۱۰ دپشتو لیدی - چه دپارسی او انگاسی ترجمه دم لری

۱۱ هدف

۱۲ آوارگان

۱۳ هنرمندان افغانی

۱۴ پیغام

۱۵ دژوند سندره

